

САЪДУЛЛА
СИЁЕВ

ЭРКАК-
ЛАР
ЭРТАГИ

*ҳикоялар ва
ҳаҷбиялар*

Тошкент

ЎЗБЕКИСТОН ЛКСМ МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ
«ЁШ ГВАРДИЯ» нашриёти

1984

Саъдулла Сиёев ўзининг бир неча тўпламлари орқали ўқувчиларга яхши таниш. Муаллиф бу китобида лаганбардорлик, бюрократлик, молпарастлик, худбинлик сингари иллатлар устидан кулади.

Тақризчи — Неъмат АМИНОВ

С $\frac{70303-20}{356(04)-84}$ 36—84 4702570200

© «Ёш гвардия» нашриёти, 1984

ҲИКОЯЛАР

ЁЗДА МОМАҚАЛДИРОҚ

Нурали Уриклида буғдой ўраётган комбайнчиларга хизмат қиларди. Эрталаб уларни далага олиб борар, кундузи сув-пув ташир, кечқурун яна уй-уйларига элтиб қўярди. Бугун Уриклидаги ишларни тамом қилишди. Эртаси Қайнарга ўтишади. Йигитлар комбайнларини хирмоннинг ёнига қатор тизиб, қоровулга: «Яхши тушлар кўринг», деб ҳазил қилишди. Қоровул қочириққа тушунмади шекилли: «Хўп, хўп, раҳмат!» деб қолди.

Нурали йигитларни ҳар кунгидай уй-уйларига қўйиб келмоқчи эди, улар унашмади. Гузарга етганларида ёпирилиб кузовдан тушишди.

Нурали «аравасини тортиб» уйига келди. Бир-икки марта товуш берди. Ҳеч ким чиқавермади. Энди кабинетдан тушаётганида, сигири подадан қайтиб қолди. Мугузи билан дарвозанинг бир табақасини ланг очиб, ичкари интилди. «Фаросатинг бўлганда иккинчи табақасини ҳам очардинг», деди ичида Нурали ва дарвозага тош тираб, машинани ҳовлига олиб кирди.

Хайринисо ер тандирга нон ёпаётган экан. Нурали янги узилган сўлқилдоқ нондан биттасини олди, ёнида турган пақирдан косага сув қуйиб, нонни ботириб ейишга киришди. Зимдан хотинига қараб қўйди. Тандирнинг тафтиданми, рўпарадаги қир ортига сирғалиб кетаётган офтобнинг ол рангиданми, қизарган қоратўри чехраси шу топда Нуралига жуда сулув, латофатли кўриниб кетди.

Нурали ювинмоқчи бўлиб қўйлагини ечаётганида:
— Вой, эсим қурсин!— деди Хайринисо.— Сизга телеграмма бор эди-я...

Нурали қўйлагининг бир енгини чиқарганча туриб қолди: «Қимдан экан?»

— Сиз нонларимга қараб тулинг,— деди-да, Хайринисо ирғиб ўрнидан туриб, уйга кириб кетди.

У ҳадеганда чиқавермагач, Нурали бегоқат бўлиб қичқирди:

— Нонинг оқди!

— Ҳо-зир!—бир оздан кейин эшик оғзида Хайринисо кўринди. Бир қўлида телеграмма, иккинчи қўлида энглик.

— Қачон келди?— деди Нурали.

— Пешинда,— Хайринисо энгашиб тандирдан нон уза кетди. Нурали кўйлагини қайта кийди. У гангиб қолди.

— Нима қилдик энди?— деди Нурали иссиққина нонинг юзини ёглаб дастурхонга ўраётган хотинига.

* * *

Нурали туни билан ухлаёлмади. Хаёллари тинчлик бермади. «Қандай шамол учирди уни бу ёқларга? Шунча йил қишлоққа қорасини кўрсатмай кетган одам...»

Қудратилла Нуралининг болалик дўсти эди. Бир қошиқ билан ош ичиб, бир кўрпада тепкилашиб ўсишди. Қудратиллаларнинг уйи қишлоқдаги тегирмон ёнида эди. Дадаси тегирмончиллик қиларди. Нурали ўртоғини «оқтўзгоқ — оқсоқол», деб калака қилар, Қудратилла эса унинг мозористон ёнида тургани учун «Такъя отанинг чироқчиси», деб ҳазиллашарди.

Иккаласи ҳам бир синфда ўқишди, еттинчига борганда бирга мактабни ташлаб кетишди — уруш захри одамларнинг суяк-суяғидан ўтганди. Иккаласи ҳам колхозда ишлади. Пахта терими пайтлари далада тунаб қолишар, оппоқ хирмон тепасида осмонга тикилиб ётишар, юлдузлардай сирли ва етиб бўлмайдиган нарса-лар ҳақида узоқ-узоқ ўй суришарди.

Уруш тамом бўлди. Нурали колхозда қолди. Қудратилла эса ўқишга кетди. У қишлоққа ёздан ёзга бир

келар, келганда ҳам кўп эмас, беш-ўн кун уй ишларига қарашиб, жўнаб қоларди.

...Боғ тарафда нимадир типирлади. Нурали бошини кўтарди. Кўзи экан, кундузи атайин меҳмонга атаб қўрадан келтирган эди. Калишини кийиб, олма тагига борди. Тўқлининг бўйнидаги ипни ушлаб кўрди. Уралмабди. Кўзи сакраб турди. «Ёлғиз ётиб ўрганмаган-да, кўрқди...» Нурали атрофига аланглади. Дарахт тагида муштдай нарса ялтираб ётибди. Олма экан. Олди. Шудрингдан муздай бўлиб қолибди. Қарсиллатиб тишлади.

Айвонга қайтаётиб ўғлининг ўйинчоқ машинасига қоқилиб кетди. Тарақлаган товушга хотини уйғонди, тепасида оппоқ ич кийимдаги одамни кўриб сесканди.

— Вой-ей, ким экан дебман. Нима қилиб юрибсиз?— деди Хайринисо ёнига келиб чўзилган Нуралига.

— Тўқлидан хабар олиб келдим.

Уни яна хаёл етаклади.

...Нурали ўн етти йилда уни бир марта кўрди. Ун йилча бурун Тошкентдаги бир қариндошиникига тўйга борган эди, болаларга у-бу олай деб савдо марказида юрса, катта ойна-эшикдан басавлат киши чиқди-ю, унга тикилиб қолди. Кейин «Нуралимисан?» деди. Уша, Қудратилла! «Оббо, Такъя отанинг чироқчиси, бизнинг Тошкентда нима қилиб юрибсан?» деб тегишди. Нурали у билан қандай сўрашишни билмай, қимтинибгина қўл берди. Қудратилла эса уни елкасидан қучиб: «Аттанг, битта ҳамкасбимиз диссертация ёқлаётувди, бўлмаса тўғри бизникига жўнардик», деди. У адресини, телефонини ёзиб берди. Кечқурун кутаман, албатта бор, деб тайинлади. Нурали хўп, деди-ю бормади. У дўстидан қаттиқ хафа эди. Ун йилча илгари отаси қазо қилди. Нурали икки кўзи тўрт бўлиб Қудратиллани кутди. Бироқ, у келмади. Уч ойми-тўрт ой деганда икки энликки-на хат ёзиб, кўнгил сўраган бўлди. Орадан беш йил ўтиб, онасидан ҳам айрилди. Қудратилла бу сафар ҳам бир кунгина келиб, Нуралининг ёнида белини

боглаб туришга ярамади. Эшитган экан, нариги маҳалладаги Ҳожибой мисгар Тошкентга борганда Қудратиллани кўрибди. Қудратилла: «Нуралининг онаси ўлганмиш-а, яхши бўлмабди», деганмиш. Олисдан туриб оҳ чеккунча бир дамгина остонасига келиб, бош эгиб турса нима қиларди?

Мана, энди ўша Қудратилла «сеникига меҳмонга боряпман», деб телеграмма берибди.

Нурали яна ёнига ағдарилди. Қир томондан шошқалоқ хўрозларнинг қичқиргани эшитилди. Осмон кўкка бўялиб, дорга осилган дока рўмолдай аста бўзариб келмоқда. Нурали ўрнидан туриб ўтирди. Хотини уйғониб қолиб:

— Меҳмонни олиб келганими?— деб сўради.

— Ҳа.

Хайринисо туриб ёстиғининг тагидаги эски жемпирини кийди. Нурали айвон четига ўтириб, оёғига пайтава ўрай бошлади.

— Вой, ечинг!— деди Хайринисо пайтавага қараб.— Қўш ҳайдагани боряпсизми? Туфлингизни кийинг.

Нурали этигини ерга қўйди.

— Жуда пўрим бўлиб борсам, битта-яримтаси эргаштириб кетмасмикан?— деб тегишди.

— Шаҳарликлар мункиллаган чолга зормиди?— Хайринисо лабини бурди. У йўрғалаб ичкари юрди. Орқасидаги қоп-қора икки ўрим сочи тўлғаниб кетди. Нурали бу сочларга ҳавас билан тикилиб, хотинига эргашди.

Кўчалик костюм-шимини кийди, бошига Марғилон нусха дўппи кўндирди. Хайринисо нариги уйдан «тагла-рингга солинглар», деб кўрпача олиб чиқиб берди.

Нуралининг поездга кўп ҳам иши тушмасди. У кимдандир Тошкент поезда эрта тонгда келади, деб эшитган эди. Чоракам олтида вокзалга етиб келди. Юк машинасини четроқдаги қайрағоч остига қўйди. Кабина-

дан тушиб, ғилдиракларига қайрилиб қаради, баллонларни тепиб кўрди. Сўнг залга қараб юрди.

Қатнов жадвалига тикилди. Тошкент поезди тўққизга яқин келаркан.

Нурали перронга чиқди. Сув сепилган майдон жимжит, салқин шабада эсади. Аҳён-аҳёнда симёғоч учига ўрнатилган радиокарнайдан диспетчер хотиннинг кимгадир шанғиллаб кўрсатма бергани эшитилади.

Перронда айланиб юрди. Уртада бир бориб машинасини кўриб келди. Иттифоқо, радиокарнай бир-икки пуф-пуфлаб турди-да, қайсидир поезднинг келишини эълон қилди. Тўсатдан майдонча пақир кўтарган, сават қўлтиқлаган, қора-қура, ялангоёқ болаларнинг шовқинига тўлиб кетди.

Нурали ўзининг меҳмони шу поездда келадигандек, шоша-пиша вагонларни ёқалаб кетди. Кўзини деразалардан узмайди. Зинапояда басавлатроқ киши кўринса, югургилаб боради. Қудратилла эмаслигини кўриб, қайтади.

* * *

Карнай тилга кирди. «Тошкент — Москва поезди... биринчи йўлга...» деган ўзуқ-юлуқ гаплардан Нурали чўчиб уйғонгандек бўлди. Вагонларга шошилди.

Қудратилланинг қораси кўринмади. Нурали безовталаниб, поезднинг у бошидан-бу бошига уч марта бориб келди. Кейин зинғиллаб залга кириладиган қўш табақали улкан сарғиш эшик ёнига борди. «Келса, бари бир шу ердан ўтади-ку».

Одамлар сийраклашди. Тепловоз чўзиб бир чинқирди, ўрнидан аста жилди. Одамлар тарқалишди ҳам, бироқ Нурали интизор кутган одамдан дарак бўлмади.

Навбатчига йўлиқди. Навбатчи телеграммага бир қараб қўйиб, Нуралидан сўради.

— Меҳмонинг ким ўзи, катта одамми?

— Нега?— деди Нурали саволга савол билан.

— Негаки, бир хил одам яқин ер бўлса поездга тушмайди. Машинада кела қолади.

Нурали жавоб ҳам қайтармай, ўзини эшикка урди. Уйлаб кўрмаганини қара!

Дарҳақиқат, қишлоққа етиб келиб, ўз кўчасига қайрилиши ҳамон ўзининг дарвозаси олдида турган сутранг «Волга»ни кўрди. Фириллаб келиб, «Волга»нинг ортида тўхтади: ҳовлига кириши билан Қудратиллага кўзи тушди. У айвон олдидаги ишком тагида турарди. Атрофини ясан-тусан болалари қуршаб олибди. Бу хотинининг иши: меҳмон кулмасин деб кийинтириб қўйибди. Қудратилла уни кўрди-ю, истиқболига юрди.

Қудратилла ёшлигида хипчиндек йигит эди: ўткир, чаққон, новча. Энди анча эт қўйибди. Томоғида кичкина бағбақа. Энсиз, бежирим камари ҳам тарангроқ... Лекин сочлари ўша-ўша, қўзичоқнинг юнгидай тўлқинланиб турарди. Фақат икки чаккасига оқ тушибди. Кулгиси ҳам таниш, ҳалиям ўн етти яшар йигитчанинг кулгиси. Ийманиброқ, лабларини хиёл очиб кулади. Кўзларида толиқиш белгиси. Аммо оппоқ юзи тиниқ, тароватли, эғнидаги калта энгли оқ шоҳи қўйлаги билан бинафшаранг шими ўзига жуда ярашиб турибди, худди буюртма қилиб тикилгандай.

Қудратилла ҳам Нуралининг қўлидан ушлаб туриб, бирров унга разм солди. Назарида дўсти чўкиброқ қолгандай эди. Қўллари чайир бўлса-да, ориқ, чувак юзи офтобда куйган, ёноқлари бўртиб чиққан, сочининг қорасидан оқи кўп. Эғнидаги кулранг йўл-йўл костюм шалвираб турибди. Фақат қўй кўзларигина болалик чоғларидагидай самимий порлайди.

Қудратилла Нуралининг қўлларини қўйиб юбориб, боғ томонга ўгирилди:

— Боғингни айланиб чиқдим. Низом бобомнинг олмалари қолмабди-ку!

Нурали айвон устунига ёпишиб меҳмонни зимдан томоша қилишаётган болаларини кўрсатди.

— Низом бобонгнинг олмалари мана! Томирдан тарқалган.

Қудратилла ҳазиллашди:

— Ҳаммаси ўзингникими, ё?..

Нурали болаларига бир қараб олди, кўзларини қувлик билан қисиб, деди:

— Энди, дўстим, қишлоқчилик. Қомандировка йўқ. Топган-тутганимизни авайлаб уйга ташиймиз.

Қудратилла селкиллаб кулди:

— Бўлди, бўлди, сенга гапирибоқ қочиш керак!

— Етти хазинанинг бири хотин экан,— деди Нурали ҳам илжайиб,— ёнимга етти ўғилни ёрдамчи қилиб берди. Мана буниси Нодир, бу йил ўнинчига боради, ана-виси Нодим, саккизинчида, мана бу артист Пирмуҳамедовга ўхшагани Қозимбек... Энг кичигига Низомжон деб бобосининг отини қўйдим.— У тиззаларига суйканиб турган Қозимбекнинг елкасига туртди.— Бор, ўғлим, стул олиб чиқ.

Қозим югургилаб уйга кириб кетди.

Боғ тарафдан ҳар панжасида учтадан жоноқи олма ушлаган ўттиз ёшлардаги новча, истарали йигит чиқиб келди. Бу Қудратилланинг шофёри Қўлдош. У Нурали билан қандай кўришишни билмай турганида Нурали қўшқўллаб уни билагидан тутди, ҳол-аҳвол сўраб меҳмонни хижолатдан қутқазган бўлди. Уй эшигида Хайринисо кўринди. «Дастурхон тузадим», дегандай ишора қилди. Нурали меҳмонларни ичкари бошлади.

Чойдан кейин Қўлдош болалар билан машинасини ювгани сойга тушиб кетди. Нурали кечадан бери қирмизак олма тагида ёлғизликдан маъраб ётган тўқлини сўйгани турди.

...Хайринисо калла-почани куйдириб, қозонга солди. Мезбон билан меҳмон ёшликда қўзи боққан, сойсақич терган ерларини, сой бўйидаги мажнунтоллар, Такъя отадаги ўнгирлар, гумбаздай улуғвор қайрағочларни кўргани кетишди.

Узоқ айланишди, ҳар бир дарахт, ҳар бир тош уларга болалик йилларини эслатар, худди ёш болалардай бир-бирларини тортқилаб кулишар, сўнг тўсатдан ўйчан бўлиб қолишарди. Айниқса, мазористон ёнидан ўтаётганларида иккаласи ҳам ғалати бўлиб кетди. Иккаласининг дил-дилидан бир туйғу гупириб келиб, бўғизларига тикилди. Бу — мангулик ҳижрон туйғусининг аччиқ изтиробими, кеқсалар «ўлим барҳақ» деб қисқагина таърифлашадиган абадий қонун олдида ночор бош эгишдан туғилган ўтли ҳаяжонми, ҳар қалай, қовжироқ ўт босган тепачалар ёнидан сукут сақлаб ўтишди. Бу билан совуқ ер қаърида ётган ота-оналарига, азиз одамга гўё таъзим бажо келтирдилар...

Қайтиб келишди. Ҳовлидан қозонда милтираб қайнаётган калла шўрванинг ҳиди келарди. Нурали Қозимбекни Фозил билан Толибга юборди.

Бир замон кўчада машина гуриллади. Салдан кейин уйга колхоз раиси кирди. Элликдан ошган, чорпахил, аммо ҳаракатчан бу кишининг оти Сотимбой эди. У меҳмон билан қўл бериб кўришгач:

— Хуш кўрдик, Қудрат Сулаймонович! — деди тавозе билан. Уй эгасининг қистови билан тўрга чиқиб, меҳмонга ёнма-ён ўтирди.

Кўрпачага энди чўккалашганда ташқаридан Фозил билан Толибнинг овозлари эшитилди. Фозил ҳовлида: «Қозонимиз қайнадими?» деб кимгадир ҳазил қиларди. Қудратилла турмоқчи бўлиб бир қимирлаб қўйди.

— Ўтираверинг, ўзлари киришади, — деди раис.

Улар кириб келишди. Ўша найнов, қотма, калласи кичик Толиб, ғўлабир, қўллари катта, яғриндор Фозил... Нураличалик яқин бўлишмаса ҳам, бирга катта бўлишган, хуллас — ҳаммалари бир дарахтнинг шохлари эди.

Собиқ дўстлар илиққина кўришдилар. Одатдаги салом-аликдан сўнг орага ноқулай жимлик чўкди. Фозил билан Толиб ҳам, Қудратилла ҳам нимадан гап бошлашни билмай қийналишарди. Четдан қараган одам:

булар илгари жуда қалин бўлишгану, арзимаган нарса туфайли юз кўришмай кетишган, мана энди қайта ярашибдилар, деб ўйлаши мумкин эди. Аслида-ку, дилкаш суҳбатга «олим Сулаймонов»нинг салобати халақит бериб турар, Толибнинг ҳам, Фозилнинг ҳам наздида Қудратилла билан ораларида осмон билан ерчалик фарқ бордай эди. Бу фарқ, уларни фақат одоб ва мезонлик қарзи юзасидангина жилмайиб муомала қилишга, зўраки самимийликка мажбур этарди.

Қудратилланинг ҳам кўнглида эртадан бери севинч билан ғашлик ёнма-ён юрибди. У туғилган юртини, элдошларини, қадрдонни Нуралини кўрганидан шод эди, ҳали бўлажак суҳбатлар, сайру саёҳатларни ўйлаб энтикарди. Бироқ эрталабдан бери эшик-тешикдан мўралаб: «Ана, олим меҳмон. Қара, бизнинг директоримизга ўхшар экан», деб шивирлашаётган болаларни, боғкўча тарафдан рўмолларининг учини тишлаб, уялибгина ўғринча қарашган аёлларни кўриб, дили алланечук хира тортди. Унга эл қатори, масалан, таниш ўқитувчига қарашгандай қарашмаётгани малол келарди. Тўғри, бу сирли ва ҳавас билан боқишлар, унга сунбула сувидай бир дам ором бериб, ғурур уйғотар, лекин лаҳза ўтмай этини жунжиктирарди. Мана, ҳозир ҳам қисилиб-қимтиниб ўтирган Фозил билан Толибга қараркан, юрагининг аллақаерини ўша таниш ғурур чертиб ўтгандай бўлди. Аммо бу ғурур туйғуси соғинган кишиларини кўришдай бахт олдида ожиз, ҳатто бачкана бўлиб қолди. У меҳри товланиб, болалик дўстларига тикилди.

— Ҳа, гапирманглар,— бегоналардай сипо ўтиришган меҳмонларга қараб деди Нурали,— оғизларингга талқон солиб ўтираверинглар!— У косаларни хонтахтага қўйиб, чиқиб кетди.

Нурали бир қўлида икки шиша ароқ, бир қўлида дасталанган майда стакан кўтариб қайтди. Шишаларни Толибнинг олдига қўйди. Толиб стаканларни ажратиб

бир шишани очди. Фозил унинг олдига катта пиёла қўйди:

— Тўлатиброқ қуй, мен бир марта ичаман.

Толиб пиёлани Фозилга қараб итарди.

— Нима, мен туякашманми сенга?— у дўстининг «туя» лақабига ишора қиларди.

— Тавба,— деди Фозил,— сенга етмай қоладими? Қамиш сувда туриб чўлладим, деган экан.

Толибнинг лақаби «қамиш» эди, енгил кулги бўлиб ўтди. Толиб стаканларни тўлдириб, меҳмонларнинг олдига қўйиб чиқди. Раисга алёр айтишни таклиф қилдилар.

Раис стаканни кўтарди.

— Хўп бўлмаса,— деди Қудратиллага қараб,— қишлоғимизга хуш келибсиз! Ана энди сўз сизга, Қудратилла ака!

— Шугинами, Сотимбой ака?— кулди Нурали.— Мундоқ баракалироқ қилиб, колхознинг йиғилишларидагидек гапирмадингиз-да!

Раис мамнун кулди. Қудратилла бир ютиниб олди. Уйланди. У ҳозир меҳмонга келган болага ўхшарди. Мезбонларнинг барчасига маъқул тушадиган жуда самимий бир нарса дегиси келар, бироқ «бу бола тоза очилиб кетди-ку, ўз уйидагидай бемалол-а?» деб кулишмасмикан, деган андиша тилини боғлаб турарди. Ниҳоят, ўзига тикилган тўрт жуфт қора кўзга бир-бир боқиб, деди:

— Ҳозиргина, «қишлоғимизга хуш келибсиз!» дедингиз, раис бува. Қишлоғимизни ўзингизникидек кўрганингиз учун раҳмат! Овчиларнинг бир гапи бор: лочин ҳар қанча баланд учса ҳам, кунига бир марта уясидан хабар олиб қўяркан. Албатта, мен лочин эмасман, ўзингизга ўхшаган оддий бир одамман. Лекин мени юртимнинг меҳри тортиб келди. Сизларни соғиниб келдим. Ҳозир мен қанчалик яйраб ўтирганимни айтиб беришга ожизман. Сизларни кўриб тирибману, кўзла-

римга ишонмайман. Йўқотганинга куйма, топганинга қувон, дейишади. Мен куйиб қувоняпман. Қани бўлма-са, шу қадаҳни Нурали учун, Сотимбой ака учун, Фозил билан Толиб учун, хуллас, қайта боши қўшилган дўстлар учун ичайлик!

Қудратилланинг ошкора гапи ноқулай вазиятни қаёққадир учириб кетгандай, ўтирганларни бирдан яқинлаштириб қўйгандек бўлди. Хусусан, Толиб билан Фозилга жон кирди. Улар Қудратиллани «сиз»лашни ҳам, «сен»лашни ҳам билмай гаранг эдилар. Фозил дик этиб туриб кетди. Дори ичаётгандай оғзини каппа очди-ю, ароқни қулт этиб ютиб юборди.

— Стакан қолсин,— деди Толиб. Фозил башарасини буриштириб унга қаради:

— Ғашимга тегаверма, икки буклаб закуска қилво-раман.

— Нима, мен янтоқмидим,— минғирлади Толиб.

Кейинги қадаҳларни «Нуралининг оёғи олти, қўли етти хотини учун», «Унинг шердай етти ўғли учун», «Эл оғаси заҳматкаш Сотимбой ака учун», «Зирабулоқнинг донғини чиқарган Қудратилла учун» кўтардилар. Ароқ кароматини кўрсатди. Одамларнинг қони қизиб, шўхроқ, бийронроқ бўлиб қолишди. Фозилнинг икки чаккасидан тер қуйди. Нурали кириб-чиқиб хизматда юраркан, ўзича хиргойи қилади. Толиб бўлар-бўлмасга ингичка овоз билан «ҳи-ҳи»лаб кулади. Қудратилла ҳам андишани йиғиштириб қўйиб (у чордана қуролмасди, стулга ўрганиб қолган эди), ёстиққа ёнбошлаб олди. Фақат раисгина ҳушёр, у «менга тўғри келмайди, серцам ёмон», деб баҳона қилса-да, анча-мунча ичиб юборган, лекин бари бир «катта меҳмон» олдида одоб сақлаб ўтирарди.

— Бир кун и қизиқ бўлган,— деди Фозил раисга қараб,— бизникида ҳашар эди. Қудратилла, Нурали, манави найқамиш,— у Толибни кўрсатди,— Қўшобадан ёвшон чопадиган бўлдик... Сен тўққизинчида эдинг-а,

Қудратилла? Биз «давринг келди, кетмон чоп», деб колхозда ишлардик... Шундай қилиб, Қўшобага бордик. Тушгача тўрт эшак ёвшон чопдик. Қудратилла уни қишлоққа ташлаб, бизга сув олиб чиқадиган бўлди. Ортиб бердик. Бир эшакка миниб, бошқасини ҳайдаб жўнади. Сентябрнинг бошлари эди. Кун иссиқ. Чидамай ҳамма сувимизни ичиб қўйдик. Икки соат ўтди, сув олиб келадиган одамдан дарак йўқ. Танглаймиз тақиллайди. Ҳадеб тупугимизни ютамиз, лабимизни ялаймиз. Мабодо, кўзи юмилган булоқ-мулоқ бормикан, деб қараб кўрдик. Қаёқда? Ширинроқ бир ўт ахтарамиз. Топилса шимиб жон сақламоқчимиз.

— Толибни шимиб юбора қолмадиларингми? — гап қистирди Қудратилла.

— Шимардиг-у, бу бечора ҳам қоқ суяк бўлиб, саксувулга ўхшаб қолган... Хуллас, икки кўзимиз йўлда. Бир кетмон уриб, бир қараймиз, икки уриб икки. Ахийри, йиғиштирдик. Ёвшан дасталарининг панасига ётиб, Қудратилла тушадиган тепаликни пойладик. Бир маҳал кўринди. Ярқ этиб кун чиққандай бўлди. «Э, бормисан, мўрчамиёним!» деб қичқириб юборибман. Қудратилла биз томонга қараб турди-да, бирдан йўқолиб қолди. Анчадан кейин яна бояги ерга келиб қаради. Биз хуноб бўламиз. «Ҳа, қараб нима қиласан? Бизнинг турқимизни кўрмабмидинг? Тезроқ пастга туш!»

Мен кетмоннинг дастасига қўйлагимни илиб кўтардим. Қудратилла халачўпини осмонга ўқталди. «Хайрийат, кўрди», дедим. Бироқ Қудратилла эшакларини ҳайдаб нари кетди-ю, қайта кўринмади. Хайрон бўлдик Кейин Нур айтди... «Бечорани етак етаклаган бўлса-я?» деди. Қоратоғнинг этагида етак бўлармиш. Адаштириб кетармиш. Кейин қашқирга ем бўлармиш, деб эшитган эдик-да. Утакамиз ёрилиб, Қудратиллани қидиришга тушдик. Кун ботиб, қош қорайганда қишлоққа етиб келдик. Қарасак, бу акам уйларида ётибдилар.

— Ушанда нима бўлганига ҳозир ҳам тушунмайман,— деди Қудратилла кулиб.— Бошим айланиб қолганга ўхшайверди. Қизиқ нарса экан-да, ўзи...

— Олий маълумотли етакка учрагансан-да,— деди Фозил. Толиб уни жеркиб берди:

— Маст туяга ўхшаб кўпираверма. Кө, ундан кўра фойдали гаплардан гаплашиб ўтирайлик... Қудратилла, космонавтликка қанча йил ўқиш керак?

Қудратилла нима дейишини билмай, ўйланиб турганида, лаган кўтариб Нурали кирди.

— Сени косагул қилган мен аҳмоқ! Савол-жавоб билан одамнинг қорни тўярмиди? Қуймайсанми?

Толиб шақирлатиб стаканларни йиғиштираркан, мингирлади:

— Осонроқ бўлса, қариганимда бир ўқисамми, дегандим-да.

— Сен-а?— Нурали ёқасини ушлади.— Тунда сўридан йиқилсанг, шайтонлаб қоласан-ку...

Кулишди. Нурали лаганни олдига суриброқ ўтирди. Чўккалаб, ҳасип-қоринни тўғради, кейин каллани қўлига олди.

— Энди таомил бўйича тақсимга ўтамиз.— У калла гўштини сидириб, тилдан бир бўлак кесиб Толибга узатди:— «Ма, хотининг олдида тилинг узун бўлсин».

— Менга қулоқ...— Фозил қўл чўзди.

— Биламан, сенда қулоқ йуқ. «Бер» деганни эшитмайсан, «ма» деганни эшитасан.— Нурали унга яримта қулоқ тутқазди. Навбат кўзга келди.

— Ол, Қудратилла, кўзларинг доим Зирабулоқни соғиниб юрсин... Бу сизга, раис бува,— у пичоқ учига илинган иккинчи кўзни Сотимбой акага берди,— колхозимиздаги қинғир ишларни қўришга кўзингиз ўтқир бўлсин!

Нуралининг ҳар бир гапи тагдор эди. Бироқ Қудратиллани Нуралининг қочириқларидан кўра тўқчилик замонлардан қолган расм кўпроқ қизиқтирар, айниқса

Нуралининг бу таомилни ўрнига қўйиб адо этиши завқини келтирарди.

Ош-сув, «олинг-олинг» билан вақт ярим кеча бўлди. Фозилнинг кайфи ошиб қолди. Толиб «энди тарқалайлик», дегандай Нуралига имо қилди. Фозил Толибнинг олдидаги шишани олиб стаканларни тўлдириб чиқди.

— Охиргиси... Бошқ-қа йўқ-қ... Икки оғиз.. гапираман...— у узун уф тортди, Қудратиллага қараб олиб гапга тушди:— Вей, Қудрат!.. Киндик қонинг тўкилган қишлоғингга келиб жуда-а яхш-ши қилибсан... Биз сен билан мақтаниб юр-ра-миз... Ҳа, билиб қўй, мақ-та-ниб юрамиз!.. Аммо бетингга айтаман... биз-ни унутиб кетди-нг... Катта бўлсанг ўзингга! Бизга одам керак! Ҳа, билиб қўй! Биз сен билан тобуткаш дўст эдик... Дўст эдикми-йўқми?

— Дўст эдиқ...

— Ҳа, дў-ст эдик! Ҳозир ҳам... дўстмиз! Биз сени мана бу еримизда сақлаймиз!— Фозил чап қўли билан кўксига урди, қўлидаги ароқ чайқалиб тўкилди, кўзлари ёшланди, товуши титради. У кафтининг сирти билан киприкларини артди.

— Ҳа, йиғла, йиғла, кўзинг қора бўлади,— деди Нурали.

— Йиғлайман ҳам!— бақирди Фозил.— Дўст-тимни кўрганда... қувонганимдан йиғлайман...

...Нурали билан Қудратилла меҳмонларни кузатиб қайтишди. Нурали уйга кирди. Қудратилла боғ оралаб кетди. У олмазорнинг ўртарағига бориб тикка туриб олди. Атрофга қулоқ солди. Ипак шамол эсади, дарахт барглари майин шивирлайди. Гоҳо шундоқ биқингинасида нимадир шитир-шитир қилади, яна жимиб қолади. «Типратикон бўлса керак», ўйлади Қудратилла. Узича мамнун илжайди. Хотиралари кўксига сиғмайди. Гўё қишлоқда бир кун эмас, бир неча кун бўлгандай, гўё Фозилларни энди кўролмайдигандай ҳаяжонланади. Бугунги воқеаларни ўйлайди. Фозилнинг гапларини эс-

лаб кулади, ичида унга қуллуқ қилади. Лаблари ўз-ўзидан пичирлайди: «Яхши, яхши бўлди...» Бугунгидек содда, оқ кўнгил одамлар гурунгига жуда чанқоқ бўлиб қолибди.

Уй тарафдан Нуралининг чақиргани эшитилди. Қудратилла овоз берди. Нурали келди.

— Қаерда ётамиз?— сўради у.

— Ихтиёринг. Агар хўп десанг, мана шу олма тагида ётардик.

— Майли. Ҳаво ҳам дим бўлиб турибди. Катта кизни ёйиб ташлаймиз. Қурт-қумурсқа ўрмаламайди. Мазза қиле-еб, осмонга қараб ётамиз!— Нурали намат келтиргани кетди.

Чорақ соатдан сўнг икки дўст олма барглари орасидан милтираб турган яккам-дуккам, нурсиз юлдузларга боқиб ётишарди. Анчагача иккаласидан садо чиқмади. Бир вақт Қудратилла паст товуш билан:

— Нур,— деди. Нурали ёнбошига ағдарилди.

— Хм...

— Дунёнинг ҳеч қайси бурчагида мана шундай роҳат қилиб ётмагандим.

— Кўп ерларни кўргандирсан-а?— ҳавас билан сўради Нурали.

— Ҳа, кўп ерни кўрдим. Жуда гўзал, жуда аломат ерларни,— Қудратилла хўрсинди,— лекин ҳеч қайси юрт бизнинг Зирабулоққа ўхшамайди. Осмони ҳам, ҳавоси ҳам, суви, боғлари ҳам, одамлари ҳам... Сенларга ҳавасим келади...

Қудратилла жимиб қолди. Бир оздан кейин унинг бир маромда пишиллаб нафас олиши эшитилди.

Саҳарга яқин нимадир қарсиллади. Биров тоғда тош юмалатаётгандай эди. Иккаласи чўчиб уйғонди. Юлдузларнинг ранги ўчган.

— Гулдирак,— деди Нурали,— тавба, одам оби ҳавога ишонмай қолди.

Тоғ тараф яна «қарс» этди. Кейин ялт этиб чақмоқ

чақди. Чақмоқ олисда, дала томонда бўлса керак, боғ бир он оппоқ ёруғ нур билан тўлиб кетди. Дарахтларда қушлар патирлади.

— Раҳмат, бунисини ҳам кўрдик,— деди қувониб Қудратилла, чақмоқ осмонда эмас, гўё унинг юрагида чақилгандай эди,— фақат ёмғири етмай турибди.

— Шошма, униси ҳам келади,— деди Нурали ҳавони бир искаб. Боғ тагин лов этиб ёришди, сой томонда чуватилган тилла чилвирдай тикка тушаётган яшин кўринди. Енгил шабада турди. Сўнг япроқларни хивич билан ургандай шатирлаб ёмғир қуйди.

— Ана, айтмадимми!— кулди Нурали.— Яхши одамларнинг шарофати.

Қудратилла ирғиб туриб ўтирди.

— Нима қиламиз, «қуён» бўламизми?

— Ихтиёринг. Агар қўрқмасанг ётаверамиз.

— Кўрпа расво бўлади-да?

— Қўявер, одамдан азизми...

Қудратилла ёш боладай ирғишлаб кўрпага кириб кетди. Йирик томчилар шатир-шутур саваларди. Қудратилла бу сеҳрли, ажиб садонинг тинмаслигини, узоқ, жуда узоқ давом этишини тилар, гўё бу қадрдон товушларни бир умр эсда сақлаб қолмоқчидай, билинар-билинмас нафас олар, япроқларни чапак чалдириб устига тушаётган ҳаётбахш, суюкли томчиларга жон қулоғини тиккан эди...

Ёмғир тўсатдан тўхтади. Гўё чақмоқ ҳам, момақалдироқ ҳам, саратоннинг ўн беш минутлик ёмғири ҳам — ҳаммаси атайлаб шу Қудратилла учун, Қудратилланинг истакларини бажо келтириш учун рўй бергандек, ёшлик сўқмоқларини соғиниб келган шу интизор юракнинг тафтини босиш, тўғрироғи, янада ловиллатиш учун қилингандек эди.

Иккаласи кўрпадан секин бошини чиқарди. Нурали уй томонга қаради. Хайринисо айвонда чироқ ёқиб турарди. Нурали туриб, шимини кийди-ю, уйига кетди.

Икки тўшак кўтариб келди, жиққа ҳўл кўрпаларни ал-маштирди, ёстиқларни ағдариб қўйди. Сал ўтмай икка-ласи донг қотиб ухлаб қолишди.

Қудратилла уйғонса, кун чиқибди. Аста туриб ки-йинди. Уни кўриб уй томондан Нурали келди.

Қудратилла ҳўл бўлмасин, деб кечаси сочиқ билан ёпиб қўйган кўйлагини кия бошлади.

— Нурали, миямга бир фикр келди.

— Хўш?

— Чалғи-ўроғинг бўлса, чой қайнагунча бир йўн-ғичқа ўрсак.

Нурали ёстиқларни дасталаётиб, ер остидан дўсти-га боқди:

— Одамлар кулмасмикан, кимсан — ўртоқ Сулай-монов букилиб йўнғичқа ўриб юрса?

— Нима, Сулаймонов одам эмасми?

— Меҳмоннинг амри вожиб! Ҳозир чалғини қўлинг-га тутқазаман, — у кўрпа-тўшакларни кўтариб уйга кетди. Қудратилла почаларини шимариб, боғ этагидаги бедазор томон юрди. Ҳаво тоза, салқин, тароватли. Тунги ёмғир зарралари бир қарич-бир қарич қамишси-мон гиёҳлар баргида титрар, севинч ёшларидай нозик товланарди. Кўм-кўк мушукқуйруқлар тўпигини меҳр билан сийпалар, майсалардан тиззаларига сув сачра-ди. Унинг ҳадеб кулгиси қистар, лабларининг таноби қочарди.

Қудратилла беда гулидан бир чимдим узиб олиб ҳидлади. Димоғини намхуш ҳид қитиқлади. Бу ҳид гў-залликни ҳис этишга, гўзалликнинг қадрига етишга ҳаётдай азалий ва абадий гўзалликни деб жон нисор этишга чорлади гўё!..

Чалғи билан қора тошқайроқ кўтариб Нурали келди. Уроқни оёқлари орасига қисиб, бир-икки қайраганча беданинг четидан ғирчиллатиб ўриб кўрди. Сўнг чал-ғини дўстига узатди.

Қудратилла оёқларини кериб, ўришга тушди. Бироқ,

чалғи ерга қадалиб қолаверди. Унинг ишига кулимсираб қараб турган Нурали маслаҳат берди:

— Учيني кўтар, учини!

У чалгининг учини кўтариброқ солди. Урим равонроқ кетди-ю, лекин энди чалғи бедани қиртишлаб ўрмас, поясидан бир қаричча қолдириб борарди.

— Сал ётқизиб сол, — ўргатди Нурали.

Қудратилла унинг айтганини қилди. Чалғи қиличдай ялт-ялт этар, ҳар бориб келганида бир боғ бедани қийратиб шувилларди. Қудратилла эса завқдан ўзлигини, атрофини ўраб олган оламини унутганди, оёқларига муздай сув сачратиб, ғирчиллаб қулаётган бедалардан кўз узмай ўроқ сермайди, қадамлаб олға интилади...

Орқадан раиснинг овози келди:

— Ие, ие!.. Меҳмонни ишга солиб юборибсан-ку. Бу нима қилганинг?

— Ассалому алайкум... Қорни сал кичрайсин-да, ортиқча юкнинг нима кераги бор? — Нуралининг қочириғи эшитилди.

Қудратилла раис билан тезгина сўрашиб, яна чалғига ёпишди. Бироқ, тўрт-беш метрча юрмай ҳарсиллаб қолди.

Нурали чалғи-ўроқни олиб, «ўриш мундоқ бўлади» деб, қулочкашлаб бедага солди. Қудратилла нафасини ростлаб, туфлисини кийгунча уйнинг ўрнидай ердаги бедани ўриб ташлади.

Чойдан кейин раиснинг «газик»ида дала айлангани отланишди. Сойдаги тўгонни кўриб, Қайнарга — Фозиллар буғдой ўраётган ерга кетишди. Текис, тақир йўлда машина гувиллаб учади, сап-сарик қирлар тегирмон тошидай айланади, осмонда бўзтўрғайлар жавлон уради, ўнгда қўш адир оралигидаги пахтазор ичида қизил, оқ кўйлакли қизлар кўринади. Тобора авжига олаётган саратон тафтида уларнинг кўк, қирмизи дурралари ҳилпираб кўринади. Ҳув нарида, тол тагида катта бир бия думи билан пашша кўриб, бошини осил-

тирганча қулунини эмизади... Бу манзара Қудратиллани ўйга толдиради, унга тонг палласи одамничг бир ўзи «Қора кўзим»ними, «Чўли ироқ»ними эшитгандай таъсир қилади, ҳам хаёлини аллалайди, ҳам юрагига маънос бир куй бўлиб қуйилади...

Улар хирмонга етиб келганларида бугдой ўроқдагилар тушлик қилгани чиқишган экан.

— Кеча ноль бўлибман,— деди Фозил кўришгач,— ишқилиб бир балоларни алжиб юбормадимми?

— Йўқ,— деди Қудратилланинг ўрнига Толиб,— тўйган мушукка ўхшаб, тиззамда ҳур-ҳур ухлаб қолдинг.

Хирмон ёнига тикилган ўтовга киришди. Раис қимиз буюриб қўйган экан. Ошпаз хотин сирли челақдаги қимизни шопириб-шопириб қуя бошлади.

— Гуруч орқасида курмак ҳам сув ичар экан-да,— Фозил кафтларини ишқалади.

Раис унга қараб:

— Ичмай юрувмидинг? Кун ора келиб турибди-ку?— деди.

Фозил: «Жа, лофчисиз-да, раис бува, ҳар ойда денг», демоқчи бўлди, лекин меҳмоннинг олдида тилини тийди.

Тушликдан кейин Қудратилла Толибнинг комбайнига ўтириб, бугдой ўроқни томоша қилди. Комбайн тарновидан шовиллаб дон қуйиларди. Қут-барака қайроқ бугдой. Қип-қизил олтиндай, кўзни қамаштиради.

Раис, Нурали, Қудратилла уювлари яна «газик»ка ўтиришди.

— Демак, бугун кечқурун бизникига,— деди Фозил кабина эшигига ёпишиб.

— Эртага навбатни бизга берасиз,— бақалоқ Фозилнинг ортидан Толиб мўралади.

Қудратилла бош силкиди.

— Хўп-хўп...

...Осмонда икки кунлик ҳилол кезади. У япроқлар

орасидан жилмайиб бир боқди-ю, яна қоп-қора барглар панасига яширинди. Қудратилла унга тикилганча ўйланиб қолди. Сафари қариди. Пайшанба кунни келувди. Уч кун ўтибди. Уч кун уч соатдай бўлмади...

У ёнида ётган Нуралига қаради.

— Нур,— деди астагина.

— Ҳм...

— Сенга бир гап айтмоқчийдим.

— Қизиқми?— Нурали ёнбошига ағдарилди, овози қувнаб чиқди.

— Билмадим... Фақат шарти бор. Гапимни бўлмайсан. Кейин кулмайсан.

— Осон экан-ку.

Қудратилла бир лаҳза жим қолди: ҳозир айтмаса қачон айтади? Ахир Нурали бегона эмас-ку!

— Ҳайрондирсан,— деди, деярли шивирлаб,— бу одамга қишлоқда нима бор, шаҳри азимда юравермай-дими, деб...

Нурали телеграмма олган кунни уйқуси қочиб ётиб ўйлаган фикрлари айнан такрорланаётгани учун каловланди.

— Иўғ-э!— деди дарров.

— Гап қўшма,— деди Қудратилла аста салмоқлаб,— келишдик-ку. Майли, ҳайрон қолсанг, қолавер, бу сенинг ишинг. Мен Зирабулоқни соғинардим, бироқ ўзим шу ерлик бўлганим учун эмас, шаҳардан зериккан бир одам сифатида соғинардим. Яширмайман, бўйнимга оламан.

Қудратилла ўз гуноҳини чуқурроқ мушоҳада қилиб олмоқчидай нафас ростлади, сўнг давом қилди:

— Ёшлигимда ниятим илм олиш эди, олдим. Кейин ўз соҳамни чуқурроқ эгалламоқчи бўлдим. Чамамда, бунга ҳам эришдим. Дўст орттирдим, каттагина оиланинг бошлиғи бўлдим, дунё кўрдим, шогирдларим бор...

— Хуллас, илм чўққисига чиқдинг, — ўйчан товушда гап қўшди Нурали.

Қудратилла ўзи айтишга ботинмай турган гапини дўстининг оғзидан эшитиб, енгил тортгандай бўлди. Бироқ бепарво оҳангда деди:

— Майли, сенингча бўла қолсин. Гап унда эмас. Гап, деҳқонлар айтмоқчи, буғдойда... Мундоқ танамга ўйлаб қарасам, назаримда ҳамма нарсага эришибман-у, бари бир менга нимадир етишмаётгандай эди. Билсам, одам ўзининг киндик қони тўкилган ерини унутиб кетиши мумкин эмас экан. Вақти-вақтида бу тупроқни зиёрат қилиши, қучоқлаб кўзларига суртиши, сажда қилиши, топиниши керак экан. Мен эса, бўлди, дебман. Ҳамма нарсам бор, дўстларим кўп, юрт чексиз деб юраверган эканман.

Қудратилла жим бўлиб қолди.

— Сенга айтмоқчи бўлган гапларим шу.

Нурали унга нимадир демоқчи, кўнглини кўтармоқчи бўлди. Бироқ эп кўрмади. Назарида дўстининг бутун вужудини ғалати бир ёлқин ўртар, Нурали гапирса, ўша ёлқинни пуфлаб, баттар ловиллатиб юборадигандай эди.

Эрталаб Қудратилла секин кўзини очди-ю, ёнига қаради. Нурали ҳам уйғоқ, бироқ иссиқ кўрпадан тургиси келмай эриниб ётарди.

— Нур... бугун қизиқ туш кўрибман, айтиб берайми? — Қудратилла ўспиринлардай маъсум, содда нигоҳ билан тикилди дўстига.

— Хўш?

— Иккаламиз чиройли. қизил йўрғага мингашиб олган эмишмиз. Мен эгарда, сен орқада, от ўйнатиб тоққа кетаётганмишмиз. Сен хуноб бўлиб бир нимаи гапирармишсан. Мен эшитмасмишман. Анча юрдик. Икки ёнимизда тип-тиниқ ариқлар, арчазор, пистазорлар. Бир вақт мен юганни тортганмишман. «Сонларинг шилиниб кетгандир, кел, эгарга ўт» десам, сен кўнмас-

мишсан, «қўявер, биз ўрганиб кетганмиз», дермишсан. «Тоғкелинчакка ҳали узоқ-ку, кел, эгарга ўт», деб яна қистармишман. Сен «тагимда кўрпача бор, мана, мана», деб отнинг қорнига ниқтармишсан. От юрмасмиш. Шу ерда уйғониб кетдим. Қалай?

Нурали туш замиридаги маънони илғагандай бўлди, лекин ўзини билмаганга солди:

— Ким биләди дейсан,— деди сирли кулиб,— от мурод бўлади дейишади. Турдикми?

Иккаласи кийиниб ишқом тагига боришди. Қозимбек муздек сув солинган човгум билан дазмолланган сочиқ ушлаб турарди. Ювиниб бўлмасларидан Сотимбой ака билан Қўлдош кириб келишди. Икки дўстнинг юракларига гулгула тушди, иккаласининг мясига бир фикр яшиндек урилди — айрилиқ! Нуралининг наздида, Қудратилла билан ўтказган шу уч кунни ширин бир туш эди-ю, уни мана бу Қўлдош келиб бузиб юборгандек бўлди. У Қўлдошга хушламайроқ қаради:

— Мунча шошилмасангиз, иним?

— Акам билан соат тўққизга келишган эдик...— деди Қўлдош қизариб.

— Ажойиб йигит экансиз!— Сотимбой ака унинг елкасига қоқди,— бизнинг колхозда сиздақа тўртта одам бўлса, идорадаги ҳамма соатларни тўхтатиб қўярдим.

...Қудратилла узоқ хайрлашди. «Вой, борардингизда, дам олиб», деб айвон четида турган Хайринисога қайта-қайта раҳмат айтди, қўлини кўксига қўйиб таъзим қилди. «Мен бунга тайинлаб қўяман. Сизларни энди Тошкентга олиб боради. Обормасин, нақ қулоғини чўзаман», деб Нуралининг елкасидан қучди. Худди биринчи кундагидай бири тилини чиқариб, бири калласини қийшайтириб уймалашиб турган болаларни бир-бир ўпди. «Бизнинг куёв қайси бири?» деб ҳазиллашиб ҳам қўйди.

Сотимбой ака билан Нурали Қудратиллани шаҳар...

гача кузатиб қўйишмоқчи эди, у кўнмади. Қишлоқ чегарасидан қайтадиган бўлдилар.

Эски Янтоқтепа ёнида тўхташди. Қудратилла Нуралини қаттиқ қучоқлади. Раис билан ҳам иссиққина, самимий хайрлаша бошлади. Сотимбой ака Қудратиллага ийманибгина қараб турар, нимадир дегиси келар, аммо андишага борибми, айтолмасди. Қудратилла раиснинг дилидаги гапни дарров фаҳмлади. Утган кунни қишлоқ айланиб юрганларида кўчаларда ёрилиб ётган қувурларни, сув ўйиб кетган ариқларни кўрсатиб Сотимбой ака ҳасрат қилган, «икки йил бўлди», водопровод ўтказолмай хунобмиз, Тошкентдаги катта идоралар орқали бир ёрдам қилиб юборсангиз, ажойиб бўлардида», деган эди. Қудратилла ҳозир шуларни эслаб, унга тасалли берди.

— Водопроводдан кўнглингиз тўқ бўлсин, раис бува! Икки-уч ойда ҳаммаси битади.

— Ажаб-ажаб! — Сотимбой ака қувонганидан қўш қўллаб қайта хайрлашди.

...Машина тумшугини кўтариб, кийикдай олға ташланди. Кўзгуда Қўлдошнинг оқ-сариқ юзи, асабий қимтинган лаблари кўринди. Қудратилла орқа ойнадаги пардани суриб, йўлга қаради: Нурали ҳайкалдай қотиб турар, раис чап қўлини кўтариб, аста силкитарди. Қудратилла уларнинг қораси ўчгунча тикилиб турди. Кейин дарпардани аста тортиб қўйиб, ўгирилди-да, кўзларини юмди.

ҒАЛАТИ БИР НАРСА

* Одамнинг кўксига ғалати бир нарса бўлармиш. Унинг бори ҳам бало, йўғи ҳам бало дейдилар. Уша нарса бош кўтарганда кишининг кўзига оқ-қора кўринмай, не кўйга тушганини билмай қолармиш. Бу ҳикоя

ана шу ғалати нарсанинг қурбони бўлаёзган икки йигит ҳақида.

Умматали билан Ғайбулла девормиён қўшни. Иккаласиям механизатор, ёшлариям деярли тенг. Ғайбулланинг мучали қуён, Умматалиники — балиқ. Гилос пишганда Умматали қирқ тўртга тўлса, Ғайбулла қовун пишиғида қирқ бешга чиқади. Ғайбулла новчадан келган, шошмай гапиради, шошмай юради. Умматали қотма, ўрта бўй, қўли ҳам, тили ҳам чаққон. Ғайбулла «Ассалом...» дея оғиз очгунча Умматали «Ваалайкум ассалом вораҳматуллоҳ!» деб қўя қолади.

Ғайбулланинг ҳам, Умматалининг ҳам саккизтадан боласи бор. Унда ҳам, бунда ҳам тўрт ўғил, тўрт қиз. Иккаласи бир йилда уйланган. Илгари улар қишлоқнинг кунчиқаридаги сувсиз қирда туришарди. Қолхоз сой бўйидаги тошлоқ ерларни участка қилиб бўлиб бера бошлади-ю, Ғайбулла билан Умматали ҳам ёнмаён том солиб кўчиб тушдилар. Уникида қанча сигир, бузоқ, қўй, товуқ бўлса, буникида ҳам шунча. Ҳатто итлари ҳам ўхшаш. Бир қозоқи итнинг икки кучугини асраб олишган: бириники Қоплон, иккинчисиники Сиртлон.

Ғайбулла бешинчи бригадада ишлайди. Умматали олтинчи бригадада. Бурноғи йили Умматали тўрт юз йигирма тонна пахта терганди, Ғайбулла бултур тўрт юз саксон тонна терди. Бу йил Умматали саккиз мингу тўрт юз етмиш беш сўм даромад қилди. Ғайбулла бу йил ҳисоботда саккиз мингу тўрт юз тўқсон тўққиз сўм олди.

Лекин одамларни қойил қолдирадиган нарса бу эмас. Одамлар икки дўст икки қўшнининг сиз-бизига, бир-бирига бўлган меҳр-оқибатига ҳайрон қолади. Сой бўйига кўчиб тушганларига ўн йилдан ошган бўлса, шу ўн йил ичида улар бир-бирига ярим оғиз қаттиқ гапирган эмас. Иккаласининг лабидан бол томади. Қўл олишса, хийлагача бир-бирининг қўлини қўйиб юборишмай-

ди. Уларнинг муомаласи устозу шогирд, ота-бола, ака-ука. Оҳ, буларнинг ширинсуханлиги, сертакаллуф, сермулозиматлиги! Умматали ҳам, Ғайбулла ҳам уйларида бемалол ўтириб овқат емайди, десак лоф бўлмас. Ё У Буни чақиради ё Бу Уни! Оқшом бир коса шўрва Ғайбулланикига чиқса, бир тақсимчада манти Умматалиникига киради.

Ана шундай қилиб, кунлар, ҳафталар, ойлар ўтаверди. Одамлар: «Ишқилиб, буларга кўз тегмасин-да», дея уларга ҳавасланиб қараб қўйишарди. Ниҳоят, бир куни..

Бир куни Ғайбулланинг хотини «ашула»сини бошлади:

— Дадаси, машина олмасангиз бўлмайди шекилли. Сумка кўтаравериб қўлимда қўл қолмади. Магазин ўлгури ҳам яқин бўлса экан.

— Болаларни юбор эди, сенга нима азоб?

— Бе-е! Болани ишга буюр, орқасидан ўзинг югур. Қанд олиб чиқ десанг, шакар олиб чиқади. Тунов куни Ғайратингиз керосин идишни тўлдириб пахта ёғи олиб чиқибди. Тўкиб ташладим. Ойимни кўриб келай десам, бир куним кетади. Қишлоқнинг у бошида турадилар. Ҳадемай ёз. Буёқда олма-ўрик пишади, буёқда памилдори, бодринг. Машина бўлса, ғир эткизиб шаҳарга ташлаб келардингиз, биз сотиб турардик.

— Сотолмасанг, томат қил, қоқи қил. Қишда жонингни ҳузур.

— Бодрингниям қоқи қилайми? Келинг, битта машина олақолинг, жон дадаси! Раисга йўлиқиб, ёлғондан айтсангиз, чиндан беради. Суҳбатиллонгиз йигит бўлиб қолди. Бир-икки ой ўргатсангиз, бинойидек ҳайдайди.

Ғайбулла энсасини қашлаб туриб қолди.

— Машина олсак зарар қилмайди-ю, аммо Умматалининг кўнглига келармикан, онаси?

— Тавба! Нима, Умматали билан киндигингиз бирми? Кўнглига келса, келар! Ҳавас қилса, уям олсин.

Ғайбулла индамай ишга жўнади. У худди дўстига хиёнат қилаётгандай эди. Кўнгли хижил бўлди. Лекин эртасига, бари бир, идорага бориб раисга йўлиқди.

Бир ойдан кейин Ғайбулланинг ҳовлисида тўқ-сарик «Москвич» ярақлаб турарди. Умматали қуллуқ бўлсинга чиқди.

— Яхши, буюрсин, дўстим,— деди у машинани силаб.

— Энди... шундоқ бўлиб қолди,— ийманиб кулди Ғайбулла,— раис чақириб... оласан, деб қисталанг қилди.

Умматалининг хотини машина сиртига уч метр духоба ёпди.

Энди навбат Умматалиники эди. У раисга ялиниб ўтирмади. Белига икки даста пул тугди-ю, ёнига шофёр қайнисини олиб, Жезқозғон томонга жўнади. Саккиз кун деганда сутдай оппоқ «Жигули» миниб келди. Дўстини «тойчоқ» билан муборак этгани Ғайбулла кирди. Анчагача Умматали «Москвич»ни, Ғайбулла «Жигули»ни мақтаб ўтирди. Ғайбулла дўстининг машинасига саксон сўмлик шойи ғилоф ёпди.

Уч-тўрт кундан кейин «Москвич»нинг оёғини кўргани Ғайбулланинг қайноғаси Эшпўлат келди. Негадир энсаси қотиб сўради:

— Умматали ҳам машина олдимми?

— Ҳа, уники «Жигули»,— деди Ғайбулла.

— Ана!— деди кесатиб Эшпўлат,— дўст бўлса, «Москвич» оларди. «Жигули» олгани— мен сендан ортиқман, дегани, билиб қўй!

Ғайбуллага бу гап ботиб кетди. «Ростдан-а? «Дўстим»лаб юриб, бу нима қилгани? Сенга эшак, бизга от ярашади, деганими? Илгарилари хаёлимга келмабди-я?»

— Майли, хафа бўлма,— деди Эшпўлат,— Мирза-

чўл ёқда оғайниларим бор. Машинангни супер-люксга алмаштириб бераман.

Уч ойлардан сўнг Ғайбулланинг ҳовлисига чўгдек қип-қизил, яп-янги «Жигули» попоплаб кирди.

Умматалининг қайноғаси йўқ, аммо ерга урсанг, кўк-ка сапчийдиган қайинлари бор эди. Улар «почча-почча»-лаб қўлтиғига киришди. Ҳадемай «Жигули»ни сотиб, Кавказ томонга учишди. Ун беш кунча йўқ бўлиб кетишди. Ниҳоят, ярақлаган «Волга» миниб қайтишди.

— Эски машинанинг мотори ёмон чиқди,— деди Умматали қуллуқ бўлсинга кирган Ғайбуллага,— қайин тушмагурлар қўймай... манави «Волга»ни олдиришди.

— Ажаб қилибсан, дўстим,— деди Ғайбулла,— шу «Жигули» бўлмас экан ўзи. Улгудек нозик. Утирсанг, бошинг шипга тегиб қолади. Уйнинг ҳам каттароғи яхши-да.

Бу унинг «ғам ема, биз ҳам яқинда йўлга тушамиз», дегани эди. Дарҳақиқат, пахта очилмасдан бурун Ғайбулла ўн кунча бир ёққа бориб келди. Пахта терими айни қизиган кезларда ғалати машина минган грузин-башара икки йигит Ғайбулланинг уйини йўқлаб келишди. Шундай қилиб у «Тойото»лик бўлди. Пичан ортилган чанадай келадиган бу машина жуда ваҳимали эди. Олди тор, орқаси кенг. Ҳаммаёғи лампочка. Қилт этиб ўрнидан қўзғалса, юлдуздай кўз қисиб, лип-лип ёнади. Қишлоқда машиналик одам борки, ҳаммаси томошага келди. Умматалининг бир қайниси «Тойото»ни кўриб, поччасини овутди:

— Бу машина эмас, дарди бедаво. Бир йилдан кейин сотиб юборади дўстингиз, мана кўрасиз. Запчаст йўқ бунга.

Умматали «Волга»сига ўзимизнинг магнитофондан олиб қўйди. Ғайбулла «Машина японники, магнитофон ҳам жўровоз бўлсин», деб «Соня» сотиб олди. Умматали кўп ўйламади. Уста ёллаб машинасига жажжи телевизор билан кичкина холодильник ўрнаттирди. Бир ку-

ни Файбулла дўстининг машинасига тушиб қолди-ю, астойдил мақтади:

— «Волга» деса, «Волга»-да, жонивор! Сувдай оқадия! Зериксанг, ана, телевизор, чанқасанг — муздек қимиз! Яша, дўстим.

— Энди, узоқ йўлда эрмак-да,— деди уялган бўлиб Умматали.

Бирор ойдан кейин «Тойото»нинг ҳаммаёғи автоматлашиб кетди. Эшикни очсанг, Муножот Йўлчиева «Қаро кўзим»ни айтади, рўпарасида рангли телевизор, чапга-ўннга бурилмоқчи бўлиб чироқ ёқсанг, булбул сайрайди, иссиқласанг — конденционер совуқ ҳаво уфурлади. Бу машинанинг энг ажабланидиган ери — рулга ёш бола ўтирса юрмайди ва ҳоказо.

Дўстининг бу қилиғи Умматалининг иззат-нафсига тегиб кетди. У, автоматлаштиришни биздан кўр, деди-ю, шаҳарга тушиб, телеграфда ишлайдиган бир қариндошини бошлаб келди. Пахта йиғим-терими тамом бўлган, шудгоргача бир оз бўш вақти бор эди. Ҳалиги қариндоши билан бир ҳафта уйдан чиқмай уринишди. Аввало дарвозага реле ўрнатдилар. Энди эшикка яқинлашсанг, у ўзи очилади, ичкари кирсанг, яна ўзи ёпилади. Молхона эшигини очсанг — чироқ ёнади, ёпсанг — ўчади. Уйда ўтириб қизил тугмачани боссанг, газ плита ўз-ўзидан ишлаб кетади. Ҳаммаси яхши бўлди-ю, аммо қариндошининг гапига кириб, Умматали сал бўлмаса тоғасидан айрилиб қолай деди. Унинг олис тоғлик қишлоқда турадиган ёлғиз тоғаси бор эди. Шу меҳмонга келган эди. Бир куни тоға бомдод маҳали таҳорат олгани ҳовли этагидаги ҳожатхонага борибди. Шундоқ эшикни очса, ичкаридан кимдир «Дод! Одамзод бир-бирига беш кунлик меҳмондир!» деб бақирибди. Тоға турган ерида ағанаб тушибди. Яхшиям вақтида кўриб қолишгани. Шундан кейин Умматали уёққа уланган магнитофонни узиб ташлади.

Энди навбат Файбулланики эди. У дўстининг «мўъ-

жиза»ларини обдан томоша қилди, табриклади, ўзича маслаҳат берди ва мийиғида кулиб чиқиб кетди.

Куз ўтди, қиш ўтди. Баҳор келганда икки дўстнинг уйи таниб бўлмас даражада ўзгариб кетди. Уларнинг ҳовлиси ёнма-ён қурилган радиостанцияга ўхшаб қолди. Томларда ўнлаб антенналар, турли хилдаги катта-кичик лампочкалар, қизил, яшил, сариқ, ингичка, йўғон симлар. Файбулла ўчакишиб уйини тўла автоматлаштириб юборди. «Время» бошланса, телевизор ўз-ўзидан кўрсата бошлайди. «Тойото» ҳар куни эрталаб соат олтига ўзи «уйғониб» ўзи ўт олади, тонг отса — товуқхона катаги очилади, сигир хашагини еб бўлса айвонда қизил чироқ ёнади, дарвозадан биров кирса кўк чироқ липиллайди, молхона эшиги очиқ қолган бўлса, сариқ чироқ ёниб, қўнғироқ чалади ва ҳоказо... Умматали энгилиб бораётган эди. У бир неча кун хаёлга толиб юрди-да, охири таваккал қилди. «Волга»га қийшиқ ўтириб область марказига жўнади. Тўғри бориб аэропорт бошлиғининг олдига кирди. Ўзини таништирди. Кейин дардини айтди.

— Сиздан кичкина илтимосим бор эди, ўртоқ начальник. Иложи бўлса менга битта вертолёт тўғрилаб берсангиз.

— Вертолётни нима қиласиз? Ташийдиган юкингиз борми?

— Юким йўқ. Ўз-ўзимга керак эди. Агар бир эскироғи бўлса, сотиб олмоқчийдим.

Бошлиқ «бунинг эси жойидами ўзи», дегандек Умматалига бошдан-оёқ разм солди. Кейин хиёл кулимсиради.

— Оғайни, бу ер вертолёт магазини эмас, билсангиз керак. Мен давлат мулкани биринчи йўлиққан одамга сотолмайман-ку, тушунасимми?

— Тушунаман,— деди Умматали,— аввало мен «биринчи йўлиққан» бетайинлардан эмасман. Колхозда йигирма икки йилдан бери трактор ҳайдайман. Ҳар йили

беш юз тонналаб пахта тераман. Газеталарда неча марталаб суратим чиққан, балки кўргандирсиз. Қолаверса, вертолётингизнинг пулини нақд тўлайман. Бари бир эскириб, учолмай қолганларини сотасизлар-ку, тўғрими?

Бошлиқ энди қаршисида овсар эмас, донг чиқарган механизатор турганини фаҳмлаб, сал пастроқ тушди.

— Тўғри,— деди у очилиб,— эски машиналар сотилади. Аммо вертолёт «Жигули» ё «Волга» эмас. Унга пулингиз етармикан?

— Етади. Буёғидан кўнглингиз тўқ бўлсин.

— Бари бир мен бир нарсага тушунолмаяман. Учмайдиган вертолётни нима қилмоқчисиз?

— Ҳозирча бу сир,— деди Умматали жиддий,— аммо жуда керак эди-да.

Бошлиқ у билан самимий хайрлашди.

— Бўпти, оғайни, мен бошқарма билан бир гаплашиб кўрай. Сиз хабар олиб тулинг, келишдикми?

Умматали ҳафсаласи пир бўлиб қишлоғига қайтди. Кўчасига бурилди. Қараса, ҳовлининг этагидан тутун чиқаётганга ўхшади. Хаёлига ҳар хил фикр келди. «Тинчликмикан? Болалар ўт ёқиб ўйнаган бўлмасин. Олманинг тагига бензин кўмиб қўйган-а!».

У машинасини учуриб уйга яқинлашди. Тутун Файбулланинг ҳовлисидан чиқарди. Умматали дўстининг эшигида тўхтади. Хавотирланиб тез ичкари кирди. Ҳаммаёқ қора тутун. Беш-олти киши қақир, резинка ичак кўтариб югуриб юрибди. Умматали елиб сўри тагига борди. Борди-ю, тахта бўлиб қолди. Файбулланинг уйи бутунлай ёниб кетибди. Том йўқ, қоп-қора деворлар сўппайиб турибди. Ярми куйган йўғон тўсинлар ерда тутаб ётибди. Умматали бир чеккада ҳангу манг бўлиб турган Файбулланинг олдида борди, уни елкасидан кучди.

— Кўп ўкинма, дўстим. Бошинг омон бўлса, уй топилади. Бурунгисидан ҳам яхшилаб соламиз.

Бир қария уни қувватлади:

— Мен ҳам шуни айтдим. Эгам жонингни саломат қилсин. Боланг ёниб кетганда нима бўларди? Шукур қил.

Ғайбулланнинг Ғайзулла деган беш яшар ўғли маҳалладаги болаларни олиб кириб ўйнаб ўтирган экан. Мақтаниб, ҳар кнопкани бир-бир босаверибди. Охири симлардан чирсиллаб ўт чиқибди-ю, бирдан том гуриллаб ёнибди.

Умматали уйига чиқиб, кўча тарафга, молхонага тортилган ҳамма симларни узиб ташлади. Биронта ав-томат ё реле қўймади.

Бирор ойда Ғайбулла билан Умматалининг қариндошлари, дўст-биродор-ёрлари кўплашиб куйган уйни тозалаб олишди. Кейин икки дўст биргаликда тахта, шифер излашди, тележкалаб материал ташиб, ҳовлини тўлдириб ташлашди. Энди томни ёпиш керак. Деворга тўсин солинадиган кунни Ғайбулланнинг хотини мингиллаб қолди:

— Дадаси, бари бир томни қайта ёпаяпсиз. Шу девор ўлгурга тўрт қаторгина ғишт териб ёпинг. Уй бўлганга яраша ҳавоси баландроқ бўлсин. Узи илгаритдан паст эди.

Ғайбулла иккиланди.

— Нима, паст бўлиб бошинг шипга тегиб қолаяптими? Шунча йил ғиқ этмай юрувдинг-у? Томни кўтарсам, Умматалининг кўнглига келади.

— Вой, манави кишимни! Унинг томига бир қаранг, ўзимизникига бир қаранг! Дўстингизникининг олдида бизнинг уйимиз етим боладай елкасини қиси-иб, турибди!

Ғайбулла бошини қашиб турди-да, деворга тўрт эмас, икки қаторгина ғишт тердирди.

Умматали дўстиникидан бери келмай қўйди. Ёзининг ўрталарига бориб уй битди. Янги тўсинлар солиниб, янгидан шифер босилгани учунми ё орқа-олди ярқира-

тиб оқланганигами ишқилиб, Ғайбулланинг уйи басавлат, ҳашаматли кўринарди. Буни Умматалининг хотини ҳам пайқагандай бўлди. Бир куни у айвондан Ғайбулланинг уйига тикилиб турди-ю, лабини буриб жавради:

— Тавба, одамнинг ўзига-ўзи ёмонлик қилганини энди кўришим. Ойлаб дўстингизниқида ётиб ишлаб, нима қилиб қўйдингиз?

— Нима қилибман?— ҳайрон бўлди Умматали.

— Анавининг томига бир қаранг! Бурунгисидан бир метр баланд-ку! Олдимизга Қоратоғни кўндаланг қилиб қўйганга ўхшайди дўстингиз! Кун кўрмай ўлларинг, деганими бу? Энди агародим нима бўлади? Тўрт пол пиёз ҳам кўкармайди ҳовлида. Йўқ, сиз ҳам томни очасиз! Бир метр кўтарамиз.

Умматали енгилгина қаршилиқ кўрсатди:

— Бир-биримизга ўчакишиб нима бўлди охир, кўрдинг-ку? Шундай ўтирганингга ҳам шукур қилмайсанми, лодон?

— Шукур қилса, дўстингиз уйини аслидай қилиб соларди. Мен сендан ортиқман, дегани бу билсангиз! Унинг бойвачча қайноғалари бор-да, пулига ишонади. Қўрқманг, мен ҳам укаларимга айтаман, қарашиб юборишади. Шу мирзатеракдан қаерингиз кам?

Умматалининг кўксига ғалати бир нарса гимирлагандай бўлди. У бир неча дақиқа энсасини қашиб турди-да, секин ўрмалаб томга чиқди. Қўлига болта олиб, оппоқ шиферларни кўчира бошлади...

САРВИНОЗ

Тушлиқдан келсам, столимда қалингина хат ётибди. Адреси йўқ. Ҳайрон бўлиб, конвертни қайчиладим. Энгил, ялтироқ таклифнома чиқди. Сиртида бир-бирига чирмашган тилла узуклар сурати. Таклифнома ичида

бир парча қоғоз. «Салом, Содиқжон! Қулунлар кишнашади от бўлдим, деб, деганларидай, ниҳоят, бўйдоқлар оламини ташлаб кетмоқдаман. Августнинг ўн тўртга тўй. Мени бир вақтлар бахтимдан ўзинг жудо қилган эдинг, энди бахтим билан ўзинг қовуштириб кет. Сени соғиниб, дўстинг Тожиқул».

«Мени бахтимдан ўзинг жудо қилган эдинг...» Этим жимирлаб, ғалати бўлиб кетдим. Кўз олдимга лип этиб ранго-ранг чироқларга кўмилган вокзал, Тожиқулнинг аянчли қиёфаси, Сарвинознинг вокзални бошига кўтариб, хандон ташлаб кулгани, жингалак сочли хушқад ва чиройли йигитнинг ҳайратдан чақчайган ўткир кўзлари келди.

Биз Тожиқул билан бир курсда ўқирдик, бир хонада ётардик. Тожиқул (биз ҳазиллашиб уни Тожигул дердик) Қашқадарёнинг Лангар деган тоғли қишлоғидан эди. Узи ёмон бола эмас, озгин, қорача, бўш-баёвгина, оқкўнгил йигит эди. Ўзидан кичиклар иш буюрса ҳам хўп деб кетаверарди. Бир оёғини сал судраб босарди. Лекин ўзига қарамас, кўпинча соқоли ўсган, кийим-боши ғижим, туфлисининг чанги етти энлик бўлиб юрарди. Танбеҳ берсак: «Биз қишлоқимиз, бўлаверади, нима, мен чимилдиққа киярпманми?» деб қўл силтарди. Унинг устига жиндай соддалиги ҳам бор эди. Ана шу соддалиги туфайли болалар, айниқса қизлар унга ҳар хил қалтис ҳазиллар қилар, лекин Тожиқулнинг жаҳли чиқмас, жуда жонидан ўтиб кетса: «Ҳамманг... олифтасанлар!» деб бақирарди.

Институтни битирганимизга саккиз йил бўлди. Саккиз йилда Тожиқулни бир мартагина кўрдим. Беш йил бурун Қашқадарёга йўлим тушиб, унинг районига бориб қўлдим. Дўстимни кўргим келиб, кўнглим алағда бўлаверди. Лекин Лангар узоқ экан. Автобус қатнови ҳам чатоқ дейишди. Охири чидамадим. Лангар отага кетаётган битта бензавозга илашиб, жўнавордим.

Тожиқулнинг қишлоғи табиат алқаган ерда экан.

Кета-кетгунча сой ёқалаб борасиз. Саёзгина, ўйноқи жилга гоҳ буралиб ўннга ўтади, гоҳ чапга. Сои бўйида тўп-тўп толлар, баланд оқ тераклар шовуллайди. Дарахтлар ортида ҳовлиси четан билан ўралган лойсувоқ уйлар, узун ходаларга ўрмалаб, томга чирмашган кўм-кўк ишкомлар кўзни яшнатади. Майнинг охирлари эмасми, атрофдан жийда гулининг димоқни ёрадиган иси келади, шовқин-суронли шаҳар ҳаётидан кейин бу ерлардаги жимжитлик, тиниқ осмон, осуда турмуш ҳаёлингни эркалайди, вужудингни лаззатли бир туйғулар оғушида сокин тебратади.

Шофёр мени оқ тунука томли пастаккина бино олдида тушириб кетди. Тожиқул мактабда ишларди, уни қандай топсам экан, деб турувдим, сал нарида қизил от минган киши кўринди. Бордим. Отлиқнинг бошида учбурчак қирғиз қалпоқ, қўлида ўрма қамчи, оёғида этик, баҳорнинг охирлари бўлишига қарамай қалин кийинган. Рўпарадаги кичкина мевазорга қараб, кимнидир кутиб турибди.

— Биродар, — дедим, — мактаб қаерда, билмайсизми?

Отлиқ менга ўғирилди, қизғиш юзи сал оқарди, оппоқ тишлари ярқиради.

— Мактаб Хадрада, олифта! — деди кулиб. Деди-ю, қўшоёқлаб эгардан сакради. Қарасам, ўзимизнинг Тожиқул!

— Тожиқул! — деб бақирдим унинг институтдаги лақабини айтиб ва оёғи лат эмасин деб қучоқ очдим. Тожиқул бўйнимга осилди...

Икки кунгача Тожиқул қўлимдан қўйиб юбормади. «Шошиб турибман, ишим кўп», деганимга қулоқ ҳам осмади. «Беш йилда бир келдинг, яна уч марта келсанг, пенсияга чиқаман», деб туриб олди. Мактабини кўрсатди, тоғларга олиб чиқиб ўйнатди, арчазорлар тагида меҳмон қилди. Лангар ота мақбараси, Бобир тепани бориб кўрдик.

— Чаккаларинг оқарибди,— дедим кетаётиб,— энди навбат сочингга келади. Уйланмайсанми?

— Сарвиноздай қиз топилмаяпти,— маъюс кулди Тожиқул,— ҳеч қуриса, «ноз»и бўлсайди...

...Қўлимдаги зарҳал билан ёзилган таклифномага қараб қўйдим. «Келиннинг исми Гулноз экан. Тожиқул дўстим ахтариб-ахтариб, ахир «ноз»лидан топибди-да».

Хаёлим студентлик йилларига учди. Учинчи курсда эдик. Хадрада, ҳозирги Ҳамза театрининг биқинидаги кўп қаватли бинода ўқирдик. Рус адабиётидан дарс бўлаётган эди. Уқитувчимиз Валентина Ивановнанинг ғалати одати бор эди. У лекция бошлашдан аввал аудиторияга бир қараб олар, мабодо йигит-қизлар бўлак бўлак ўтирган бўлишса, «Яна феодализмми? Қани, битта қиз, битта йигит ўтиринглар!» деб уришарди. Биз опанинг жаҳлини чиқармаслик учун танаффусдаёқ жуфт-жуфт бўлиб олишардик. Курсдагилар тоқ эдими, ёки биттаси ҳам Тожиқулни хушламасмиди, ҳар қалай у доим ёлғиз орқада ўтирар, рус адабиёти тугагач, яна менинг ёнимга ўтиб оларди.

Уша куниям рус адабиёти эди. Лекция яримлаганда эшик очилиб, деканимиз Расулий домла кўринди. Унинг изидан ўрта бўйли, сулув қиз кирди. Деканимиз опадан узр сўраб, бизга қаради.

— Ўртоқ студентлар,— деди у тантанавор,— бугундан эътиборан Сарвиноз Шукурова сизлар билан ўқийди. Сарвиноз яхши қиз. Уни бегоналатиб қўйманглар, бир-бирларингни ҳурмат қилиб, дўст бўлиб ўқинглар... Борақол, қизим,— декан кулиб, янги курсдошимизнинг елкасига қўл қўйди. Кейин опадан яна узр сўраб, чиқиб кетди.

Сарвиноз кафедра ёнида бирпас қаққайиб турди-ю, лов қизарганча аста юриб орқага ўтди. У қаерга ўтираркин, деб ҳаммамиз ортимизга ўгирилдик. Сарвиноз тўғри бориб, Тожиқулнинг ёнига ўтирди. Кимдир уҳ тортди, кимдир маъноли йўталди, ёнимдаги Мустафо

«Ё фалак!» деди чўзиб. Болалар кулди. Валентина Ивановна уришиб берди.

Лекция давом этди. Лекин, сезиб ўтирибман, ҳеч ким эшитмаяпти. Айниқса йигитлар шивир-шивир бошлашди. Назаримда деканзимиз, янги студент, деб бир тўда оддий инсонлар орасига фариштани қўшиб кетгандай эди. Сарвинознинг чамбарак қилинган сочлари, тўлган ойдаи тиниқ юзи, бир оз тўла, дуркун гавдасига ярашган хушбичим кўйлаги, ҳаё билан пирпираган тимқора кўзлари, ҳатто нўғай қошиқдай оппоқ бежирим туфлисигача мукамал эди!

Танаффусда мену, хоразмлик хамхонамиз Мустафoga ўхшаган бир-икки «суяги йўқлар» қиз билан танишгани бордик. Сарвиноз ҳар сафар исмини айтиб, қўл чўзганда киприк қоқиб, ширингина илжайиб қўяр, унинг ўзини очиқ-ойдин, хушчақчақ тутиши кўнглимиздаги «фаришта» экан, деган фикрни тобора мустаҳкамлаб борарди.

— Сарвинозхон, қани, чойга чиқамиз,— деди сертакаллуф Комил.

— Морожний оберай,— жилпанглади Мустафо. Сарвиноз ялт этиб ёнига қаради.

— Юринг, Тожиқул ака?

Тожиқул араз қилган боладай, тумтайиб тик турган эди.

— Раҳмат, мен... чиқмайман,— деди негадир энсаси қотиб. Сарвиноз бизга қараб хижолатомуз жилмайди.

— Узр, йигитлар, биз... мен... кейинги сафар...

Уч йигит, оғзимизда ёлғон кулги, мулзам бўлиб йўлакка чиқдик.

— Тожуқулнинг фойдасига биру ноль!— қийқирди Мустафо.— Тошингни тер, Содикжон!

Комилжон бош чайқади:

— Муҳаббатнинг кўзи кўр деганлари рост экан-да...

— Сенга қолса уларни никоҳлаб ҳам қўярсан,— де-

дим Комилга,— уч кун ўтсин, Сарвиноз Тожиқулни та-
нимай кетади.

— Қўрамыз.

— Нимадан гаров ўйнайсан?

— Битта стипендиядан!— Комил қўл ташлади. Мус-
тафо узди.

Уч кун эмас, бир ҳафта ўтди. Бироқ Тожиқул билан
Сарвиноз ажраб кетиш ўрнига қалинлашиб боришарди.
Фақат Валентина Ивановнанинг дарсларидагина эмас,
бошқа лекцияларда ҳам бирга ўтиришар, тушликни
бирга қилишар, танаффус пайтлари бурчак-бурчакда
чақчақлашиб кулишарди. Мустафо иккаламиз рашкдан
ёнамиз, Комил: «Содиқжон, ўйингга хат ёз, пул юбо-
ришсин, стипендиянгни менга берсанг, қандай кун кў-
расан?» деб жонимга тегади.

Қишнинг қорли-қировли кунлари. Охирги пара бўл-
мади. Мустафо икковимиз троллейбусда ётоқхонага
кетяпмиз. Қоратошга етганимизда Мустафо бирдан:

— Иби!— деб биқинимга туртди.— Гўрдим, гўрдим,
нани гўрдим? Анавиларни қара!

Деразадан боқдим. Оппоқ қорли йўлда Тожиқул
билан Сарвиноз қаймоқлашиб кетяпти. Тожиқул қиз-
нинг чиройли бахмал портфелини кўтариб олибди, муз-
лоқ ерга авайлаб қадам босаркан, куйиб-пишиб нима-
лардир дейди. Сарвиноз қотиб-қотиб кулади.

— Ҳа-а, тамом,— бош чайқади Мустафо,— стипен-
диянгни Комилга беравер, садоға, сени ўзим боқиб
оламан.

Ётоқхонага бориб, Тожиқулни кута бошладик. У
бирор соатларда келди. Телбадай ўздан-ўзи кулимси-
райди. Одатда у тўғри кириб, ботинқасини ечарди-ю,
икки пойини икки ёққа отиб юбориб, ўзини таппа чой-
шабга ташларди. Бу сафар оёғини ечиб, ботинқалари-
ни жуфтлаб қўйди, пальтосини эҳтиётлаб илгакка ил-
ди, чойшабни қайириб, астагина каравотга чўзилди.
Мустафо менга қараб томоқ қирди-ю, «қайта ишлов

бериш бошланибди», деб қўйди. Тожиқул парво қилмади, шипга тикилиб ётаверди. Мустафо стакандан чой хўпларкан:

— Тожиқулвой, охирги парада кўринмадилар?— деди.

— Дарс бўлдимми? Домла келмайди дейишганди-ю?

— Домла сени йўқлади. Ишонмасанг, мана, Содиқдан сўра.

— Кутубхонага борувдим,— минғиллади Тожиқул.

Кутубхонамиз Инқилоб хиёбонида эди. Шунинг учун:

— Ие, Қоратошда ҳам кутубхона очилибдимми?— дедим ёлғондан ажабланиб. Тожиқул ирғиб турди. Бизга ялт этиб қаради-ю:

— Шпионлар!— деб бақирди.— Ҳа, очилибди! Қоратошда китоб ўқиб юрдим! Бўлдимми?

Мен чапак чалиб турдим. Мустафо бармоқларини қарсиллатиб, йўрғалаб ўйнай кетди:

Қоратошда қора қошдан

Сабоқ олган Тожигул!

— То-о-жигул!— қувватладим мен.

— Тожи-гу-ул!!— ноз билан салом қилди Мустафо.

Тожиқул оқсаб келиб Мустафонинг чойини бир кўтариб шимирди, сўнг яна ўрнига чўзилди. Анчадан кейин:

— Содиқ,— деди секин.

— Ҳм, жоним?

— Шу... кўпирадиган соқол крем... қаерда сотилади?

Мустафо чидамай хахолаб кулиб юборди.

— Импортний сочбўёқ керак эмасми? Маймун сурати солинган галстук-чи?

— Бир сўм чўзинг, ўша кремдан топиб бераман, Тожиқул,— дедим. У ётган ерида чўнтагидан ғижимланган бир сўмлик олиб отди:

— Ма, еб тўймас!

Мустафо дарров пулни олиб, текислай бошлади:

— Раҳмат, Тожиғул, қандга пул тополмай ўтириб эдим.

Хуллас, Сарвиноз ҳаммамизни доғда қолдириб, Тожиқул билан «юриб» кетди. Энг кулгили жойи шундаки, Мустафо иккаламиз икки йилда қилолмаган ишни Сарвиноз икки ҳафтада элади. Унинг таъсирида Тожиқул гуё моҳир ҳайкалтарош қўлидаги бир бўлак ҳарсангтошдай аста-секин ажиб бир қиёфага кириб борарди. Ҳаш-паш дегунча унинг қийшиқ ёқалари тўғриланди, костюм-шими дазмол кўрадиган бўлди. Туфлисини кунига икки мартадан артади. Эрталаб саҳар туради-ю, сийрак соқолини қиртишлашга тушади. Илгари у камарига битта дафтар қистириб, дарсга кета-верарди, энди ялтироқ қулфли қора портфель сотиб олган. Кулиши ҳам иболи, «маданий» бўлиб қолган. Сарвиноз билан танишгунча оғзини катта очиб, «ва-а!» деб куларди, энди қанчалик қизиқ гап эшитмасин, оғзини юмиб, ё лабининг бир чети билан илжайиб қўяди. Қачон кўрсанг, кийимидан атр анқиб туради ва ҳоказо.

Кунлар ўтган сари Тожиқул биздан тобора узоқлашиб, Сарвинозга яқинлашиб борарди. Сарвиноз Жалолободнинг қайсиям қишлоғидан экан, бир қариндошиникида тураркан. Қишкн сессиядан кейин у ётоқхонага кўчиб келди. Тожиқулга худо берди. Энди у Сарвинознинг олдидан келмай қўйди. Азонлаб ошкора остановкага чиқиб туради. Юлдуз қизлар даврасида ойдай бўлиб Сарвиноз кўринади. Болалар, ногирон деб Тожиқулга йўл беришади, Тожиқул эса троллейбусга чиқиб, Сарвинозга жой олиб қўяди.

Ўқшдан кейин ҳам ётоқхонага бирга қайтишади ёки кинодами, аллақаёқларда тентираб, бир маҳалда келишади. Тожиқул апил-тапил ечинди-ю, дафтарини қўлтиқлаб иккинчи қаватга, Сарвинознинг олдига зиндиллайди.

Бир куни уни ўртага олдик.

— Тожикул, — деди Мустафо, — шунча бўлди, юрибсан. Ишқилиб қўл-пўлини ушладингми?

Тожикул конспект ўқиб ётарди.

— Нима, ушлаш керакми? — деди бетини яшириб. — Ҳар куни эрталаб қўл олиб кўришамиз-ку!

— У бошқа, — авради Мустафо, — кўпчиликнинг олдидагиси ҳисоб эмас. Кечқурун хайрлашаётганинда, «яхши тушлар кўринг, Сарвинозой», дегин-у, секин энгашиб қўлини ўпиб қўй. Ҳозир шунақа хайрлашув расм бўлган.

Тожикул индамади.

Икки кундан кейин ётар маҳали у ҳурпайиб келди.

— Мустафо қани, Содиқжон? Аҳмоқ экан, бошини ёраман!

Маълум бўлишича, Тожикул Мустафонинг маслаҳати билан иш кўриб, ўсал бўлибди. Сарвиноз иккаласи алла-паллагача қизнинг хонасида дарс қилишибди. Кетар чоғида Тожикул «хўп, хайр...» деб қизнинг қўлини ўпиш учун энгашган экан, Сарвиноз шарақлаб кулибди-ю, «Ие, тинчликми, Тожикул ака? — дебди жавдираб. — Бунақа келишмаган одатингиз йўқ эди-ку? Мен олдимда эгилган одамни унча хушламайман».

— Узи... балониям билмас экан Мустафонг! — деди Тожикул тишларини ғижирлатиб. Мен уни овутган бўлдим:

— Хафа бўлма, оғайни. Қизлар ўзи шунақа ҳуркак бўлишади. Ахир исмини қара, Сарвиноз! Ошиқ-мошиқлар ҳақидаги китобларни кўпроқ ўқисанг, Сарвинознинг кўнглини топасан.

— Ўқиб ётибман-ку, ундан ортиқ нима қилай? — деди у соддадиллик билан. Ичимда кулиб қўйдим. Дарҳақиқат, Сарвинознинг таъсирига тушгандан буён ҳам-хонамизнинг зачёткаси ҳам «гуллаб» қолган, «уч»лари «тўрт»га, «тўрт»лари «беш»га айлана бошлаган эди. Гуё Сарвиноз ҳайкалтарошнинг қўлидаги бояги ҳар-

сангтош маълум бир қиёфага кирган, энди қиз у тошга жон бағишлаш ҳаракатида эди.

Қиш ўтиб, баҳорги каникул бошланди. Кўпчилик студентлар -уй-уйларига кетган. Мустафо Хоразмига жўнаган. Сарвинозни Тожиқул Жалолободга кузатиб қўйган. Ҳзи эса «бир ҳафтанинг нимасига овора бўлман, уч куним йўлга кетади», деб Тошкентда қолди. Унинг кайфи бузуқ, уззукун узала тушиб ётиб китоб ўқийди. Кечқурун аллақачонларни айланиб келади-ю, яна китобга муккасидан кетади. Аксарияти муҳаббат ҳақидаги романлар, қиссалар. Баъзи китобларнинг ички бетига «С. Шукурованинг шахсий кутубхонаси», деб ёзилган.

Бир кун тушда магазиндан нон қўлтиқлаб келсам, Тожиқул юпқагина китобга термулиб йиғлаб ўтирибди. У мени кўрди-ю, тўрт букланган оппоқ дастрўмолига кўзини артди. Кейин:

— Одамлар бунча бешафқат!— деди китобни шал эткизиб ёпиб.— Ахир... икки бахтиёр ёшнинг кўнглидаги гавҳарга чанг солишибди-я! Кўнгилда пориллаган муҳаббат бўлмаса, ҳаётнинг маъноси қоладими?

Турган еримда анграйиб қолибман. Гўё рўпарамда ўзимиз билладиган лапашанг, бир елкаси баланд, бир елкаси паст, думбулгина Тожиқул эмас, анча ёшга борган, турмушнинг аччиқ-чучугини тотган, ўқимишли, зукко бир кимса тургандай эди. Китоб муқовасига қарайдим. «Тристан ва Изольда». Умирда эшитмаган китоб! Ҳа, Тожиқул биздан ўтиб кетяпти. Ахир илгари кўпчилик Тожиқулни менсимасди. Энди болалар бирон масалада тортишиб қолишса, Тожиқул нима дەر экан, деб хонамизга киришади. Бу фикр рашкимни қўзғади, сўнг рашким ўзимга бачкана туюлди-ю, Тожиқулга ҳавасим келди.

— Менга қара, ўртоқ ошиқ,— унинг тунд хаёллари тарқатиш учун шўхлик қилмоқчи бўлдим,— сен худди йигит билан юрганга ўхшайсан. Кўзимга қараб

айт-чи, шу пайтгача ўша қизни ақалли бирон марта бағрингга босганмисан?

Тожиқул шипга қараб, индамай ётаверди. Мен хона ўртасида нари-бери юриб давом этдим:

— Босмагансан! Чунки Сарвиноз рухсат бермайди. Негаки, у сени семайди, шунчаки курсдош сифатида ҳурмат қилади. Бугунгидай гуллар очилиб, булбуллар сайраб турган гўзал баҳор айёмларидан бирида у фаришта лип этиб бошқа булоққа ўтиб кетса, додингни кимга айтасан?

— Қалланг ишламайди,— деди Тожиқул китобларини йиғиштираркан, тескари қараб,— қачондан бери муҳаббат чалп-чулп бўса-ю, «Мен севаман, сен сева-санми?» каби бачкана хитоблар билан ўлчанадиган бўлиб қолган? Муҳаббат — ахлоқий гўзалликдир, деган Ойбек. Муҳаббат — инсоннинг ўзлигини таниши. Тўғри, Сарвиноз мени ташлаб кетса, менга оғир бўлади, лекин бошимни деворга уриб йиғламайман. Сарвиноз қўлимга антиқа кўзгу бергандай бўлди. Бу кўзгуга қараб ман кимлигимни, қандай бўлишим кераклигини билиб олдим. Бунинг учун ундан ўлгунча миннатдорман.

Ташқарида қизларнинг кулгиси эшитилди. Тожиқул ўрнидан туриб, илдам дераза ёнига борди. Анча турди. Сўнг:

— Каникулдан қайтишяпти,— деди ғамгин товушда. Бир оздан кейин «Сарвиноз келганмикан», деб пастга тушиб кетди.

Тожиқул Сарвинозга қаттиқ боғланиб қолган, энди ундан кўнгил узиши мушкул эди. Бунинг группамиздагилар ҳам билар, шунинг учун оғизлари бўшади дегунча иккаласининг ғийбатини қилишарди. Қизларимиз ҳам кейинги вақтда Сарвиноздан гап ўғирлаш пайига тушган шекилли, тасодифан ғалати бир суҳбатни эшитиб қолдим.

Ётоқхона ҳовлисининг бир бурчаги гулзор эди.

Гулзор ёнидаги ўн қадамча тақир ер тахта билан тўшилиб, кир ёядиган дорлар илинган эди. Бир кун тушдан кейин хонада бир ўзим зерикиб ҳовлига тушдим. Ҳалиги гулзор четидаги скамейкага бориб ўтирдим. Тахта ортида икки қиз шапиллатиб кир ёймоқда. Гоҳо гунгир-гунгир сўзлашади. Овозларидан танидим: курсдошимиз Раъно билан Сарвиноз.

— Тожиқул акангизнинг кўйлақларини жа-а ҳафсала билан ювибсиз, жонингиздай кўрар экансиз-да, ўртоқ?— шўхчан товушда сўради Раъно.

— Тожиқул ака яхши йигит,— деди сиполик билан Сарвиноз,— кўнгли тоза.

— Менга қаранг, ўртоқжон, ростанам шу...— Раъно қўполроқ бир гап айтмоқчи бўлди-ю, назаримда тилини тийди,— шу лапашангни яхши кўрасизми? Наҳотки Сарвиноз Тожиқулга турмушга чиқса, деб қизлар ҳайрон.

— Фикрларинг ўлгудай саёз!— Зарда қилди Сарвиноз ва дорга кир ёйиб келиб давом этди.— Биз Тожиқул ака билан шунчаки дўстмиз, холос.

— «Дўстингиз» сизга уйланмоқчимиз-ку?

— Ёлғонламай кўяқолинг! Тожиқул акадан ҳеч қачон бунақа гап чиқмайди.

— Тўғри айтасиз, ўртоқжон, бунақа гапни айта оладиган йигит эмас-да ўзиям.

Сарвиноз жеркиб ташлади:

— Одам бировдан нуқсон қидиргунча ўзидан фазилат ахтариши керак! Тожиқул аканинг группадаги болалардан зиғирдек кам ери йўқ. Ешлигида касалга чалиниб, оёғи лат еган экан. Сал... соддалиги бўлса, бу айб эмас. Баъзи бировлардай шайтонга фириб берадиган маккор, устамон бўлгандан, асли шунақа соддалик ҳам дуруст. Соддадил одамдан ҳеч қачон ёмонлик чиқмайди.

— Жа-а, дейман, Тожиқул акангизни осмонга чиқариб қўйдингиз-ку?

— Нимага у энди бошқаларнинг олдида елкасини қисиб юриши керак экан? Мен Тожиқул акага одам ўзининг қадр-қимматини билиши, бировларга оёқ ости қилдирмаслик кераклигини тушунтирдим, холос. Чунки у кишини туғишган акамдай ҳурмат қиламан. Ака-сингил ўртасида эса, Раънохон, сиз ўйлаган муҳаббат бўлиши мумкин эмас.

Раъно нимадир деб эътироз билдирмоқчи эди, нар-ёқдан чувиллаб қизлар келиб қолишди-ю, гап узилди. Мен туриб кетдим. Ҳозиргина эшитганим — аччиқ ҳақиқат гўё Тожиқулга эмас, менга тегишлидай, юрагим хаприқади, хаёлим чувалашади. «Бу гапни Тожиқулга қандай айтаман? Ўзи эндигина бўй-бастини ростлади. Хаёли гулга кўмилиб, ўзга бир оламда юрибди. Чўкиб, асли ҳолига қайтиб қолмасмикин? Йўқ, айтмайман, вақти-соати етиб, ўзи билиб олар...»

Сарвиноз билан Тожиқул бояги-боягидай бўлиб, яна бир йил юришди. Бир йилдан кейин, ёзги сессия олдида машъум воқеа рўй берди.

Ёзнинг латофатли оқшомларидан бири эди. Тожиқул пўрим бўлиб хонага кирди. Эгнида оқ-сарик енгил финка, «қирраси қовун тиладиган» ҳаворанг шим, бир ўкчаси баландроқ (у оқсаганим сезилмасин, деб туфлисининг бир пойига қўшимча пошна урдириб оларди) янги пойафзал, сочлари ялтиратиб таралган. Тўйга розилик олган бахтиёр ошиқдай кўзлари кулиб турибди.

— Бугун биз билан вокзалга чиқасан,— деди у томдан тараша тушгандай қилиб.

— Ҳа, домла зачётни вокзалда олар эканми?— ҳазиллашдим.

— Йўқ. Ленинграддан Сарвинознинг азиз бир ки-шиси келар экан, кутиб оламиз.

— Ўзларинг чиқаверинглар. Ўртага мени тикишти-риб нима қиласан?

— Сарвиноз айтди, Содиқ акани ҳам олинг,— деди. Вокзалга барвақт етиб бордик. Сарвинознинг қўли-

да бир даста атиргул. У дам-бадам соатига қарайди. Нур ёғилиб турган чехраси гоҳ саросимали тусга киради, гоҳ яна ёришиб кетади.

Поезд соат ўн бирларда келди. У пишиллаб секинлаганда, Сарвиноз вагон билан барабар югургилаб кетаверди. Ниҳоят, тормозларнинг шарақлагани эшитилди-ю, вагондан катта чемодан кўтарган новчароқ, хушқад, оқиш юзли, кўзлари чақнаб турган бир йигит тушди. Сарвиноз «Матлабжон ака!» деб қичқирди-ю, дастагул билан йигитнинг бўйнига осилди. Шу кўйи бир дақиқа қотиб қолди. Бошини кўтарганда кўзларида ёш ялтиларди.

— Танишинг, Матлабжон ака,— деди у кўз ёш аралаш жилмайиб,— курсдошларим Тожиқул ака, Содиқ ака...

Матлабнинг қандайдир кибр билан чимирилган қошлари туташиб кетгандай бўлди. У бизга қўл бераркан, ним таъзим ила бош силкиб қўйди. Матлаб Ленинградда аспирантурани тамомлаб келаётганмиш, физик олим бўлармиш.

Вокзал майдонига чиқдик. Дархон томонда Матлабнинг қариндоши бормиш, Сарвинозлар ҳозир шуёққа кетишармиш. Тожиқул иккаламиз уларни кузатиб бекатгача бордик. Тожиқул ердан бошини кўтаролмас, уятли иш қилиб қўйган одамдай менинг панамда соядай судралиб борарди. Шундагина Сарвинознинг ақлига офарин, дедим. «Вокзалга Содиқ аканиям обчиқинг», деб бежиз айтмабди-да. Ҳозир катта майдоннинг ўртасида Тожиқулнинг битта ўзи шўппайиб қолиб кетса, нима бўларди?

Сарвиноз билан Матлаб троллейбусга чиқишди. Шу пайт Сарвиноз яна бир антиқа иш қилди. У аввалига қўл силтаб биз билан хайрлашди. Кейин сакраб турди, пастга тушиб тўғри Тожиқулнинг олдига келди-ю, пешонасидан чўлп этказиб ўпиб олди. Фақат муроди-

га етган кишилардагина бўладиган ҳадсиз қувноқлик билан:

— Раҳмат, Тожиқул ака!— деди. Мен ялт этиб Матлабга қарадим. У ўз қудратига ишонган мағрур бургутдай, чиройли қошларини чимириб, тўғрисига боқиб ўтирарди.

Троллейбус юриб кетди.

— Биринчи ва охирги ўпич...— дедим дўстимнинг қўлтиғидан олиб, Тожиқул индамай манглайини ишқалади.

Тожиқул эс-ҳушидан айрилгандай, серрайиб туриб қолди. Сўнг қўлимдан етаклаб ресторанга олиб кирди. Индамай бориб, буфетдан икки юз грамм коньяк олди.

— Сарвиноз бахтли бўлсин!— деди қовоқ солиб ва бир кўтариб қадаҳни бўшатди.— Юр, энди кетдик.

Бир парча шоколадни йўл-йўлакай чайнаб, унинг изидан чопдим...

...Ана шу Тожигулим уйланадиган бўлиб, мана бугун тўйга чақириб ўтирибди. Шошиб вокзалга телефон қилдим. Қассир қиз ёшгина шекилли, овози кўнғироқдек экан.

— Алло, болам, Қаршига битта билет тўғрилаб беролмайсизми? Илтимос, қизим, пастки жойдан берсангиз, қари чолман, тепага чиқолмайман.

Қассир қиз шумлигимни тушундими, қиқирлаб кулди:

— Бўпти, «отахон»,— деди енгил киноя билан,— ҳалитдан тепага чиқолмайдиган бўлсангиз, пастки жойдан берамиз. Еттинчи кассага неварангизни юбора қолинг...

ИККИ ХИЛ АРИЗА

АВТОРДАН

Яқинда иш билан бир институтга борувдим. Ректорнинг қабулхонасида ҳеч ким йўқ экан. Бекорчиликдан столда ётган қоғозларни ўқиб ўтирдим. Бир вақт икки хил аризага кўзим тушди. Аризаларни ўқиб бўлиб, уларга ўзимча от қўйиб чиқдим. Мана, ўша аризалар:

ПЕССИМИСТ

Мен, Велор Қудратович Шоҳбердиев, оддий академик оиласида туғилганман. Дадамни танисангиз керак, Сизга ўхшаган профессорлар. У кишини бир ойда икки-уч мартагина кўраман. Чунки доим мен ухлаб ётганда кетиб, яна мен ухлаб қолганда келадилар. Бола-чақадан уйда иккитамиз. Мен билан синглим Динора.

Турмушимиз унчалик яхши эмас. Шаҳарда битта битта ҳовлимиз бор. Ун сўтихдан ошмайди. Саккиз хонали уй. Аммо хоналар шунчалик торки, бошингиз айланса, ҳалигидай, бошқа ерингиз айланмайди. Ҳаммаёққа мөбелъ, гарнитур, совға-салом, гиламу диванлар, холодильниклар, буфетлар, столлар қўйиб ташланган.

Бундан ташқари битта минилган «Зим»имиз, сал янги «Волга»миз, иккита хизматкор кампиримиз, битта шофёримиз бор (дадамни ишхонасига ташийдиган шофёр бошқа).

Эл қатори бир амаллаб тирикчилик ўтказаяпмиз. Меҳмон келса, кўпинча хижолат бўламиз. Чунки уйимизда гоҳо француз виноси, Ява коньяги, Туркия сигарети топилмай қолади. Синглим ҳам шу кунларда хафа, Англиядан опкелган туфлилари соб бўлиб, ҳозир

ноиложликдан чех туфлисини кийиб юрибди. Ойимларнинг бўлса, учтагина араб кўйлаги билан битта ўқ айиқ, битта йўлбарс терисидан тикилган шубалари қолди. Мен ҳам тўртта япон транзисторини бузиб қўйиб, мана энди куним «Вэф»ларга қолиб юрибман.

Узим кўп қийинчиликлар билан катта бўлдим. Айниқса шахсий шофёримиз ёмон азоб берди менга. Ун икки йил мактабда ўқиган бўлсам, шу ўн икки йил ичида оёғим бир марта ер искаб мактабга бормадим. Нуқул машинада бориб келаман. Утиравераман, ўтиравераман, сонларим оғриб кетади. Бензин ҳидига кўнглим айнийди. Трамвайда юрганларга ҳавасим келади. Лекин ўйлаб-ўйлаб, бу фикримдан қайтаман. Нега десангиз, ҳозир трамвайлар ҳаддан зиёд тикилинч, ундан кейин, биров-яримнинг оёғини босиб олиб, хафа қилиб қўймай дейман. Майли, менга қийин бўлса бўла қолсин, машинада юра турай, деб қўяман ўзимча.

Айтмоқчи, эски дачамиз ҳам бор. Шаҳар чеккасида. Ўша дача ҳам тинкамни қуритди. Баҳорда уёққа кўч, кузда буёққа кўч. Боғда бўлса, кунбўйи қушлар чуғурлаб бошимни оғритади, тунда жимжит — қўрқиб чиқаман. Ахири хизматкор кампиримизга ялинаман. Бир пиёлагина «Прага» пивосидан қўйиб беради. Отиб оламан-у, ухлаб қоламан. Умуман айтганда, «Прага» бўлмайди. Ичаверасан, ичаверасан — кайф қилай демайди. Шотланд вискиси бошқа гап. Бир қултум ютдинг — ёпиштиради...

Кўриб турибсиз, ҳурматли ўртоқ ректор, турмушимиз Сиз ўйлаганчалик яхши эмас. Дадам билан ойимнинг топганлари учма-уч бўлади нуқул. Шунинг учун мени албатта стипендияга ёздириб қўйсангиз. Ҳарна рўзгорга ёрдам. Агар стипендия беришмаса, ўқишим қийин, жуда қийин.

Хўп, хайр ўртоқ ректор. Сиздан яна бир марта ялиниб стипендия сўраб қолувчи:

Шоҳбердиев В. Қ.

Э с л а т м а: Кечирасиз, ўртоқ ректор, менинг бу аризамни дадамларга кўрсатиб юрманг. У киши стипендия сўрагани уялмадингми, деб уришиб берадилар.

ОПТИМИСТ

Ассалому алайкум, домла! Менинг отим Хусан, Ҳаким подачининг ўғлиман. Наманганнинг Гулбулоқ қишлоғидан бўламан. Қишлоғимиз жуда аломат. Бутун Ўзбекистонни айлансангиз ҳам бизнинг қишлоқдай чиройли ерни топишингиз қийин.

Биз тарафларда ҳали тўққиз қаватли уйлар қурилгани йўқ, трамвай, театр, цирк деган гаплар ҳам йўқ. Лекин бари бир қишлоғимиз яхши. Ер кўп, ҳаммаёқ боғ, кўм-кўк ўт!

Отам ўттиз йилдан бери пода боқади. Мен энди йигирмага чиқдим. Мучалим сигир. Тақдирни қарагки, билгандай сигир йилида туғилибман. Подачининг ўғлиман-да!

Оилада энг каттаси ўзим. Яна саккизта укам бор. Тўрт қиз, беш ўғилмиз. Лекин-чи, домла, Баҳодир деган битта иним бор, Баҳодир деса дегудай. Нуқул менинг эски-тускимни кийиб катта бўлган. Энди сигмай қолди. Яхши ўқиганим учун бурноғи йили мактаб бир ботинка совға қилувди. Икки йил кийдим. Буёққа келишда шуни Баҳодирга берсам, сигмай ўтирибди-да! 42-размер бўлса кетар эмиш. Оёқми бу, тўнками деб уришиб бердим.

Турмушимиз жуда яхши. Ажабтовур боғимиз бор. Ҳар йили мева-чевасини сотиб, укаларимга китоб-дафтар олиб бераман. Дарахтларнинг тагига пиёз экиб, рўзгордан ортганини сотамиз. Қишда қанд-чойга етиб туради.

Уйимиз ҳам яхши. Икки хона, олди узун айвон. Мен туғилган йили солинган экан. Эндиги йили сигиримиз эркак туғса, сотиб томга шифер олмоқчимиз.

Аmmo уйимизнинг томи кўкламда жуда ғалати бўлади-да, домла! Сиз қишлоқ томида ҳеч ухлаганмисиз? Март, апрель ойларида майсага тўлиб кетади. Тунда кигиз ёйиб, ёнбошлаб ётсангиз ана роҳат! Ёнингизда булбул чаҳчаҳлайди, сойда қурбақа вақиллайди, гуп-гуп этиб юзингизга шабада урилади! Тепангизда чамандай юлдуз. Тикилиб ётиб ўйлайверасиз, ўйлайверасиз... Хуллас, мазза-да, домла!

Ёз бўйи отамга қарашаман. Ҳозир бели оғрийдиган бўлиб қолган. Эллиқдан ошди-да. Каникул бошланди дегунча отамни уйга қўйиб, ўзим подага кетаман. Сигирларни ёйиб юбориб, Қайнардан мажнунтол излайман. Ёш, юмшоқ новдаларни кесиб чиқиб, човли тўқийман. Нега дейсизми? Шунчаки, эрмакка. Кейин меҳнатим ҳам куймайди. Ўн-ўн бешта бўлганда кўча-маҳалламиздаги хотинлар кириб, талашиб кетади. Олмайман десам, қўймай бир сўм-икки сўм беришади. Уч ой ёз тўплаган пулимга кейин мактаблик сотиб оламан.

Гоҳо ов қиламан. Битта този итим бор. Тулкининг қиронини келтиради. Кучуклигида олиб боққанман. Биласизми, домла, тозини қандай танлаш керак? Мана, сизга този керак дейлик, а? Ит болалаганда кучукларни битталаб тарозида тортасиз-да, энг оғирини танлайсиз. Шу — яхши бўлади. Кейин нуқул сут билан боқасиз. Катта бўлганда тулкининг қорнини ёриб, ўтини оласизу, тозининг бурнига қуясиз. Тамом, бу тозидан тулки қочиб қутулмайди.

Бултур бир қизил тулки ушлаб олувдим. Терисини давлатга ўтказсам эллик сўм беришди. Дарров оймага янги бахмал пальто олиб бердим.

Ана шунақа қилиб яшаймиз, домла. Хуллас, гапнинг қисқаси, аввало мени подачининг ўғли демай, институтга олганларингиз учун раҳмат. Асли келмоқчи эмас эдим, дадамлар қўймади. Кўзимнинг очигида ўқиб ол, укаларингга бош бўласан, деди. Қолаверса, мен стипендия сўрамайман. Қийналганларга бериш керак.

Менга фақат ётиб юрадиган бир жой берсангизлар бўлгани. Ижарага бўлсаям тура қолай деб, кўп уй изладим, қулайроғи топилмади. Тошкентда ер қимирлаб, кўп уйлар бузилиб кетибди. Сизга яна бир марта раҳмат айтиб:

Гулбулоқлик Ҳасан Ҳакимов.

ЯНА АВТОРДАН

Бу икки ариза миямга қаттиқ ўрнашиб қолган эканми, сира тинчлик бермаяпти. Гулбулоқлик Ҳасан Ҳакимов нима бўлди экан? Етоқхона ола билдимикан? Ишқилиб, олган бўлсин-да...

ОЙ БОРИБ, ОМОН КЕЛИНГ

— Нима дейсан, Гулмат йилқичи Ойга учармиш!.. Қоратор этагига ювошгина бош қўйиб ётган Шакарбулоқ қишлоғини қиёмат қўпти: оқ пошшо тахтидан тушганда ҳам, қишлоққа биринчи трактор келганда ҳам булчалик тўс-тўполон бўлмаган эди. Қайсиям йили Парпиш деган думбулроқ бир йигит ўлиб, уч кундан кейин гўристондан кафанини судраб келган эди. Ушанда ҳам Шакарбулоқ бунақа чоп-чоп, югур-югурни кўрмаган. «Гулмат йилқичи Ойга учармиш!» Шу биргина калима одамларнинг кўнглига ғулғула солиб, тилларини бийрон, оёқларини чаққон қилиб қўйди. Қишлоқдаги тирик жон борки, Гулмат отаникига қараб югурди.

Тут пишиғи. Ариқ бўйида бургутдай қанот ёйган бахттут бошини ейман, дейди. Шапалоқдай япроқлар орасида пилладек-пилладек мевалар товланади. Ота баҳавороқ, деб ана шу тут тагига, шоҳсупага жой қилдирди. Супанинг ярми ҳозироқ одамга тўлган. Вағир-вуғур; кулги, қочириқ, табрик... Гулмат ота тўрда ўти-

рибди. Эгнида кўк мовут камзул, бошида носранг тақия. Сарғимтир тишларини йилтиратиб, мийғида кулади. Гоҳо «қозон қайнадими» дегандай, ўчоқ тарафга қараб маъноли йўталиб қўяди. Учоқ атрофида келини Назокатхон, қўшни жувонлар пилдираб юришибди. Ана, кампири Жамилабону ҳам кўриниб қолди. Бечора неча кундан бери «оёғим»лаб болдирига ялпиз тортиб ётувди. Турибди-да!

Жамила хола оқсоқланиб тандир бошига борди. Назокатхонга ариқ тарафни, айвонни кўрсатиб, ниманидир тайинлади. Назокатхон «хўп» дегандек, қайта-қайта бош силкиди ва уйга кириб кетди. Бирпасдан кейин шолча, кўрпача, ёстиқ кўтариб чиқди. Хола Гулмат отага қаради, чолига кўзи тушгач, қўлини чулғаб чақирди. Гулмат ота қушдай сакраб турди-ю, тўнининг барини ҳилпиратиб, кампирга рўпара бўлди. Кампир ияқ қоқди:

— Ҳай, Гулханнинг отаси, одамларни сариқ сув билан алдаб ўтираверасизми?

— Нима қилай бўлмаса?— деди илжайиб Гулмат ота,— йўталавериб томоқларим қирилиб кетди-ку?!

Жамила хола чўлоқланиб қозонга ёндашди-да, қопқоғини кўтарди. Қозонда суюқ овқат кўпикланиб қайнай-қайнай деб турибди.

— Мана!— деди зарда билан хола.— Етти хотин ҳалигача битта қозонни қайнатишолмайди. Тавба! Мен ўлсам нима қилар экан-а, булар?

— Улма. Сен ўлсанг, ер тўярмиди,— уни мақтаган бўлди Гулмат ота.— Оқсоқ бўлсанг ҳам, сени минг йўрғага алишмайман.

— Алжиманг. Бориб жойингизда ўтираверинг. Ҳозир бир косадан аччиққина мастава берамиз.

Чол, айтайми-айтмайми, дегандай иккиланиброқ деди:

— Гулханнинг онаси... супада беш-ўн ёш-яланг йиғилиб қолди. Кўзларини мўлтиратиб ариққа қараб-

қараб қўйишади. Бечораларга жабр бўлди. Шунга... бир-икки шиша бўлса, чойнакка қуюб биқинларига қўйиб қўярдик. Сенга шифо тилаб, бир қултум-ярим қултум ютиб ўтиришармиди...

— Шифо тиламай қўя қолишсин. Мен чақириб келганим йўқ уларни. Ана, ариқ тўла сув, тўйганча ичаверишсин!— кампир ҳақкалаб бориб, ўчоқ олдидаги тўнкага ўтирди.— Тавба! Бир ёқда қурбон ҳайит келиб турибди, оппоқ соқолингиз билан...

Чол супа томонга бир қараб олди-да, товушини пайсайтириб ялинди:

— Секинроқ... бермасанг ҳам майли, бақирма... Менинг пенса пулимга уч шиша келарди-да. Ҳай, майли, мен омон-эсон бориб келай, кейин ювишар йигитлар.

Тут тагидан кимдир «ҳов, Гулмат!» деб чақирди. Ота йўрғалаб пастга тушиб кетди.

Давра кенгайибди. Учкападан Норқул туякаш, сойдан Ҳасан темирчи, Шўрғамдан Юнус партизан келишибди. Гулмат отанинг Тошкентда турадиган катта куёви Нусратхўжа сурилавериб пойгакка тушиб қолибди. У ёнидаги йигитга гап бериб ўтирибди:

— Энди заводдан келиб ечиниб турсам, эшик тақиллади. Чиқсам — тилгиром. Шундоқ-шундоқ, отамиз командировкага кетвоттила, тез етиб келинг... Шарт кийиниб, кўчага чиқдим. Қарасам, бўш такси кетвотти. Шартга ўтирдим. Вокзалга чиқсам, поезд кутиб турган экан. Шарт ўтирдиму... Мана келдик.

Ота тўрга, ўрнига ўтди. Унинг ёнига тиз чўккан Ҳасан темирчи фотиҳага қўл очди.

— Қани, омин, ой бориб, омон кел, облоҳу акбар,— у узун сийрак соқолини тутамлаб, қўлларини бўшатди-ю, кўксига босиб ним таъзим қилди:— Эшитиб хурсанд бўлдик. Оббо Гулмат-ей... Ростданам учадиган бўлдингми? Хайрият, биздан ҳам касманат чиқадиган бўлибди.

Гулмат ота негадир хижолат чекди. Унг кафти билан чаккасини ишқаб, секин деди:

— Шунақа бўлиб қолди. Азонда сизга торт қориб юрсам, «Гулмат ота, хов» деб чақиради. Чиқсам, Комил.

— Қайси, Шўронинг котибими?

— Ҳа, «Тез юринг, сельсоветда сизни кутиб ўтиришибди», дейди. «Нима гап, тинчликми?» «Тинчлик, осмонга учармишсиз». «Ҳазилинг ҳам бор бўлсин, ёшим бир кам етмишга борганда, осмонда нима бор менга, пишириб қўйибдими?»— деб кулдим. Қистаб олиб тушди... Тушсак, раисамиз Малоҳатхон ўтирибди, ёнида саллотча шапка кийган икки йигит. Жуда одобли болалар экан, ўринларидан туриб кўришишди. Бўйчанроқ биттаси: «Қалай ота, соғлигингиз яхшими?» деди. «Худога шукур, отдайман, ҳали дўхтирга ишимиз тушгани йўқ», дедим. Иккинчиси яна сўради: «Сизни Ойга учирмоқчи эдик, нима дейсиз?» «Нима дердим, раҳмат дейман. Биз ҳукуматнинг одамимиз, қайга десанглар, кетаверамиз», дедим. Йигитлар кулишди, маладес, деб елкамга қоқишди.

Кейин Малоҳатхон тушунтирди: олимларимиз Ойга қариялардан ҳам учуриб кўришмоқчи экан. Умрида касал бўлмаган, тил-жағи бутун, чайир, жуссаси кичикроқ одамни излаб юришган экан. Кўп ахтаришибди. Ахийри менга келиб тўхташибди. Яқин қирқ беш йилдирки йилқи боққан, тоза ҳавода юрган, сувнинг тинигини ичган, дейишибди.

— Қимиз-чи, қимиз?— деди аллаким. Норқул туякаш дарҳол уни қувватлади:

— Ҳа, йилқичи бобо қирқ йил қимиз ичиб, олқорнинг этини еб, пишиб кетган. Харом гўшти йўқ.

Гулмат ота уялган бўлиб, яна чаккасини ишқади. Бир қўли билан дастурхонга ишора қилди:

— Қани, олиб ўтиринглар,— у ўчоқ томонга қараб кичқирди:— Хов, Гулханнинг онаси, атаганингни олиб кел

Назокатхон бошлиқ аёллар маставани сузиб, қатиқ-лаб, меҳмонларга узата бошлашди.

Яна қутлуғ бўлсинга одамлар келишди. Шақиллаб қайнаётган ўн литрлик сариқ мис самовар ёнига бири беш, бири етти литрлик иккита ялтироқ рух самовар қўшилди. Яна бир қозон осилди. Меҳмонлар супага сиғмай, қантак ўрикнинг тагига, тоқзорга тушиб кетди. Нусратхўжа сурилавериб, яна тўрга бориб қолибди. У ёнидаги қайниларидадан бирига ҳамон арзи хол айтмоқда.

— Энди заводдан келиб ечиниб турсам, эшик тақиллади. Чиқсам — тилгиром. Шундоқ-шундоқ, отамиз командировкага кетвоттила, тез етиб келинг... Шарт кийиниб кўчага чиқдим. Қарасам, бўш такси кетвотти. Шарт ўтирдим...

Райхон ҳидини гуркиратиб дастурхонга мастава келди. Юнус партизан гулдор қошиқ билан маставанинг қатигини аралаштираркан, косага тикилиб қолди. Гулмат йилқичининг бахти чопгани унга ёқмас. Ойга бошқа одам, масалан, ўзи учмаётганини ўйлаб, ҳасади келарди.

— Майли, яхши бориб келу, аммо Ойга чиқиш қийин,— деди уҳ тортиб. Бу Гулмат отага оғирроқ ботди, лекин сир бой бермади. Туякаш ўрнида бир қўзғалиб қўйди, кейин кулиб сўради:

— Сиз чиқмагансиз-ку Ойга, қаёқдан биласиз, Партизан ака?

— Биладан!— Юнус партизан туякашга ўқрайиб қаради.— Сен этагингни тугиб юрганда мен немиснинг гиниралини асир олганман, биладан.

Юнус партизан Норқул туякашдан икки ёшгина катта эди. Одамлар «ол-а» деб кулди. Қимдир унга эрмак учун луқма ташлади:

— Асирдан гапиринг, Юнус ака, асирдан...

Юнус партизан маставадан бир ҳўплаб, лабинм

ялади. Уёқ-буёққа қараб олди, қошларини чимирди. Кейин, қулочини ёйиб, деди:

— Нимани гапирардим... Кўпкар чопса бўладиган катта ер... Уқ ёмғирдай ёғиб турибди. Қарасам, ҳув ўрикдай ерда оқ от миниб немиснинг гинирали юрибди. Командиримга ёпишдим: «Жон командир, рухсат беринг, шу баччағарни асир опкелай», дедим. «Қўй, Юнусвой, сен давлатга керак одамсан», деб командир рози бўлмади. Ахири кўндирдим. Утлаб юрган бир отни миниб, учиб кетдим. Уқ ёмғирдай ёғиб турибди. Шув этиб бориб гинирални орқасидан қучоқладим. Шартта эгарга ўнгардим. «Сени асир олдим, пойдом», дедим. Шунда гинирали баччағар ғарч этказиб сонимни тишлаб олса бўладими. Қўндоқ билан айлантриб солмайманми бошига! От ҳуркиб кетиб кўтариб ташлади. Оёғим чўрт узилиб кетди. Гинирални судраб-амаллаб командирга топширдим. Ўзим самолётда госпиталга кетдим... Мени айтди дерсан, Ойга чиқиш қийин. Икки соат осмонда учганман, биламан...

Юнус партизан маставалик косани қўлига олди.

— Гинирал нима бўлди?

— Гиниралми? Ўлди, баччағар,— деди партизан бамайлихотир. Утирганлар бу лофга ҳузур қилиб кулишди.

Салдан кейин Юнус партизан мағрур қиёфада чиқиб кетди.

Супадаги одамлар алмаша бошлади. Биров кетидан биров келар, ҳамма Гулмат отани қутлар, унга хайрли сафар тилар, энди сизни Гагарин бобо деймиз, деб ҳазиллашишарди.

Шу пайт кўча тарафда кимдир ўкириб йиғлади. Зум ўтмай ён эшик шарақлаб очилди-ю, арслондай наъра тортиб Гулмат отанинг қирқ йиллик қадрдони Сирбой қозоқ кирди. Тулки томоғи елкасига тушиб кетган, белини кўк белбоғ билан танғиб олган, узун тери тўни

ер супурарди. Қўллари билан юзини бекитиб ҳўнграб йиғларди.

— Вой-бўй, бовирим Гулмат-ов! Мени кимга тас-тап кетдинг? Узинг кетиб бийикка, мени қўйдинг куюк-ка қороғим-ов! Гулмат-ов!

Ҳамма ҳайрон бўлиб қолди. Сирбой фарёд кўтариб супага яқинлаша бошлади. Гулмат ота ирғиб турди-да, дўстига пешвоз чиқди. Сирбой кимгадир қучоқ очди. Лекин рўпарасида Гулмат отани кўриб тўхтаб қолди. Қўзлари олайиб кетди, қовоқларини қайта-қайта уқалади. Кейин... «ўй-бой» деб кулиб юборди. Сурила-қоқила дўстига отилди. Маҳкам қучоқлади. Отанинг юзига юзини ишқади, яна-яна бағрига босди, «Улмепсин-ғўй?» деб қиқир-қиқир кулди, сўнг супага чиқиб, Нусратхўжанинг ёнига ўтирди-да, бўлган воқеани айтиб берди.

Сирбой қишлоқдан ўн беш чақиримча нарида, Қоратоғ ичкарасида турар, колхознинг қўйини боқарди. Гулмат ота қишлоқ советидан чиққандан кейин унга Баҳриддин деган жиянини юборган эди. «Қозоқдан орттирган ёлғиз дўстим, эшитса хафа бўлмасин, осмонга учишдан олдин бир кўриб қолай», деди. Баҳриддин мотоциклини миниб, бирпасда Сирбойнинг қўрғонига етиб борди. Сирбой йўқ, кампири ўтов олдида урчуқ йиғириб ўтирибди. Баҳриддин мотоциклдан тушмай сўради: «Кўкам қайда?» «Ҳа, мол боқиб кетган». «Келса айтинг,— деди Баҳриддин,— тез овулга етиб борсин. Гулмат бобом кетиб бораётир. Бир кўриб қолмоқчи экан чолингизни», «Қай жерга кетади?»— деди Қорасоч қўрқиб. Баҳриддин тиржайиб, осмонни кўрсатди ва «ишга кечикяпман» деб жўнаб қолади.

Кампир қаққайиб анча турди. Кейин косовга қизил латта боғлаб, бошига кўтарди-да, яқин атрофни, адирларни қараб чиқди. Чоли кўринмади. Қорасоч тўрт тарафга қараб қизил латталиқ косовни чулғай бошлади. Лекин Сирбойнинг дарағи бўлмади.

Сирбой пешин оққанда келди. Қорасоч югургилаб унинг олдига борди: «Ай уйнинг куйди чол! Гулмат дўстинг новқас экан, розилик бериб ётибди экан», деди. Сирбой «Ўй-бой!» деб сапчиб саман отига минди-ю, Шакарбулоққа қараб чопди. Етиб келса, Гулмат бобонинг ҳовлисида тумонат одам...

Сирбой Нусратхўжадан ҳол-аҳвол сўради:

— Мол-жон омонми, болам? Қачон келдинг?

— Шукр,— деди Нусратхўжа ва яна эски ашуласини бошлади:— Энди ишдан келиб ечиниб турсам, эшик тақиллади. Чиқсам — тилгиром. Шундоқ-шундоқ, отамиз командировкага кетвотилла, тез етиб келинг. Шарт кийиндим...

Нусратхўжа «кийинган» ерида қолди. Сирбой аллакимнинг гапига чалғиб кетди.

Қоронғи тушди. Майин шитирлаб турган мирзатераклар учидан ой кўтарилди. Ўтирганлар икки букланган чалпақдай бўлиб сарғайиб турган ойпарчага қараб Гулмат отага маслаҳат бера бошладилар:

— Учаётганда ерга қарама,— деди Юнус партизан. У уйига бориб, чидамай қайтиб келган эди.— Қарасанг, бошинг айланиб, кўзинг тинади. Госпиталга учганим-да мен шундоқ бўлганман.

Норқул туякаш қўшимча қилди:

— Қурут оливолинг. Кўнглингиз айниса, шимасиз.

— Ойга қўнганда секинроқ юринг,— деди мактабнинг астрономия муаллими Нурбек Расулий.— Ойда гавдангиз олти марта енгил бўлиб қолади. Билмай, каттароқ қадам ташласангиз, чигирткадай дик этиб учиб кетишингиз мумкин.

Колхоз музейининг директори Али пучуқ илтимос қилди:

— Ота, бизга ойдаги тошлардан ола тушасиз-да. Фақат оғирроқларини олинг, енгили керак эмас.

Гулмат ота уларга қараб таъзим қилар, «хўп-хўп», деб бош силкир эди.

Етти хуфтон бўлди. Одамлар тарқалди.

Тагин икки кун келди-кетди давом этди. Учинчи кун саҳарлаб Комил чиқди.

— Бўла қолинг,— деди у ўйноқлаб,— ўша йигитлар келишди, мен уларга чой ичириб тураман. Йиғиштири-ниб, тез тушинг, шофёр мени ташлаб қайтиб чиқади.

Гулмат ота ғалати бўлиб кетди. Ойга учасан, деса уч кундан бери қувониб юраверибди. Гулдай боғ-чор-боғини, шунча жонни, касал кампирини ташлаб кетишни ўйлаб, кўнгли сидирилди. Аксига олиб, ўгли Нодиржон ҳам йўқ. У аптекачи эди. Отчёт топшираман, деб Чимкентга кетувди.

Бирор соатда Гулмат ота тайёр бўлди. Ҳовли тўла одам, тик туриб фотиҳага қўл очди. Қишлоқдаги энг кекса, тўқсон саккиз яшар Абдуқаҳҳор бобо оқ йўл тилади.

— Илоё бир мўйинг тўкилмай бориб ке, илоё сени Ойга учирадиган олиму фозилларни ҳам эгам ўз паноҳида асрасин, омин!

Ҳамма «Оми-и-и-н!»— деб юзларига фотиҳа тортди. Гулмат отанинг кулча, қурут, қази, янги қўйлак-иштон солинган хуржунини Баҳриддин орқалади, халқ кўчага қараб юрди. Шу пайт ота: «Э, кампирга бир гап айтиш эсимдан чиқибди», деб баҳона қилди-ю, ортига қайтди. Катта меҳмонхонада оёғини уқалаб ётган Жамилабонуга рўпара бўлди.

— Гулханнынг онаси,— деди кўзига ёш олиб,— мен олимларимизга ишонаман. Омон-эсон қайтишимга кўзим етиб турибди. Бориш — олти кун, келиш — олти кун эмиш. Насиб қилса, узоғи икки ҳафтада гаҳ деб яна қўлингга қўнаман... Нодирга айт, ҳеч ерга жилмасин, товўққа мойак қўйишни унутма, мен келганда қўймоқ қилиб берарсан. Хўш, сигирга қараб туришсин, йўнғичқага тушса — қорни ёрилиб ўлади, бедана сувсиз қолмасин, отнинг емидан бохабар бўл. Семириб турса, қайтганда кўпқарга чопаман.

Бу гапларнинг бари шунчаки даромад, аслида Гулмат ота кампирининг юзига яхшилаб тикилиб олмақчи, эллик йил суқланиб тўймаган сарғимтил, кулча юзга гўё энди тўймоқчи, эсида умрбод сақлаб қолмоқчи эди.

У чидамади, икки иссиқ томчи думалаб қаншарига тушди. Кампир ўтирган ерида қўл чўзди.

— Пешонангизни опкелинг, — деди товуши титраб. Чол «ўпмоқчи шекилли» деб, ҳовли томонга қараб олди-ю, секин энгашди. Кампир кафтини чолнинг манглайига босди.

— Нима бало, қўлинг муздай-ку, — деди чол.

— Ҳозир қорда ювиб келдим, бошим оғриб кетди.

— Қизиқмисан, қорга бало борми! Ҳаммаёқ гуллаб ётибди-ку, — деди Гулмат ота.

— Ишонмасангиз, туриб қаранг.

Чол кўзини очди. Очди-ю, қайта юмди. Сўнг киприкларини пирпиратиб уёқ-буёққа қаради. «Ажаб, — деди ичиди, — наҳотки, кўрганларим туш бўлса? Одамлар қани?»

— Гулханнинг онаси, меҳмонлар қани? — деди пешонасидан сидирилиб тушган чит дастрўмолини ечаркан.

— Кетди. Сизнинг рухсорингизга термилиб ўтиришадими? Элдан бурун ўзингиз маст бўлиб қолдингиз-ку. Туринг! Назокатхон онасиникига кетган эди, сигирни соғиб ола қолай, сути оқиб кетмасин десам, ҳаром ўлгур тепиб ёнига яқинлаштирамаяпти. Оёғини боғлаб беринг.

Кампир жавраб чиқиб кетди. Чол инқиллаб ўридан турди-ю, деразадан ҳовлига қаради. Дов-дарахтлар оппоқ, худди ғижим рўмол ёпиниб олган келинчақдай кўзни эркалаб, бир чиройли товланарди. Гулмат ота дарҳол ўзига келди. У кузда орден олган эди. Тенгтўшлари насиб қилса Янги йилни сеникида ўтказамиз, шунда юварсан, деб юришарди. Ота тағобидан қўл-

бола мусаллас солиб қўйганди. Бундан чиқди, ўша уруғинг кўпайгур тағобидан мўлроқ ичиб юборибди-да...

Чол калиш-тўнни кийиб, ташқарига чиқди. Осмонга қаради. Кунботар томонда тандирнинг оғзидек Ой кўкариб турарди. Ота ҳали замон кўрган ширин тушини эслаб хўрсинди. Ойга қараб шивирлади:

— Ҳай, майли, биз учмасак, учмабмиз. Бошқа бир азамат учар. Ишқилиб, бахтимизга омон бўл. Мана шунақа осмонни тўлдириб юравер! Емон кўздан асра-син сени...

Гулмат отанинг наздида Ой унинг гапларини эшитгандай, чолнинг фикрини қувватлаб, оҳиста чайқалиб қўйгандек бўлди.

ОҒИР ВАЗНАИ ЖАНЖАЛКАШ

Узлуксиз шодлик ҳам келтиради ғам,
Ҳаддан ортиқ базм — мисоли мотам.

Б е д и л

Ориф ака уч марта эшикка чиқиб кирди. Хотини кўринмади. «Эҳ, бехосият Хосият!» деб бош чайқади у ва изига қайтди. Ёғоч сўрининг ёнига қелиб, тек туриб қолди. Кеч куз. Узум япроқ ташлаяпти. Сўри билан бир бўлиб шапалоқдай-шапалоқдай қизғиш барглари сочилиб ётибди. Ориф ака узун супурги келтириб сўрини супурди, кўрпача ёзди. Ички уйдан шахмат олиб чиқиб терди-ю, газетага қараб масала еча бошлади.

Бир вақт эшик қарсиллаб очилди. Жийдагули атра сини буруқситиб Хосият кирди. У йўлакданоқ плашини ечиб келди-ю, сўрига етмасдан отиб юборди. Стулнинг оёқлари бақувват бўлса-да, Хосият ўтирганда гижирлаб кетди. У кафти билан елпина бошлади.

— Уф! Улиб-ўлиб етдим-а! Бу шалпангқулоқ мени адон тамом қилади. Оҳ, илгариги даврларим бўларми-ди! Бурунгинасини ерга ишқааб қўярдим-а!..

Ориф ака шахматдан бош кўтармай минғирлади:

— Яхшиямки бурунги давринг йўқ, бўлмаса хотинсиз қолар эканман... Хаш — 4 ни урдик...

— Ажаб бўпти! — деди Хосият ва эрининг олдидаги газетани олиб елпинди. Ориф ака унга қамиш елпиғич ташлади:

— Ма. Газетани бер. Энг қизиқ ерига келувдим.

Хосият хуноб бўлиб бидирлади:

— Мен нима ғамдаман-у, бу нима ғамда! Олтми-

шингда сурнай ўргансанг ўлганинга чаласанми, деган бир бечора. Митан овсардай ўзингиз билан ўзингиз гаплашгунча молларга қарасангиз бўлмайдими? Очидан ўлай деб ётишгандир.

Ориф ака эриниб ўридан турди:

— Қарадик. Қўйинг қорнини силаб, кавш қайтариб ётибди. Товуқларинг бир мизғиб олгани қўноққа чиқдим, кўринмай қолишди. Анув чўтир ўртоғинг бор-ку, ўша телефон қилди. Энди бизга рухсат. Бир кўчага чиқиб эркак башара бўлиб келайлик.

Эрининг «Ишинг нима бўлди? Нега хунобинг ошиб ўтирибди?» деб сўрамагани Хосиятга алам қилди. Унинг луғат бойлиги анов-манов тилчи олимнинг бисотидан қолишмасди. Эрига ўша бойлигидан жиндек сарф этгиси келди-ю, кейинги маслаҳатни ўйлаб, шаштидан қайтди. Ориф ака шахматни йиғиштириб сўридан тушиб кетаётган эди, хотини унинг этагидан тортди:

— Ўтиринг. Гап бор.

— Этакни қўйвор,— деди Ориф ака ва ноилож сўри четига чўкди. Хосият ўттиз икки тишини бирдай ёндириб ҳасратга ўтди:

— Бу Сотим шалпангқулоқни э аврадим, кўнмади куйдирги! Айланма креслосида мана бунақа қилиб...— Хосият шаҳар миқёсидаги тўра қанақа керилса, ўшанга тақлид қилиб чимирилди,— ялпайиб ўтирибди. Гапимни эшитиб қовоғаридай гўнғиллаб берди: «Бўлмайди, опа. Кооператив уй деб турганлар сон мингта. Сизнинг ишингизни тўғрилаб берсам, устимдан тўшакдай ариза ёзишади, ҳозир замон нозик бўлиб кетган, дейди. Гаплашгиси ҳам келмайди у сассиқ кузанинг.

Ориф ака эски латифани эшитавериб зерикиб кетган кишидек бетоқат бўлиб сўради:

— Кейин нима бўлди?

— Нима бўларди,— ютиниб олди-ю, шошиб деди

Хосият. — Кейин бетимни қаттиқ қилиб ялинишга ўтдим. «Ўргилай, Сотимжон, бир вақтлар опа-укалигимиз бор эди, дедим. Бахтимизга шундай улуғ даргоҳга келиб қолибсиз, илоё мартабангиз бундан ҳам улуғ бўлсин, яхши қўлчангиз билан мана шу қоғозга булбулнинг тумшугидай имзо чекиб юборинг», дедим. Қаёқда! Кўзларини бойўғлининг кўзидай лўқ қилиб ўтирибди. Чунонам куфрлигим тутдики!.. Хап, саними, дедим. Бир вақтлар эшигимда юмшоқ супургидай бўлиб турардинг, эсингдан чиқдими, гўрсўхта, дедим.

Хосият мушукнинг миёвлашидай ингичка, аламдийда товушда Сотимни калака қилди:

— «Директор опам бормилар, битта костюмча тиктирмоқчийдик», деб думингни ликиллатардинг! Олдимга етти букилиб кириб, орқанг билан юриб чиқиб кетардинг, эсингдами, супурги тўра, дедим. Энди биз эгардан тушдик, сен қўшоёқлаб отга миндинг-да, сариқ, — дедим.

Ориф ака кинояли кулимсиради:

— Башарасига тикка қараб шундоқ дедингми? Зўрсан, хотин... Хосият чирсиллаб ўрнидан туриб кетди:

— Сиз ҳам билиб туриб... сувни булғатасиз-да! Анчайин чўткачига, кўзинг нега ғилай, десанг бир оёғингни ёгламай жўнатиб юборадими-ю, Сотим қийшиқдай амалдорга шунақа деб бўладими? Ичимда айтдим.

— Ҳа, хўп, кейин нима бўлди?

— Кейин, — Хосият ёшлик пайтидаги карашмаси билан эрига яқинлашди, — мана бунақа қилиб секин биқинига ўтдим-у, эгилиб супрадай қулоғига шивирладим. Боятдан бери ўшайиб ўтирган одам куйдирган калладай тиржайди қолди. Ул-а, сенинг ҳам томоғинг тешик экан-ку, дедим.

Шу пайт ташқарида кимдир чақирди. Хосият «Хув!» деб ўрнидан турди. Ориф ака ўйланиб қолди: «Бу

елдирим хотин тагин бир балони бошлаб келганга ўхшайди. Гапидан куйган латтанинг ҳиди келаяпти».

У шахматини кўтариб ичкари уйга кириб кетди. Бир оздан кейин кўчабоп бўлиб кийиниб чиқди. Хосият термосдан чой қуйиб ичиб ўтирарди. Эрига бир пиёла узатди. Ялтоқланиб деди:

— Хуллас, адаси, бир амаллаб Сотим сариқни кўндирдим. «Қўймадингиз, опа, эски қадрдонлигимиз ҳақи сиз учун қалтис ишга қўл урсам урай», деди. Уч хонали уйдан битта тўғрилаб бермоқчи бўлди-ю, аммо битта шарти бор экан. Шарти шуки... нима десам экан, ҳалиги...

Хосият баъзи бир «нодон ожизалардай» сув ичса ҳам эрининг қош-қовоғига қараб ичадиганлардан эмасди. Бироқ Ориф аканинг феълини билади. Ювош, босиқ бўлгани билан чўрткесар. Шуни ўйлаб иккиларди.

Ориф ака чидамади. Хотинининг ўттиз йиллик қадрдон қош-кўзига қараб сўради:

— Гапир энди, шарти қанақа экан? Одам ўлдириб келинг дедими Сотиминг?

— Э, нафасингизни иссиқ қилинг-е,— ёқасига туфлади Хосият,— шарти шуки, қизингиз Нигора билан куёвингиз Собиржон вақтинча бир-биридан — илоё ўзинг шарманда қилма!— ажраши керак экан. Сиз қўрқманг. Ёлғондакамига-де! Ана шунда сиз, мен, Ботир, Бахтиёр бир рўзғор бўламиз. Нигора ўз бошига бир бўлак, Собиржон — бир бўлак. Кейин каталакдай ҳовлида уч оила қийналиб қолибди, деб уй беришармиш. Тушундингизми?

— Тушундим. Демак қизинг билан куёвинг бир-биридан қонуний ажрашади-ю, бирга тураверишади, шундайми?

Хосиятга бирдан жон кирди. Ҳалитдан бери у, отаси кўнмасмикан, деб хавотирда эди. Энди опшоқ, лўппи чеҳраси ёришиб кетди:

— Ҳа, ўлманг! Ҳали айтдимۇ сизга, шунчаки исмига, ёлғондан ажрашади, деб. Менга уларнинг талоқ хати керак, холос. Аслида бу икковини тириклай ажратиб бўлсиз.

Ориф ака қўлларини орқасига қилиб икки марта нари-бери бориб келди. Кейин хотинининг тепасига келиб тўхтади-ю, секин деди:

— Ундай бўлса, мен рози эмасман.

Хосиятнинг рангидан қон қочиб, анграйиб қолди. Салгина бурун ярқираган янги уйнинг қоғози чўнтагида ётгандай эди. Энди эса, манави қорача, қотма кишининг беш оғиз сўзи бу қоғозни чирпирак қилиб учуриб юборгандай бўлди. Хосият гўё эри қочиб кетаётгандек сўридан илдам сидирилиб тушди. Қичкина, билқиллаган муштчаларини белига тираб Ориф аканинг йўлини тўсди. Юпқа, намхуш лабларини чўччайтириб уни калака қилди:

— «Мен рози эмасман!» Хўв, сиз ким эдингизки, рози бўлмайдинган?!

Хотинининг гаплари Ориф акага тикандай санчилди. Илгари у бунақа гиш-гишларга кўп ҳам эътибор қилмас, қўл силтаб қўя қоларди. У вақтлар жиқиллашиб ўтиргани иккаласининг вақти йўқ эди. Ориф ака биринчи сменадан келган кунлари Хосият ательедан қайтмаган бўларди. Хотини келгунча овқатланиб бирпас телевизор кўрарди-ю, барвақтроқ ётиб оларди. Хосият шанба, якшанба ҳам ишдан бери келмас, ўзининг сон-саноксиз бойваччанамо мижозларидан бўшамасди. Мана, бир йилдирки, Ориф ака пенсияда. Жўраларининг тили билан айтганда «уйбоқар». Хосият ҳам тўсатдан юрак касалига мубтало бўлди-ю, дам олишга чиқиб олди. Шундай қилиб эр-хотиннинг тез-тез тўқнашиб туриши учун шароит туғилиб қолди. Бундай тўқнашувларда кўпинча Ориф ака мағлуб бўларди. Чўнки билади, хотинининг вазни оғир бўлгани билан (Ориф ака гоҳо ҳазиллашиб «бизнинг хотин оғир вазн-

ли жанжалкаш», деб қўяди) табиати анча енгил. Бўлар-бўлмасга айюҳаннос соладиган енгилтак ва шанги одам билан олишиб обрў олиб бўлмаслигини Ориф ака тушунади. Шунинг учун ҳозир ҳам тишини бир қайради-ю, ичида астаффирулло келтирди.

— Менга қара, хотин,— деди ҳамон икки биқинидан қўл узмаган Хосиятга,— сиз қим бўлибсиз, деяпсан-а? Менинг кимлигимни унутдингми? Мен, аввало Нигоранинг отасиман. Қолаверса, заводда салкам қирқ йил ҳалол меҳнат қилган кекса ишчиман. Бунақанги муттаҳамлик билан уй олишингга икки қўлим тугул икки оёғим билан қаршиман. Сира кўзинг тўймади-тўймади-да! Ниманг етмаяпти, ноинсоф? Бизникидай ҳовлида ўн бешталаб одам яшаяпти. Биз олти жон ўйнаб-кулиб турибмиз-ку? Оғзингдан чиққан гапни ҳеч ўйлаб кўрасанми? «Елғондан ажрашади-ю, никоҳсиз тураверади», эмиш. Ё тавба! Биласанми, қанақа одамлар никоҳсиз яшайди? Йўқ, дод десанг ҳам, вой десанг ҳам мен қизим билан кувимни никоҳсиз яшатиб қўймайман. Гап тамом!

Ориф аканинг ёши билан вазни деярли тенг эди, шипиллаб жўнади. Хосият бирпас ҳайкал бўлиб турди. Кейин ўнг қўли керак бўлиб қолди шекилли, уни белидан юлиб олиб, дарвозага қараб силтади:

— Кўрамиз ҳали яшайдими никоҳсиз, яшамайди-ми. Тавба! Бу кишимга уй керак эмасмиш... Хўв, сенга керак бўлмаса, менга керак уй! Ортимда эгиз қўзидай бўлиб Ботирим билан Бахтиёрим етилиб келаяпти, шуларга керак!

Хосият навбатдаги жангларга ҳам овоз керак бўлишини ўйлаб қолдими ё девормиён қўшнининг қулоғига раҳми келдими, бир парда паст тушди:

— Жилла қуриса, уч-тўрт студентни квартир қўяман. Ҳар ойда 40—50 сўм қарсиллаб келиб туради. Олтмишга кирсаям эс кирмади бу чолга. Аслида унга маслаҳат солган мен аҳмоқ.

Хосият бир пиёла чой совугунча ўзини овутиб жавраб ўтирди. Кейин равонга чиқди. Равонда уни тайёр кўрпача-ёстиқ кутарди. Хосият гуп этиб кўрпачага ёнбошлади. Андак ётиб, яна пишиллаб ўрнидан турди. Холодильникдан бир коса қатиқ олди. Косага бир чимдим туз билан қалампир солиб, қора бошлади.

Шу пайт патнис чертилгандай товуш эшитилди. Асфальт йўлкани беозоргина дукиллаб йигирма беш ёшлардаги сарвқомат қиз кирди. Қизнинг эғнида калта энгли кузлик кўйлак, елкасида тасмаси бир қулоч келадиган попукли сумка, лабларида ширин табассум. У Хосиятнинг келинчак қизи Нигора. Яқин саксон кундирки, Нигора бир йигитнинг бахтини очиб муродига етказиб қўйган. Агар ўша Собиржон акаси халақит бермаса, келгуси йили у медицина институтини битиради.

Нигора ирғишлаб равонга чиқди.

— Семинар голибларидан салом!— деди ўйноқлаб ва ҳақкалаб туриб туфлиларини ечди-да, ҳар ёнга отди. Сўнг тўрт сакраб онасига яқинлашди, унинг юз-кўзларидан чўлпиллатиб ўпа кетди. Ҳар ўпганида Хосиятнинг бетида ўймоқдай-ўймоқдай қирмизи доғлар қолар, Нигоранинг лабларидан мойбўёқ билан бирга шодиёна сўзлар дув-дув ёғиларди:

— «Тузук» домладан «беш» олдим, ойижон! Бу домладан қониқарли баҳо олиш космосга учишдан ҳам қийин, дейди болалар. Ана шу «тузук» доцент кўзларимга қараб туриб семиз «беш» қўйдилар.

Нигора югуриб бориб тўрдаги радиолани қўйди. Одамнинг бўйдоқ пайтларини эсга тушириб, баданингни жимирлатадиган нозик «вальс» янгради. Нигора музикага гир-гир айланди, учиб келиб онасини қўлидан тортиб турғазди.

— Вальсга марҳабо!— деди у қийқириб ва Хосиятнинг билқиллаган, тўла белидан қучиб лўмбиллатиб айлангирди. Хосият она айиқдай икки-уч бора

ноўхшов лапанглади-ю, қизининг бағридан сидирилиб чиқди.

— Қўй, болам,— деди қайта кўрпачага бориб ўтираркан,— ўзимнинг вальсим чиқиб турибди.

Нигора ҳамон ўйинқароқ бир оҳангда сўради:

— Ҳм, тағин ораларингдан зув этиб қора мушук ўтдими? Уша мушукни бир куни тутиб олсам, оғзига маргимуш солиб ўлдираман.

Хосият пешонасини чангаллаб, бошини сарак-сарак қилди:

— Ҳазилинг ҳам бор бўлсин-е, болам. Уф, бошгинам айланиб кетди-я...

Олой бозоридаги қовунфурушнинг гаплари («Худо урсин, муллака, бир грамм селитр солмаганман») қанчалик рост бўлса, Хосиятнинг сўзлари ҳам шунчалик ёлғон эди. Тўғри, у қиз вақтида Ориф акадан бўлак ҳеч кимнинг бошини айлантирмаган. Кейин ҳам. Бироқ унинг бошини кўплар айлантиришга уриниб кўришди. Лекин Хосият унақаларнинг қанчасига нонни тескари тишлатиб юборган. У шунақа серқирра аёл!

Нигора радиолани ўчириб, онасининг ёнига келиб чўзилди. У фарзандлик кўнгли билан уйда бир дилхиралик содир бўлганини пайқади.

— Ҳм, яна енгил куйлардан концерт қўйдингларми?— деб маъюс кулди. У ота-онаси жиқиллашиб қолса шундай деб ҳазиллашарди.— Пензионерлар ҳам шунақа бўладими? Иккалангиз бекорхўжа бўлиб, уйнинг тўрига чиқиб олдинглар. Сиз битта ширин овқатни пиширинг. Дадам сизга ошатсин, сиз дадамга ошатинг. Бир-бирингизга суйкаланиб, қаймоқлашиб ўтиринглар.

Суйган кишисига суйкаланиб, қаймоқлашиб ўтиришни ким ёқтирмайди? Бундан Хосият ҳам холи эмас. Худога шукур, у қартайиб, энгаги ерга тегиб қолгани йўқ, юрса ҳали ернинг безгагини туттиради. Аммо у бировдан танбеҳ эшитишдан кўра, бировга тан-

беҳ беришни ёқтиради. Шунинг учун қизини силтаб ташлади:

— Хўв, сен менинг қизиммисан, онаммисан, намунача ваъзхонлик қиласан?

Бу гаплар Нигорага елиб ҳам ўтмади. У ўн беш яшарлигидай эркаланиб кулди:

— Ўзингиз доим «она қизим» дердингиз-ку, ойи-жон!— энди Нигора умр йўлдошининг оёқ-қўлига кишан уриб, калитини эркаклар тополмайдиган ерга яшириб қўйган ўктам жувон қиёфасига кирди.— Мен пенсияга чиқсам Собиржон акамни бир кун ҳам уйда ўтқизмайман. Судраб бир кун Юрмалага обкетаман, бир кун Ялтага, яна бир сафар Бойсун тоғларига. Бу дунёда ўйнаб қолиш керак.

Хосият, қизим ийиб турибди деб ўйлаб муштипарона товушда ҳасрат қилди:

— Э, болам-ей, бошимга дадангдан ҳам катта ташвиш тушиб турибди. Неча кундан бери кооператив уй деб югуриб юрганимни биласан. Сотим сариқнинг олдига қатнайвериб, товоним тешилай деди. Охири, бугун икковимиз пичирлашиб ўтириб, йўлини топдик. Энди буёғи сенга қараб қолди, қизим.

Нигора келинлик чилласини кўрган бўлса-да, ҳаётнинг иссиқ-совуқ чиллаларини кўрмаган эди. Шунинг бахтини кўксига сиғдиролмайдиган кишилардек бепарво деди:

— Гап менда бўлса, квартиранинг калити чўнтагимда деб ҳисоблайверинг, ойи-жон. Мен нима қилишим керак?

Хосиятнинг бурро тили яна каловланишга тушди:

— Сенми? Сен... Сотим ўлгир айтдики... бу жуда қалтис иш эмиш... Шунга сен...

Нигора онасини бу аҳволда камдан-кам кўрарди. Етти маҳаллага гап улашса ҳам бисотининг бир чети камаймайдиган ойи-жонига нима бўлдийкин-а?

— Ойи, Сотим сариқ нима деди?— бидирлади у.—
Қизингизнинг жонини олиб келинг, дедими?

Хосият сапчиб тушди:

— Нафасингни иссиқ қил-е, шайтон! Деб кўрсин-чи!
Тилини юлиб, олдига ташларман. Сотим сариқ айтди-
ки, квартирадан умидингиз бўлса, қизингизнинг талоқ
хатини олиб келинг, деди.

Нигора пиқ этиб кулиб юборди:

— Вой, ўлибгина қолай! Афтингизга қараб туриб
шунақа дедими, а? Шапалоқ хати керак эмасми тасад-
дуқ, деб оғзига битта солмайсизми?

Нигора онасига сурилиброқ келди-ю, кўзларини
атайин ола-кула қилиб айёрона шивирлади:

— Ойи, талоқ хатини нима қилар экан у? Кейин
менга ўзи уйланар эканми?

— Хўв, зағизғондай сайрамай, гапга қулоқ сол.
Сен эрингдан ёлғондан ажрашасан. Кейин ҳовлини уч
рўзғорга бўламиз. Шунда уй беришлари осонлашар
экан. Квартира қўлимизга теккандан кейин Собиржон
билан қайта ЗАГСдан ўтиб оласанлар.

Дунёда бирон қиз йўқки, ЗАГСдан ўтаётиб, эрим
билан қачон ажралишар эканман, деб ўйласа. Нигора
ҳам табиатнинг ўшанақа фарзандларидан эди. У Со-
биржондан ажраш нари турсин, ҳали куёвининг меҳри-
га қонмади ҳам. Шунинг учун онасига ажабсиниб боқ-
ди-ю, аста деди:

— Демак, мен ўз эримга... ўйнаш бўлар экан-
ман-да?

Бу хонадонда «ўйнаш» деган сўз илк бор тилга оли-
ниши эди. Хосият қўшқўллаб хонтахтани урди:

— Дард бўлар эканман! Шарманда! Безбет! Шун-
дай сўзни айтгани қандай тилинг борди-а, бўйнинг узил-
магур?!

— Айтаман-да,— бемордай ночор кулди Нигора,—
ахир сиз, меҳрибон ойижоним, битта-ю битта қизингиз-

ни ўртага қўйиб, олди-сотди қилмоқчисиз-у, айтмайманми? Оғзимни тўлдириб айтаман.

Нигора ирғиб туриб, равоннинг деразасини очиб юборди-ю, ҳовлига қараб товушлади:

— Ҳой, одамлар, эшитинглар, мен не-не умидлар билан теккан эримга...

Албатта, Нигора шўх бўлгани билан енгилтак, бепандиша эмасди, уёғига ўтмади. «Қалайсиз?» дегандай қайрилиб онасига қаради. Хосият иккала қулоғини бекитиб изтироб билан шивирлади:

— Бас қил, беҳаё. Бас, бас...

Нигора чўрт бурилди. «От думи» қилиб боғланган сочини селкиллади онасига рўпара бўлди:

— Ҳм, ойижон, қулоққа хунук эшитилар эканми? Ана шунақа! Хўш, сизга уч рўзгор керакми? Марҳамат, унда ўзингиз ажранг дадамдан! Ана сизга квартира! Ана сизга тўй-томоша!

Хосият қулоқларини бекитиб турган қўлларини олиб сонига урди:

— Вой, юзси-из... Қариганда эрдан ажрагунча, ўлибгина қолганим яхши эмасми? Эл-юрт олдида қандоқ юраман?

— Ҳа, баракалла! Пичоқни аввал ўзингга ур, оғримаса бировга. Номус қиладиларми? Улманг! Номус ҳаммага керак. Ёшга ҳам, қарига ҳам. Номус гулга ўхшайди. Гул эса барчага бирдай ярашади.

Нигора ялангоёқ чопқиллаб ҳовлига чиқди. Лаҳзадан кейин кичкина ойболта кўтариб кирди. Хосият Африкадаги аллақайси қушдай «қийёв»лаб ғалати бир товуш чиқарди-ю, юз-кўзини бекитиб кўрпачага ёнбошлаб қолди. Тўғри, у юраги қаттиқ санчган маҳалларда ўлимни ўйлаб кетар, лекин бемаъни, шармандаларча ўлимни эмас, қариндош-уруғларининг қуршовида ётиб, васиятини айтиб, обрў билан ўлишни орзу қиларди. У секин панжалари орасидан қизига қаради. Нигора

болта кўтаришга шошмас, ниманидир ўйлаб турарди.

— Қўрқманг, сизга тегмайман,— деди у ниҳоят ва ойболтани тарақлатиб ерга ташлади,— лекин мана шу билан қирқ еримдан қиймалаб ташласангиз ҳам Собиржон акамдан айрилмайман. Хоҳласангиз уйингизни бўшатиб қўйишимиз мумкин. Эртагаёқ!

Хосият энди қаддини ростламоқчийди, Нигора тагин ерга энгашди. У қайта юзини ўгириб шартта ётиб олди. Нигора болтани олиб тарс-турс юриб чиқиб кетди. Хосият бир озгача бетини болишга бериб ҳиқиллаб ётди. Сўнг қўрқа-писа гавдасини кўтарди. Юз-кўзини артиб елпинди.

— Уф... Утакамни ёрай деди-я зумраша... Ҳе, ажрамасанг ажрама ўша мирзатерагингдан. Бўйнига зулукдай ёпишиб қол... Вой...

Хосият эмаклаб комодга борди, юрак дори олиб ичди. Кейин бошини танғиб, устига момиқ адёл тортиди-да, ёстиққа ёнбошлади. Унинг кооператив уй ишқиди ураётган юраги ҳамон тезлигини пасайтирмас, эгасининг бўлиқ сийнасини ёриб чиқмоқчидай қаттиқ гупилларди...

Тонг отди. Нигора ўқишга кетди. Ориф ака темир қафасда чирқиллаб ётган саъваларини кўтариб ҳовлига чиқди. Қушларга дон берди, сувини янгилади.

Хосиятнинг ўқиши ҳам, қушлари ҳам йўқ эди. У иссиқ кофта кийиб, бошига кичкина жун рўмол ўради-ю, ток тагига қўйилган узунчоқ столга келиб ўтирди. Ёш боладай қушлари билан яйраб гаплашаётган эрига қараб, хаёлга толди: «Бу ўжар чолни қандай кўндирсам экан-а? Илгари дуруст эди, «гаҳ» десам, анави қушдай қўлимга қўнарди. Пенсияга чиқди-ю, худо урди. Муомаласи ҳам совиб қолди. Худди райсобесдаги пенсионер кампир билан гаплашгандай гаплашади. Қариг қолдимми?»

Йўқ, аёл киши ҳеч қачон қаримайди! У юзга кириб

тишлари тўкилиши ва қайтиб чиқиши мумкин, лекин қаримайди. Бутун бошли чорбоғни асо қилиб тўздирса тўздирадик, аммо аёл қариликни бўйнига олмайди. Юзларини Хоразмнинг гурвак қовунларидай тўрлама ажинлар чирмаб олиши мумкин, илло бу муҳтарама зот қариликни ёнига ҳам йўлатмайди. Аёл кишининг қирқ бир чироғи бор эмиш. Бу чироқларнинг барчаси сўнса ҳам биттаси, кўнгил чироғи қолармиш. Уша сўнги чироқ то абад аёлларни яшашга, севиш ва севилишга ундаб, навжувонлик боғини тарк этмасликка чорлаб турармиш.

Хосиятбонунинг ҳам қирқ биринчи чироғи пориллаб ёниб турарди.

Кўча эшик омонатгина очилди. Хонатлас кийиб, жемперини билагига ташлаб олган ўрта бўйли, қошкўзи пиликдай аёл кўринди. У кулимсираб келарди. Билмаган одам «бу аёлнинг боласи ё Шарқ факултети тига кирган ё ўзи ЦУМдан ордер олган», деб ўйлаши мумкин эди. Асли иккала тахмин ҳам нотўғри. Бу аёл табиатан ўзи шунақа, мулойим, ҳушчақчақ, қирқдан ўтган бўлишига қарамай кайвонилардай оқила эди. У — Малоҳат, Хосиятнинг туғишган синглиси.

Малоҳат тўғри келиб опасининг елкасидан қучди:

— Эсон-омонмисиз, опа? Тан-жонингиз соғми?

Хосият гуноҳ қилиб қўйган келинини ялинтираётган такаббур қайнонадай тумтайиб бош силкиди. Бу орада Ориф ака кўринди. Малоҳат ирғиб турди:

— Ассалому алайкум, почча!— деди ҳамон ўша жозибали кулгуси билан яшнаб.— Қалай, пенсиянинг гаштини суриб ётибсизми?

Ориф ака опа-сингил ёнига стул қўйиб ўтирди.

— Гашти қаёқда, Малоҳат,— деди номига фотиҳа қилиб,— пенсиянинг нони сал аччиқроқ бўлар экан. Ундан кўра ишлаганим минг маротаба яхши эди. Уйга кираман, кўчага чиқаман — ҳеч ерга сиғмайман.

Ориф ака «қўлбола шўрва қилаётувдим, қозонга

қараб қўяй», деб турди. Малоҳат опасининг тунд юзига қараб сўради:

— Нима гап, тинчликми, опа? Кеча кечқурун Бахтиёрингиз борувди уйга. Жим бўлиб кетдинглар, опам тузукми, десам, ойим билан дадам уришяптилар, ойим Нигора опамни поччамдан ажратмоқчи, деди. Вой, опамни нима жин урди, дедим-у, дарсдан чиқиб югуравердим.

Хосият кечадан бери пуфакдай шишиб, тирсиллаб ўтирган эди. Синглисининг гапи қўшимча бўлди-ю, пақ этиб ёрилди:

— Ҳа, мени жин урган! Алвасти чалган!— деб бақирди,— сенлар соғ бўлсанглар бўлгани! Томга чиқиб ноғора чал! Нима дейсан, Хосиятхон ақлдан озиб қолибди, де! Қўлингга микрофон олиб бақир!

Малоҳат опасини турли хил вазиятда кўрган эди. Лекин бунақа... жазаваси тутиб, одамга чанг солишга тайёр қиёфада илк бор кўриб туриши. Шунинг учун қўли ёқасига борганини сезмай қолди.

— Вой, товба-а, опа... Ростдан ҳам жинни бўлиб қолибсиз. Одам деган ҳам мол-дунёга шунча ҳирс қўядими?

— Ҳирс қўяман! — Ҳамом паст тушмасди Хосият. — Алам қилса бурнингни тишла! Улмасам, кооператив уй экан-ку, коттедж ҳам оламан. Шаҳар чеккасидан дача солдираман. Сенга ўхшаб тўққизинчи қаватнинг балконидан мўлтираб ўтирмайман.

Малоҳат дарров рози бўлди:

— Вой, олаверинг. Менга деса шахсий дом отдих олмайсизми? Қўлингиздан келса Янгибод массивини бутунича сотиб олинг. У дунёга орқалаб кетасиз.

— Оламан ҳам. Худога шукур, қудратим етади. Сенга ўхшаб ҳар ўн беш кунда кассанинг оғзини пойлаб умр ўтказганим йўқ.

Хосиятнинг бу гапи айниқса чакки бўлди. Афандидан «нега одамлар ҳар томонга қараб юрадилар?» деб

сўрабдилар. У «агар одамлар бир томонга қараб юрса, ер думалаб кетади», деб жавоб берган экан. Яхшиямки, кўпчилик давлат кассаси орқали кун кўради. Мабодо Хосиятдек бошқа кассага (кимса деб ўқийверинг!) қараб яшаганларидами, билмадик нима бўларди? Жилла қуриса, Хосият бугунгидай керилиб ўтиролмасди. Малоҳат ҳам шунга ишора қилди:

— Тўғри айтасиз, опа,— деди аламини ютишга уришиб,— сизга ойлик ҳаром. Биз оддий ўқитувчимиз. Бизни ҳалол меҳнатимиз боқади. Нима қилайлик, сиздай модалар уйига директор бўлолмадик. Бировнинг этагидан, Сировнинг енгидан юлиб, мол-дунё орттиролмадик.

Туғишганининг тўғри гапларини эшитиб, Хосиятнинг тирноқларигача ачишиб кетди. Заҳарни заҳар кесади, қабилида оғзидан ўт соча кетди:

— Ажаб бўпти! Бу дунё эплаганники! Эпини топган ўн ошайди. Эпладим-сепладим, роҳат қилиб яшаяпман. Кўрганнинг кўзи куйсин!

Малоҳат бировнинг ширин турмушини кўриб куядиган нодонлардан эмасди. Гарчанд опа-сингил бир дарахтнинг мевалари бўлса-да, уларнинг зуваласи бошқа-бошқа йўғрилган эди. Мана, ҳозир ҳам Малоҳатнинг камдан-кам жумбушга келадиган исёнкор ҳислари қалқиб юзага чиқди.

— Эси бор одам сизнинг турмушингизни кўриб куймайди, аксинча, масхаралаб кулади,— деди у гўё опасига эмас, фарзандига насиҳат қилаётгандек,— сизнинг худоингиз пул, пайғамбарингиз латта-путта, идиш-товоқ! Минг пиёлам, беш юз косам бор деб мақтанасиз! Ун беш гиламим бор деб гариллайсиз! Лекин йиғин қилсангиз, уйма-уй юриб чойнак-пиёла излайсиз, ўзингизни ғариб кўрсатиб, одамлардан қарз сўрайсиз! Нигоранинг тўйида қудалар билан қошиқ талашиб уришганингиз эсингиздами? Қизимнинг сут ҳақиғида минг сўм бермасанглар тўйни бузаман деб жанжал қилма-

нингиз-чи? Собиржоннинг курсдошлари стипендияларидан йиғиб бериб, аранг қутулишди. Ана энди қизингизнинг номусини ўртага қўйиб бойлик орттириш пайига тушиб қолибсиз!

Сўз кучидан йиқилур минбар ҳам, тож ҳам дейдилар. Аммо Малоҳатнинг гаплари Хосиятга елиб ҳам ўтмади. У юзини терс буриб мингиллади:

— Ҳм, гапир, сенинг касбинг шунақа. Қанча кўп гапирсанг шунча кўп пул оласан.

— Гапирсам, сизга жоним ачиганидан гапиряпман. Бедаво касалга йўлиқибсиз, опа. Овқат чайнаганда ҳам «пул, пул», деб чайнасангиз керак. Уйингиз музейга ўхшайди. Бу ерда на бир нарсага тегиб бўлади, на олиб бўлади. Чой ичиб ўтирган пиёлангизга қаранг, Тўрт еридан чегаланган. Шундай замонда-я! Уят эмасми?

— Жиркансанг ичмай қўя қол. Уйингга бориб тилло пиёлада ичарсан.

— Менга бари бир. Товоқда берсангиз ҳам ичавераман. Айтаяпман-да. Емай-ичмай, кечалари тиқ этган товушдан қўрқиб ухламай, пулни пулга уриштириб, асабни эговлаб, мол-дунё орттиришнинг ҳар хил қинғир йўлларини ўйлаб топиб... Нима азоб экан дейманда... Адашмасам, йигирма йилдан бери бир ерга бориб дам олмадингиз. Уйда синиқ сополниям қўриқлаб ётибсиз. Яна «вой, юрагим, вой жигарим»лаб ҳасрат қила-сиз. Сизга жонингиз ширин эмас, сандиқдаги марваридлару, манави куйдирги идиш-товоқлар ширин!

Малоҳат қадоқ пиёлани столга бир урди. Пиёла тўрт бўлак бўлиб синди. Хосият собиқ пиёлани йиғиштириб, авайлаб сочиққа тугаркан, синглисига ўшқирди:

— Гушнализингни бошқа ерга бориб қил! Сенга бу исталовойни стакани эмас, уриб синдираверадиган. Насиб қилса ҳали бу пиёладан анча азиз кишиларим чой ичади.

— Сизнинг «азиз» кишиларингиз ҳам мана шу чегаланган пиёладай пачақ кимсалар-да,— деди Малоҳат,— сизга ким текин пул берса — шу азиз, опа.

Хосият умри бино бўлиб «Сиёсий иқтисод» китобини очиб кўрмаган эди. Эҳтимол — бунақа китобнинг борлигидан хабари ҳам йўқдир. Лекин Хосият пулнинг қимматини, унинг мўъжизакор кучини яхши биларди. Ҳозир у ўша бебаҳо билимларини синглиси билан ўртоқлашгиси келди.

— Оғзига кучи етмаганлар нима деб ғийбат қилса қилаверсин,— деди кафтининг қирраси билан столни тақ-тақ уриб,— мен уларга тупурдим. Мен ҳовучимда сариқ чақа санаб ошхонага кирмайман. Кўзим тирик экан, мол-дунё йиғавераман. Одамнинг эгни-бошидан тер ҳиди келиб тургани яхшими, пул ҳидими? Пул — қарини ёш, ёшни ботир, оқсоқни югурик қилади. Мен баъзи бировларга ўхшаб хемирисиз подшо бўлгандан, пулдор гадо бўлишни минг марта афзал кўраман. Тушундингми?

Малоҳат қаҳрабодай ҳусайнидан бир дона узиб оларкан, кулимсиради:

— Тушунмадим, опа. Сиз ҳалол пулни айтаяпсизми, ҳаром пулними?

Опа-синглининг бунақа «дўстона, самимий» суҳбати яна қанча давом этарди, билмадиг-у, аммо Ориф ака кириб қолди. Дуэт ўз-ўзидан узилди. Хосият пиёла синиқларини кўтариб ичкари қараб юрди. Малоҳат ҳам кўзғалди.

— Ҳм, ўтирмайсанми?— деди Ориф ака.— Бир келиб, қолибсан, ўзим қўлбола палов қилиб берардим.

— Раҳмат, почча, борай,— Малоҳат опасига ўғирилди,— яхши қолинг, опа. Лекин талоқ хати деган гапни хаёлингиздан чиқаринг. Биров эшитса, кулади.

Хосият равон эшиги ёнида тескари туриб «хўш-лашди»:

— Менинг гамимни емай қўяқол. Ҳар ким ўз ярасини ўзи қашлайди.

Малоҳат поччаси билан наридан-бери хайрлашиб йўлга тушди. Одамнинг бир нарсага ишқи тушмасин экан. Азалдан маълум: ишқ ҳаловатингни ўғирлайди, иштаҳангни бўғади, уйқунгни ўчиради, жуда забтига олса, савдойи қилиб қўйиши мумкин.

Мана, бир ҳафтадирки, Хосиятнинг стенокардиялик юрагида ҳам кооператив деган хаёлий ишқ ошён қурган. Хосият эса муродига етиш учун катта бошнини кичик қилиб идорама-идора зириллаб юрибди. Сотим сариқдай етти ёт бегона кўнди-ю, буёқда жигарлари (у ийиб кетиб эрини ҳам жигарига қўшиб юборди) ўламан саттор, деб оёқ тираб турибди. Энди ёлғиз умиди куёви Собиржондан. Алдайди-аврайди, керак бўлса ёлгондан пўписа қилади, ишқилиб кўндиради. Қоқ ўртада бу командировкаси ўлгирнинг чиқиб қолганини айтмайсанми?

Хосият икки марта кўчага чиқиб кирди. Собиржон кўринмади. У бугун Бухородан қайтиши керак эди. Аслида Собиржон азонлаб поезддан тушган, идорага ҳам бормай тўғри институтга, Нигоранинг олдига жўнаган эди. Мана, ҳозир иккаласи Салор бўйидаги кичкина хиёбонда бир-бирининг пинжига тиқилишиб ўтирарди. Нигора уйдаги можароларни айтиб бўлиб, ерга қаради.

— Ана шунақа гаплар, Собиржон ака. Уйда гижбадабанг тўй.

— Ажралиш тўйи денг?— Хотинининг кафтини силаркан, сўради Собиржон. Кейин бирдан кўзлари чақнаб ўспирин болалардай хаёлга берилди.— Нигора, ажралиш тўйи жуда қизиқ бўлса керак, а? Бир тасаввур қилинг. Ҳовлида лиқ-лиқ одам. Иккаламиз қора кийимдамиз. Столга ҳам қора гуллар қўйилган. Маҳал-

ла комитетининг раиси Ҳожи ака ўртага чиқади. Қўлида микрофон.

Собиржон ирғиб турди. Қўкрак чўнтагидан ручкасини юлиб олди-ю, оғзига тутди. Азадорлардай мунгли қиёфада «нутқ» сўзлади:

— Ўртоқлар,— дейди Ҳожи ака,— бугун биз унутилмас бир маросимга тўпландик. Бугун синглимиз Нигорахон билан укаҳонимиз Собиржонларнинг ажралиш тўйи. Биз собиқ келин-куёвни бир-биридан эсон-омон ажраб олаётганликлари билан чин юракдан табриклаймиз.

Сув қўшилган айрондай суюққина чапак бўлиб ўтади. Кейин одамлар юз граммдан ароқ қуядилару тикка туриб уриштирамай ичадилар. Сўнг... индамай чиқиб кетадилар. Ҳовлида ёлғиз иккаламиз қоламиз. Мен мўлтираб сизга қарайман, сиз хўрсиниб ерга боқасиз...

Собиржон гўё ўз сўзларидан ўзи қўрқиб кетгандек шилқ этиб скамейкага ўтириб қолди. Нигора икки қўллаб эрининг билагига ёпишди.

— Вой, қўйинг, одамни қўрқитиб юбордингиз. Этим жимирлаб кетди. Ростданам... шунақа бўлиб қолса-я, Собиржон ака?

Собиржон хотинини бағрига босди:

— Қўрқманг, жоним, ҳеч қачон бунақа бўлмайди. Ҳозир уйга борамизу, масалани кўндалангига ҳал қиламиз.

Нигора неча кундан бери эрини соғинган эди, унинг бағрида тўлғаниб эркаланди:

— Йўқ, кўндалангига ҳал қилмайсиз. Секин ётиги билан тушунтирасиз. Шу кунларда ойим қиличини қайраб ўтирибди. Олдига ким келса, аямаяпти. Ҳозирча индаманг. Нима деса хўп, деб тураверинг. Биласиз, юраклари ёмон. Тунов куни қаттиқ-қаттиқ гапирдиму, кейин пушаймон бўлдим.

Бир соатлардан кейин келин-куёв қўлтиқлашиб (ва

ёлғондан хўмрайишиб) уйга кириб келишди. Хосият эндигина кўчадан кириб, куёвини командировкага юборганларнинг тилларига ришта, қўлларига хасмол тилаб ўтирган эди. Собиржоннинг Нигорани етаклаб киргани унга ёқмади. Умуман Собиржон бўйдоқлигидаёқ қайнонасининг елкасини тириштириб юрарди. Хосиятнинг битта севимли ибораси бор: йигит кишининг чиройи бўлмаса-да, чинори бўлсин. Чинор — бу амал ё пул. Бечора Собиржонда бу нарсаларнинг иккаласи ҳам йўқ, аксинча ақл билан инженерлик дипломи бор, холос.

Хосиятга ақл ва диплом деган нарсалар юлдузларнинг олис жилвасидай бўлиб кўринади. Унга қолса, мингта юлдузнинг жилвасидан сандиқдаги бошмолдоқдай битта гавҳарнинг ярқираши афзал. Хосият куёвига ҳам ана шу гавҳарнинг тешигидан қарайди. Албатта, бундай ижтимоий ва психологик шароитда Собиржон ҳам Хосиятни яхши кўролмас, тўғриси, қайнонам, деб сийлай олмас эди. Аммо Нигора туфайли бир эшикдан кириб чиқишга мажбур эди. «Магазинларда ҳам нодир китобга ўтмай қолган брошюраларни қўшиб сотишади-ку,— деб қўярди гоҳо ўзича,— яхши китобга ўч киши ёмонини ҳам олади-да. Завод уй бергунча ичкуёвлик лаззатларидан баҳраманд бўлиб турайлик».

Собиржон шуларни ўйлаб, қайнонасининг олдига чўккалади. Хосият опа гапни машойихлардан, «қўлнинг киридан», талоқ хатидан, паридай қизи-ю, бошқа маҳаллада турадиган баъзи бир ношукур куёвларнинг бетамизлигидан олиб келиб, ниҳоят муддаога кўчди:

— Мен сизни ўғлим деганман, Собиржон,— деди худди уни бешикдан катта қилгандай керилиб,— икки ўғлим учта бўлди, деб бағримга олдим. Энди судга ўзингиз бора қолинг. Хотиним билан ажрашмоқчиман, деб ариза беринг.

Собиржон Нигорага ялт этиб қаради-ю, қўлини кўксига қўйиб нимтабассум қилди.

— Бир оғиз гапингиз, ойижон! Сиз учун судга эмас, ўтга десангиз ҳам боравераман.

Нигора «шу тахлитда кетаверинг», дегандай эрига кўз қисиб қўйди. Хосият ҳамон бойвуччалик димоғидан тушмай давом этди:

— Хафа бўлмайсиз, ўғлим. Сотим ўлгур бўлмаганда сизни ҳам қийнамадим.

Собиржон тўтиқуш бўлиб кетди:

— Йўғ-е, хафагарчилиги борми? Аксинча хурсандман. Ўзим ҳам ўйлаб юрардим. Қандоқ қилсам ойижонимнинг кўнглини топарканман, дердим. Хайрият, баҳона топилди. Талоқ хатингизни... уэр, қизингизнинг паттасини жоп-жон деб олиб бераман!

Собиржон «чизиқдан чиқмай кетяпманми» дегандай хотинига разм солди. Нигора лабини тишлаб, бошини чайқади. Бу «қовун туширяпсиз, қаллиқжон» дегани эди. Хосият посонгисини йўқотгандай бир неча секунд жим қолди-ю, қўлини қиличдай сермаб бақирди:

— Хўв, оғзингга қараб гапир! Ўзингдан ўзинг нима-лар деб валақлаяпсан? Қизимнинг паттасини олиб берармиш. Тағин ўзингнинг паттангни тўғрилаб қўймай! Инженер бўлсанг, ўша заводингда инженерсан, менинг уйимда ичкуёвсан!

Собиржоннинг лабларида ҳамон масхараомуз бир кулги илиниб турарди.

— Майли, ойижон,— деди у тўй кунндагидай бош эгиб,— ичкуёв эмас, «ички ёв» десангиз ҳам биз рози. Ишқилиб, сиз хурсанд бўлсангиз бўлди.

Бедана жангини кўрган бўлсангиз, биласиз. Одатда жангари бедана рақибини бир-икки марта «туртиб» кўради. Рақиб хурпайиб, уришга майл билдирса, олагасир олишув бошланади. Мабодо улардан бири «қўй, бугун мазам йўқроқ», дегандек зерикиб ёнверига алангласа, урушқоқ бедана ҳам тисарилиб эгасининг тиззасига бориб ўтиради. Хосият ҳам куёвини бир-икки «чў-

қиб» кўрди. Собиржоннинг уришга тоби йўқлигини кўриб, ўзи ҳам шаштидан тушди.

— Сендан сўраб ўтирмай судга Нигорани юборардиму маҳалла-кўйдан уяламан. Фалончининг қизи эридан ажралаётганмиш, деган иснодни ўйлаб турибман.

Собиржон қайнонасининг оғзидан чиқаётган гаплар ҳамиша гиж-гиж ҳикматга тўла бўлишини исботлашга уриниб деди.

— Тўғри айтасиз, ойижон. Фалончининг қизи эридан ажралибди, дегандан фалончининг ўғли хотинидан ажралибди деганлари яхши-да. Ҳар ҳолда қулоққа юмшоқроқ эшитилади.

Шу жойда Нигора куёвининг биқинига аста туртиб қўйди. Аммо Собиржон парво қилмади. Ҳозир биқининг келажагини эмас, қайнонаниннг кўнглини ўйлайдиган пайт эди. У хотинига қиё боқиб қўйиб деди:

— Нигорадай чиройли, ақлли қиз бўлмаса, эри ўлган бева-бечорами, дастурхонни тешиб бўйнига илиб юрадиган лаълихон-паълихонми топилиб қолар бизгайм, ойижон.

Бу гап билан Собиржон қайнонасининг совий бошлаган қонини қайта гупиртириб юборди. Хосиятнинг ранги том оқарди, ўнг бетининг эти лип-лип учди.

— Ҳўв бола, асли ниятинг бузуқ экан, билмай юрган эканман!— деди у қалтираб.— Эшигимда гул кўтариб, тонг отгунча ўтириб чиққанларинг эсингдами? Онам ўлган эди, иккинчи онам бўлдингиз, деб қасам ичганингни унутдингми?

— Унутганим йўқ, ҳаммаси эсимда. Шунинг учун ўлсам ҳам Нигорадан ажрамайман.

— Ажрайсан! Ёлғондакамига, вақтинча ажрайсан. Кейин ўзим вечер қилиб бераман.

— Вақтинча бўлса ажрамайман. Ажрашсам, қайтиб ярашмайман.

— Ярашмай кўр-чи, бошингга не кунларни солар эканман.

— Унда бутунлай ажрашаман.

Собиржон сакраб туриб «шейк»ка ўхшаш ноўхшов бир ўйинга тушиб ирғишлай бошлади:

— Ажрашиб, ажрашмайман... Нигорани қўймайман, яъни қўйиб, қайта уйланаман...

Хосият бировларни масхаралаб ўрганган эди. Куёвининг «шейк»ка тушиб туриб маймундай масхара қилгани Хосиятнинг иситмасини чиқариб юборди. У қўлини милтиқнинг қўндоғидай қилиб зув эткизиб чўзди-ю, эшикни кўрсатиб чинқирди:

— Йўқол кўзимдан! Иккинчи бу ҳовлида қорангни кўрмай, кўрнамак!!

— Бир оғиз гапингиз, ойижон!— деди табассум билан Собиржон ва шипиллаб ётоқхонаси томон юрди. Кетма-кет Нигора ҳам қўзғалди:

— Собиржон акам сизмаган ерда мен ҳам турмайман. Ҳовлингизни пишириб енг!

Нигора ичкари уйнинг эшигини қарс эткизиб ёлиб кириб кетди. Анчадан кейин эр-хотин ясаниб чиқди. Собиржоннинг қўлида қаппайган портфель, Нигора биллагига жемпери билан япон соябонини илиб олган. Улар индамай равондан тушдилар. Собиржон бирдан изига қайтди, портфелини очиб, бир жуфт зардўз шиппак олди-да, қайнонасининг ёнига қўйди:

— Сизга деб Бухородан обкелувдим, ойи.

Хосият шиппакни чангаллаб деразадан отиб юборди. Шиппакнинг бир пойи олмага илиниб қолди, бир пойи кир ўрага бориб тушди. Собиржон Нигорани қўлтиқлади-ю, илжайиб чиқиб кетди. Хосият уларнинг ортидан жавраб қолди:

— Кетаман эмиш. Кетсанг кетмоннинг бетида кет! Мушук боладай бир-бирингни ялаб ўлларинг илоёл!..

Келин-куёв ростдан ҳам бир-бирини соғиниб қолишган шекилли, икки кун қораларини кўрсатишмади. Учинчи куни Хосиятнинг пайтавасига қурт тушди. Она она экан-да. Унинг инфарктга номзод бўлиб турган юраги

қизини қўмсаб қолди. «Бўйнинг узилмагур бегона бир йигитга эргашиб чиқди-кетди-я!— деди зардаси қайнаб.

— Булар ота-онани ҳам куёвга алмаштириб олишади». Шундай дейди-ю, тиқ этса эшикка қарайди: «Нигора эмасмикин?» Бироқ Нигора ҳали-вери «ўша бегона йигит»нинг қўлтиғидан чиқадиғанга ўхшамасди.

Бешинчи куни Хосият иситмалаб ётиб қолди. Ориф ака доктор чақиртирди. Доктор Нигорадай нозиккина, энди институтни битирган қиз экан. У «Тузукмисиз, ая?» деб беморнинг юзига энгашганда, Хосият энтикиб кўзларини очди. Унинг димоғига ёлғиз қизгинасининг таниш иси урилгандай бўлди. Йўқ, Нигора эмас экан. Она қайта кўзларини юмди.

Муолажадан кейин Хосият уч кун ётиб ўзига келди. Уч кунгача Ориф ака унинг тепасидан кетмади. Мана, ҳозир ҳам у хотинининг сўлғин ва сарғимтил чеҳрасига термулиб ўтирибди.

— Энди тузукмисан, Хосият?— деди Ориф ака унинг илиқ пешонасига кафтини қўйиб, — одамни ёмон қўрқитдинг-да. Тунов куни «скорий» келганда, биласанми, мен нимани ўйладим?

Хосият «Билмасам» дегандай эрининг кўзига мўлтираб тикилди. Ориф ака муртидан кулди:

— Мен биринчи танишган кунимизни эслаб кетдим. Ушанда сен ўн тўққиз ёшда эдинг. Чеварлик курсида ўқирдинг. Эсингдами, ётоқхоналаринг бизнинг заводга рўпара эди. Саккизинчи март арафасида сизларни меҳмонга чақирдик. Завод клубида қиёмат вечер бўлди. Сен «Тановар»га шунақаям чиройли ўйнадингки, кўзларимни юмсам ҳалиям атлас кўйлагини ҳилпиратиб, буралиб ўйнаётган Хосият кўринаверади.

Ўн тўққиз ёшингдаги хотиралар одамни гоҳ кулдиради, гоҳ куйдиради. Хосият уҳ тортди:

— Уша замонлар ҳам яхши экан. Ташвиш нима, галва нима — билмасдик. Дунё ҳам, ўзимиз ҳам ёш эдик. Биров юрагим оғрийди деса, юрак оғриғи қанақа бўларкин, деб ажабланардик.

Ориф ака уни аврай бошлади:

— Ҳозир нима ташвишинг бор? Суйганингни есанг, суйганингни кийсанг. Уғил-қизларинг олдингда. Бўйинг барабар обрўйинг бўлса,— Ориф ака шўхлик қилди,— жиндай қарироқ демасанг, мана, ошиқ аканг биқингинангда термулиб ўтирса... Хўш, уй масаласига келсак, уни унут. Менга данғиллама дача ё кооператив уй эмас, сен кераксан. Тунов куни уй-уй, деб мени куйдириб кетай дединг. Бу дунёда сенсиз мен нима қиламан? Ана, радио ҳам қўшиқ айтапти: «Дунёни тарк этмагайман, дунёда сен бор учун», деб. Омон бўлсак, ҳали тилло тўйларимизни ўтказамиз. Иккаламиз қартайиб, мункиллаб неварачевараларимизни етаклаб юрсак деб орзу қиламан, онаси.

Хосият инқиллаб, ёстиқдан бош кўтарди:

— Уша неварачеварангизга ҳам... уй керакми ахир?

Ориф ака ёқасини ушлади: «Ўзи-ку, шу уй деб не кўйга тушиб ётибди. Тавба! Тили калимага келса тагин уйдан гап очади-я! Бу хотинга даво йўқ». У нимадир демоқчи бўлиб оғиз жуфтлаган эди, телефон жиринглаб қолди. Ориф ака ҳушламай трубкани кўтарди. Телефонда хотинчалиш бир овоз эшитилди.

— Ҳм. Тоштемировларники,— энсаси қотди Ориф аканинг.— Ким дедингиз? Хосият Азизовнани? Бор. Ҳозир.

Ориф ака телефон аппаратини кўтариб хотинининг олдига олиб келди.

— Эшитаман,— деди Хосият хаста товушда,— кимман дедингиз?— Хосиятнинг кўзлари бирдан чақнаб, юзига майин табассум югурди.— Вой, Сотимжонмисиз, айнаний! Танимабман, айбга қўшмайсиз, укажон. Эсон-

омонмисиз, тани-бошингиз соғми, уйлар, кичкинтойлар... Лаббай? Узр, сал тобим қочиб хабар ололмадик. Хўп бўлади! Албатта. Вой, бораман, ҳозир етиб бораман. Раҳмат, укажон...

У сервантга хитой чиннисини тахлаётгандай трубкани авайлаб жойига қўйди. Кейин ёлғондан Сотимни ёмонлаб ўрнидан қўзғалди:

— Қийшиқ ўлгур тағин бир гап топдими, нима бало, тез етиб келмасангиз бўлмайди деяпти.

Ориф ака уни йўлдан қайтармоқчи бўлди:

— Хотин, бормай қўя қолсанг нима қилади? Қўзингни чирт юмиб, шу уй деган ғалвадан кечиб юбор...

Хосият бирпасда соғ пайтларидаги шаддодлигига қайтди:

— Тавба, қизиқмисиз? Пишиб турган ошни тўкиб ташлайманми?

Ориф аканинг жаҳли чиқди:

— Бу ошинг бир куни оғзингни куйдирмаса деб қўрқаман.

Хотинларнинг жисми-жонига яширинган куч-қувватга Мересьевдек, Жаботинскийдек, Муҳаммад Алидек ўнта учувчи, паҳлавон, боксчи ҳавас қилса арзийди. Хосият беморлик тўшагидан улоқдай ирғиб турди-ю, ҳовлиқиб кийинди. Уч минутга қолмай йўрғалаб чиқиб кетди.

Орадан икки соатча вақт ўтди. Гўё Хосиятга бир нарса бўлгандай, Ориф ака безовталана бошлади. У олма тагидаги тўқима креслода ўй суриб ўтирибди: «Ҳалиям келмади. Шунча гапирдим, кор қилмади. Уз билганидан қолмай яна Сотимнинг олдига кетди. Айниб қолмадимикин, гаплашиб кўрай-чи, дейди. Ишқилиб, Сотимнинг тагига сув кетган бўлсин-да. Оёғи осмондан келган бўлсаям майли. Тавба, қонунни хоҳласа бўйига, хоҳласа энига чўзиб ўзига ёпинчиқ қилиб оладиганлардан қачон қутулар эканмиз-а? Асли, айб ўзимизда. Бизнинг Хосият чатоққа ўхшаганлар бор эканки, Со-

тимлар айшини сураверади. Бундайларнинг ҳаром-ҳалишдан қўрқмаганига ҳайронман. Танасига қандай юқар экан-а? «Шунча пулни қаердан олдингиз, ада?» деб фарзандлари сўраб қолишса, нима деб жавоб берар экан? Мукофот беришди, дермикин? Отам раҳматлик «Пора — кафанлик бўлади», дегувчи эди. Эҳ, Хосият чатоқ, Хосият чатоқ! Бир бечоранинг шўрини қуритай деб елиб юрганингни биласанми?»

Ориф ака энди ўрнидан турган эди, эшик оҳиста очилиб, Хосият кўринди. Унинг рангидан ранг йўқ, оёқларини судраб босар, муккасидан тушаётгандек энгашиб келарди. Ориф ака шошганидан бир-икки қадам унга пешвоз юрди. Хосият индамай ичкари хонага ўтиб кетди. Ориф ака ажабланиб унга эргашиди. Хосият ясатиғлик катта меҳмонхонага кирди. Юмшоқ креслога ўтириб, кўзларини юмди-ю, бошини суянчиққа ташлади. Уҳ тортиб тағин калласини кўтарди. Эрига илтижо аралаш, чўчинқираб боқди. Лабларини қаттиқ тишлади. Ориф ака унинг юзига шафқат билан тикилиб сўради:

— Ҳм, Сотимча нима дейди?

Хосият сукут қилди. Сўнг хириллаб тилга кирди:

— Уйинг куйгур... башарамга қараб, «Опахон, сиз ҳам эрингиздан ажрамасангиз бўлмайди», дейди...

Ориф ака кинояли кулимсиради. Хосият ҳиқиллаб давом этди:

— Бунчалик... шарманда бўлгунча яна озгина... еб кетарга берақолай десам, кўнмади тўнғиз... Ҳалиям атаганингизни берасиз, лекин йўли шунақа дейди. Қизингиз куёвидан, сиз... эрингиздан ажрим бўлиб... т-талоқ х-хатларингизни олиб келинг дейди. Кейин... кей...

Хосият ҳўнграб йиғлаб юборди.

— Менинг кўнглимдаги иш бўлибди,— деди Ориф ака хотини йиғидан тўхтаганда,— икки тул, икки бева бўларканмиз. Табриклайман.

Хосият дарров йиғидан тўхтади:

— Сиз ҳам ярамга туз сепманг,— деди кўз ёш аралаш бақириб,— ўзим қонимга ташна бўлиб турибман!

— Сени қонингга ташна қилган мен эмас, мол-дунё, латта-путта, идиш-товоқ...

— Мен бунақа куйдирги идиш-товоғингизга тупурдим!— Хосият шундоқ деб ёнидаги пастак столчада турган зарҳал пиёлани олди-ю, сервантга қараб отди. Сервант ойнаси чил-чил синди. Ичидаги буюмларнинг ярми ағдарилди.

— Синдир, хотин,— деди Ориф ака пинак бузмай,— ҳовуринг босилади.

Эрининг «қўй, онаси», дейиш ўрнига бамайлихотир калака қилгани Хосиятнинг бир жаҳлига ўн жаҳл қўшди. У хрустал кулдонни кўтариб қулочкашлаб улоқтирди. Сервантдаги ноёб идишлар, чойнак-пиёлалар чил-парчин бўлди. Ориф ака «қўшнилар эшитса уят бўлмасин», дея ирғиб турди-ю, магнитофонни қўйди. Гулшод Отабоева «Галдир»ни бошлади:

Дарёдан оқиб келодир
Шода-шоода марварид.
Сув бўйида ўлтиродир
Қоши қаро барно йгит...

Хосият тамом ўзини унутди. У телбадай қўлига ни-ма тушса олиб отаверди. Сервантда бутун буюм қолмади. Чех хрусталлари, япон чиннилари, хитой кўзалари ер билан бир бўлди. Навбат қандилга келди. Кейин торшер, деворнишин шкафдаги нодир ва қимматбаҳо лаганлару чиннилар, тилло қадаҳлару топилмас ҳайкалчалар майда-майда бўлиб туркман гиламига вюлиб қолди. Хосият эса, ҳамон жазаваси тутиб буюм синди-

рар, мана сенга талоқ хати!», «Мана сенга кооператив!», «Мол-дунёга тиқилиб ўлмайсанми?!» дея уйдаги синадиган нарсаларнинг барчасини кун-паякун қиларди. Идишларнинг жаранг-журунги ўйноқи музика билан қўшилиб, ажиб бир симфония ташкил этган, Ориф ака бу симфонияни илжайиб, ҳузур қилиб тингларди.

ҲАЖВИЯЛАР

ҲУРМАТЛИ ҲРТОҚ РАФИҚАМ

Уттиз ёшимгача умрим қиз танлаш билан ўтди. Бирини ориқ деб унамадим, бирини семиз деб. Битта-сини қадди-қомати ёқса, қилиғи ёқмайди, қилиғи ёқса, қадди-қомати. Лолахон оғзини катта очиб, хохолаб кулади. Ҳилолахон писмиқ, индамай одамни қон қилиб юборади. Туйғунойнинг лаби юпқа, жаҳли тез бўлса керак. Шарофат эркаклардай катта-катта қадам ташлаб юради — югуриб етолмайсан.

Бир куни ойим уришиб берди:

— Ҳўв! Бирини ўпоқ дейсан, бирини сўпоқ! Кимни оласан ўзинг, осмондаги ойни оласанми?

— Бизга аталгани ҳам тургандир, — дедим эснаб.

Мени бўйдоқлар оламидан Ҳабибахон қутқариб қолди. У ҳам институтдан кейин ишга шўнғиб кетибди-ю, эрта тегишга вақти бўлмабди. Қараса, дугоналари шўрпешона йигитларнинг бахтини битта-битта очиб кетаётганмиш. Ҳабибахон ҳам, ке, жамяит олдидаги граждандлик бурчимни бажарай, дебди-ю, менга тегиб олибди. Шундоқ қилиб, бизникида ҳам «келин» сўзи ишлатилган бўлиб қолди.

Бурунги замонда «келиннинг оёғидан» деган гап бўларди. Менимча, бу гап эскирди. Энди уни «куёвнинг оёғидан», деб ўзгартириш керак. Нега дейсизми? Мана, қулоқ солинг. Менга тегмасдан олдин Ҳабибахон қайсидир бир лойиҳа институтида шунчаки инженер экан. Ҳовлимиздаги тўйқозонлар совимасдан лип этиб бўлим бошлиғи бўлиб олди. Яна олти ойдан кейин директорнинг биқинига кириб, ёрдамчисман, деб ўтирибди. Шу кетиши бўлса, бир-икки йилда директорнинг ўрнини эгаллашдан ҳам тоймасди-ю, билмай халақит бериб қўйдим. «Ассалому алайкум!» деб ўғлим Ҳикматилло туғилди. Уйда эркаклар сонини юз фоизга кўпайтирға-

ни учун ўғлимнинг шарафига бир ҳафта зиёфат бердим.

Ҳикматилло бир ёшга тўлган куни Ҳабибахон ишшайиб кириб келди. Бола-чақалик бўлдингиз, деб ишхонасидан квартира беришибди. Уч кундан кейин Ҳикматилло икковимизни мебель ташийдиган машинага солди-ю, янги уйга кўчириб кетди.

Ўғлим деворга суянмай, алтанг-талтанг юра бошлаган кезлар эди. Бир куни хоним оқ балиқдай ўйноқлаб кириб келдилар. Пальтосини ечиб отиб юборди-ю, тўғри келиб бўйнимга осилди. Ҳикматилло туғилгандан бери онда-сонда бўлмаса, хотин мени ўпмай қўйган эди. Нуқул боласини ялаб-юлқайверарди. Бу сафар соғ жойим қолмади, юз-кўзим аралаш чўлпиллатиб ўпаверди, ўпаверди...

— Хўв, бўлди, хотин, саккизинчи мартга узоқ,— дедим гашим келиб. Ҳабибахон икки қўлимдан маҳкам ушлади. Никоҳ кечасидагидай кўзларимга ажиб бир меҳр билан тикилди.

— Мени... табрикланг, адаси,— деди энтикиб,— интитутга бош инженер бўлдим!

Диванга шилқ этиб ўтириб қолдим.

— Мени қўяверинг, ҳеч бўлмаса анави норасидани ўйламайсизми?— деб бурчакда чўнқайиб ўтирган Ҳикматиллони кўрсатдим.— Алла айтишни энди ўрганувдим, колготкани қандоқ юваман?

— Ташвиш тортманг,— деди хоним,— ўзим телефонда маслаҳат бериб тураман.

Хотин пинжимга кириб, суйкаланди.

— Нима қилай, адаси, министримиз қўймади. Лоийҳалардан кетма-кет хато чиқяпти. Тажрибангиз бор, беш-олти йил ишлаб берасиз, деб туриб олди. Ҳикматиллони яслига берамиз. Ҳа, айтганча, мен сизга ажойиб бир нарса олиб келдим.

Хоним ирғиб туриб, «ажойиб нарса»сини кўрсатди. «Уй бекаларига маслаҳат», деган китоб экан. Энсам

қотиб варақладим. Биринчи. бетида менга ўхшаган рангпаргина йигит боласига шишадан сут эмизиб турибди. Тагига «Аёлларни эҳтиёт қилинг!» деб ёзиб қўйилибди. Қитобни отиб юбордим.

Шундай қилиб, бир йилча бош инженернинг эри бўлиб юрдим. Кейин... дахшатли воқеа рўй берди. Хотин лоп этди-ю, кўтарилиб кетди. Яна денг, жой қуригандай, келиб-келиб мен ишлайдиган институтга директор бўлди. Сочимни чангаллаб қолавердим.

Кечқурун Ҳикматиллони ухлатиб қўйиб, хотин билан дўстона, самимий суҳбат ўтказдик. Аризам тайёр эди, тап эткизиб олдига ташладим.

— Мана, ўртоқ директор, қўл қўйсинлар, мен ишдан бўшадим! Хотин аризамни ўқиб кулди.

— Нима бўлди, Роҳатилла ака?

— Мен сиз билан ишлашни хоҳламайман, тамом!

— Мен ҳам қўл қўёлмайман,— деди хотин керилиб,— биринчидан, бунақа нарсаларни идорада гап-лашамиз. Иккинчидан, местком билан маслаҳатлашишим керак, бошлигингиздан сўрашим керак. Сизни яхши инженер дейишади.

— Қўл қўймайсизми?

— Йўқ.

— Унда эртадан бошлаб ишга чиқмайман!

— Ишга чиқмасангиз прогул ёздириб қўяман. Кейин виговор беришади.

Жон ҳолатда Ҳабибахоннинг қўлларига ёпишдим.

— Менга қара, Ҳабий,— дея сенсирашга ўтдим хуноб бўлиб,— мен қандоқ қилиб ўз хотинимни директор опа, дейман? Сенга қуллуқ қилиб турсам ярашадими? Оғайниларим билиб қолса, нима дейди? Қалай, директорнинг этагидан ушлаб юрибсанми, деб аскияга олишади-ку? Яхшиликча менга жавоб бер, онаси.

— Тилингиз маҳкам бўлса ҳеч ким сезмайди. Менга хушомад қилманг. Ишингизни виждонан бажариб

юрсангиз, мен сизга ғиринг демайман. Опа дейишга тилин-
лингиз бормаса, Ҳабиба Шомуродовна денг.

Чидамай кулиб юбордим.

— Ҳа... Ҳабиба-хон Шо-муродов-на! Жуда ғалати эшитилар экан. Уртоқ Шомуродовна, каминангизнинг оғиз бўшлиқлари қуриб кетди, чой ичиш масаласини ижобий ҳал этсак, деган таклифим бор эди...

Хотин ҳазилимни тўғри тушуниб, ўрнидан турди.

— Ҳозир чой дамлайман. Роҳатилла ака, бир нарсани келишиб олайлик. Идорада бир-биримизни танимаймиз. Сиз ходим, мен директорман. Уйга келганда, майли, нима десангиз розиман. Хайми?

Директорим... узр, хотиним чўлп эткизиб ўнг бетимдан ўпди-ю, шипиллаб ошхонага чиқиб кетди.

Эрталаб эшикка оқ «Волга» келди. Ҳабибахон «чиқасизми», дегандай имо қилди. Мен бош чайқадим. Хотиннинг чўнтагини қоқиштириб кумуш тангаларини олдиму, автобусга қараб кетдим.

Одатдагидай ишга ярим соат кечикиб келдим. Директорнинг кабинетида мажлис экан. Секин кириб пойгакка ўтирдим. Ҳабибахон мени кўрди-да, ўзини кўрмаганга солди.

Нима қилар экан, деб яна уч-тўрт кун атай ишга кечикиб бордим. Ниҳоят, директор чақиртирди. Қийшайиб кирдим. Местком раиси, бухгалтеримиз, яна икки киши ўтирибди.

— Келинг, ўртоқ Асқаров,— деди Ҳабибахон чимирилиб,— ўтиринг.

Қайсарлигим тутиб ўтирмадим, тикка туравердим. Бири олиб, бири қўйиб, тоза насихат қилишди. Местком собиқ улфатимиз эди, мени ёқлади. Бухгалтеримиз — бадбашара, бева хотин — табелдан ўчириш керак, деб туриб олди. Хуллас, оғзаки ҳайфсан билан қутулдим.

Ўрнимдан турувдим, директор танбеҳ берди:

— Уртоқ Асқаров, сал... уёқ-буёғингизга қараб

юринг. Кўйлак дазмолланмаган, костюмнинг тугмаси йўқ. Ҳар қалай, олий маълумотли кишисиз. Хайми?

«Нохай», деб чиқиб кетмоқчи бўлдим-у, тилим қичиди:

— Хотиндан ёлчиганмиз,— дедим масхараомуз кулиб,— совуқ мижозига йўлиққанман шекилли, ишдан келади-ю, таппа ташлаб ухлайди..

Билиб турибман, гапим Ҳабибахонга оғир ботди. Лекин сир бермади.

— Бўпти, сизга рухсат,— деди совуққина,— рафиқангизга ўзим тайинлаб қўяман.

Кечкурун костюмни икки буклаб қараб ўтирдим. Хотин келиши билан башарасига отиб юбордим.

— Манг, ҳурматли ўртоқ рафиқам! Костюмни сифатли тугма билан таъминлаб қўйсинлар!

Ҳабибахон индамади. Ёлғиз ўғлининг тантиқлигига кўниқиб кетган онадай хиёл илжайиб қўйди-ю, ичкари кириб кетди. Салдан кейин янги костюм кўтариб чиқди.

— Мана, адаси, атай сизга олиб келдим,— деди яш-наб.— Кийинг-чи, ярашармикан.

Бирпас ёлғондан араз қилиб турдим. Хотин ялинди:

— Жо-он Роҳатилла ака, кия қолинг...

Костюм чиройли эди, кўнглим суст кетди. Беихтиёр қўл чўздим. — Ярашди, қуллуқ бўлсин!— деди Ҳабибахон ёқамни тузатиб. Кейин гина қилди.— Ёлғончи! Қачон ишдан кела солиб ухладим? Доим сиздан кейин ётаман-ку?

— Нега бўлмаса ҳамманинг олдида одамни шарманда қиласиз?

— Хафа бўлмайсиз, хизматчилик. Сизнинг чақмоқдай бўлиб юришингизни истайман. Ахир сиз менинг азиз кишимсиз, Роҳатилла ака.

Бизнинг хоним ана шунақа. Уйда «акажон» деб бўйнимга осилади-ю, идорасига борди — тамом, тўни... тфу, кўйлагини тескари кийиб олади. Йўлакда беш-

олти кашанда чекиб турсак, бошқаларга индамайди, «ҳм, Асқаров, турибсиз тутатиб», дея менга учуриқ қилади. Бошқалар товуқ катагини чизиб келса ҳам мақтайди. Мен икки йил уриниб тўрт юз сигир сиғадиган чорва комплексини тайёрладим. Бошлиғимиз директорга кўрсатса, ҳали хомроқ экан, яна пишитсин, деб қайтариб берибди. Шошмай тур, доно хотин, кеч-қурун уйга борарсан, дедим.

Ҳабибахон алламаҳалда ош сузиб келди. Бир қошиқ олдим-у, лаганни итариб қўйдим.

— Ҳали хомроқ экан,— дедим лойиҳамга ишора қилиб,— бунақа паловни еган одам гастрит бўлиб ўлади-ку?

— Бўпти, чолбобо,— деб кулди хотин,— ҳозир юмшатиб келаман.

Салдан кейин хотин лаганни қайта олиб кирди. Биноидек нўхат палов шилпиллаган шавлага айланибди. Қорин оч эди, пок-покиза туширдим.

Кейинги пайтда ҳамхоналарим кун бермай қўйишди. Ҳазил қилишгани-қилишган.

— Роҳатилла, опа сени ёқтирмай қолган шекилли, энди эзаверади.

— Нима қилувдинг, Асқаров?

— Опа янги ишга келган куни Роҳатилла «хотиндан қози чиқмас», деган экан, шуни эшитгандир-да.

— Менимча, гап бошқа ёқда. Роҳатилла опанинг домида турармиш. Амалдор хотинлар қўшниси билан бир ерда ишлашни ёмон кўради. Идорада нима гап бўлса, дарров домга тарқалади-да.

Хуллас, тагин уч-тўрт ой шерикларимга эрмак бўлиб юрдим. Ёз келди. Тасодифан хотин Москвага, бир ойлик ўқишга кетадиган бўлиб қолди. Хурсанд бўлдим. Ун кунда ариза ёзиб бўшадим-у, министрликка ишга ўтиб кетдим.

Маза бўлиб қолди. Кадрлар бўлими бошлиғи — эркак, бухгалтер — эркак, бошлиғим — эркак. Биров финг

демайди. Ҳикматилло ойимникида. Гоҳо бориб кўриб келаман-у, кўча-кўйда пивохўрлик қилиб юравераман.

Хаш-паш дегунча бир ой ҳам ўтди. Бир куни тушликда буфетга кириб кефир ичиб ўтирсак, малла Матниёз гап топиб келди.

— Эшитдингларми, бизга янги замминистр келаётганмиш. Узи қийикнинг боласидай кичкина эмиш-у, юрса ерни беш бал қимирлатармиш.

— Унда Зилзилахон экан-да,— дедим лабимни ялаб.

— Зилзилахон эмас, Ҳабиба Шомуродовна,— деди Матниёз. Мени ҳиқичоқ тутиб қолди:

— Ҳаб... Ҳаб... Шом...

— Ҳа, Роҳатилла, нима қилди?

— Анчай... ўша хотиннинг эрига раҳмим келяпти.

— Сенинг хотининг эмас-ку, барибир эмасми...

Пешиндан кейин министрнинг янги ўринбосари келди. Ҳаммани йиғиб таништиришди. Мен, боре, ўз хотиним билан танишаманми, деб кирмадим. Бирор соат ўтди. Тинчимни йўқотдим. Оёқларим ўз-ўзидан қабулхона томон тортаверди. Ахири чидамадим. Табрик баҳонасида умр йўлдошимни бир кўриб, дийдорига тўяй, дедиму шартта ичкари кирдим. Ҳабибахон тилла кўз-ойнагини тақиб хат ўқиб ўтирган экан. Эски мақомчидай аста томоқ қирдим. Министр муовини бошини кўтарди. «Хизмат?» дегандай менга ажабланиб боқди. Кейин... илжайди. Юрагим ҳаприқди. Пилдираб олди га борганимни билмай қолдим.

— Янги лавозимлар муборак бўлсин, Ҳабиба Шомуродовна!— деб қўл чўздим. Ҳабибахон қўлимни маҳкам қисиб.

— Яхши юрибсизми, адаси?..

Баданим жимирлаб, ғалати бўлиб кетдим. Ахир хотин ҳеч қачон идорада мени «адаси» демаган-да!

Ҳабибахоннинг иссиққина кафти тафтимда. Мен унинг хиёл жилмайиб турган меҳр тўла кўзларига боқиб, унсиз турибман. «Жоним! Бир ойдан бери сени

соғиниб, жинни бўлаёздим!» деб бақиргим келади. Шартта бағримга босай дедим-у, уялдим. «Шошмай тур, ҳали уйга борарсан»,— дедим ичимда.

КАМПИРШОЛАР

Ажабланманг, лақабим шунақа. Мана, беш йилдирки, «Кампиршунос» бўлиб қолдик. Машина ҳайдаганимгаям шунча бўляпти. Узим колхозда ишлайман. Ҳар куни фермадан станцияга сут ташийман. Бир куни гаражга боришга эриниб, машинани эшикка қўя қолдим. Эрталаб турсам, цистернага биров бўр билан катта қилиб «сут ва кампир ташилади», деб ёзиб кетибди. Кимдир остига «Кампиршунос» деб қўшиб қўйибди. Албатта, ҳазилкаш ўртоқларимнинг иши бўлса керакда, деб ўчириб ташладим. Қаёқда дейсиз. Мен уйғонгунимча эшигимиздан ким ўтган бўлса, ҳаммаси ўқиб ўтаверган. Шундай қилиб, лақаблик ҳам бўлиб олдик. Биров: «Салом, Шербек», деса, биров: «Хайр, кампиршунос», деб кулади. Ким билади, балки ростдир. Нима учундир, ҳадеб шу бувижонларимнинг ҳожатини чиқаргим келаверади. Гапнинг очиги, баъзида кабина бўш бўлсаям, одам олмайман. Йўлда бирор кампир илҳақ бўлиб тургандир дейман. Уйлаганим рост чиқади. Йўл чеккаларида тинмагур кампирларим кўринади. Қайси бири тугун кўтарган, қайси бири тоғора, патнис. Қўл силташса-силташмаса ёнларига бориб тўхтаётган. Даров инқиллаб чиқиб олишади.

Тунов куни қизиқ бўлди. Ғузорга етай деганимда иккитаси учради. Кабина эшигини очсам, иккаласи киряпти.

— Холажон, қандоқ бўларкан, жой икки кишилик эди-ку!— дедим биттасига қараб.

— Зиёни йўқ, болам, учаламиз сиғаверамиз,— дейди иккинчиси,— тоғангизнинг яхшиликларини кўравериб, қошиқдай бўлиб қолдим. Менга кафтдай жой бўлса етади.

Милицияни эслатиб кўрдим, бўлмади. Биринчи кампир анчагина шаддотроқ экан, баланддан келди.

Иложим қолмади. Қарасам, икковиям тиззаларига тугунларини қўйишиб, бемалол ўтиришибди. Йўлга тушдик. Айтганимдай, марказга етай деганимизда, автоинспектор тўхтатди. Уларни кўриб кампирларим бошларини елкалари орасига олишди. Кулиб юбордим.

Инспектор анча савдолашгандан кейин енгилгина штраф олиб қўйиб юборди. Машинага қайтиб келсам кампирлар саросимада, шивирлаб сўрашди.

— Нима дейди?

— Ишқилиб, ёмон гапирмадингми?

— Йўқ, уч ой машина ҳайдамасмишман.

— Ҳа, ҳайрият-ей, ҳайрият!— кампирларим бошларини кўтариб яйраб ўтиришди, кейин бири олиб, бири қўйиб гапга тушиб кетишди.— Нима дединг, болам? Хўп, дедингми? Эй, болам-ей, ғўрсан-да, ғўрсан! Хўп деявермайсанми! Қайтанга яхши бўларди, уч ойгина жонинг роҳат қилиб, бир дам олардинг!

— Ана айтмабмидим, Гулжамол, мелисанинг ҳам инсофлиси бўлади деб,— шаддотроғи шеригига гап уқдира бошлади.

Туриб-туриб, кампирларга қойил қоламан. Бултурмиди, узоқ йилимиди, ишқилиб, кузак эди. Емғир мана шундай эзиб ёғиб ётарди. Ғира-шира қоронғи. Қамашининг бурилишидан ўтишим билан бир кампир тўхтатди. Сакраб тушиб, юкларини кўтара бошладим. «Ҳорманг, хола! Йўл бўлсин?» десам, «Холанг ўлсин! Шундай ҳавода йўл босгунча кўл боссин холагинангни», дейди. Қараб турсам, ҳамма гапини, ҳалигидақа шоирлар айтгандай, қофиялаб гапиряпти.

— Бир ўртоғим бор. Қундуз деган. Қундуз деса қундуз. Қизлигида отлиқ йигитлар кулиб, туяликлар букилиб салом бергувчи эди. Ана шу ўртоғим неварасига имин-имин қилаётган экан. Тўрт кун олдин айттириб юборибди. Дод, Офтобхон келмаса имин-имин қизимайди дебди. Мана, сайил ҳам сайил, саргардон ҳам сайил деб боряпман-да, холанг ўргилсин.

Кейин, ҳамма кампирларим сингари «тергов»га ўтди.

— Болам, бинойидаккина йигит кўринасан, неччига кирдинг?

— Йигирма бешга, хола,— дедим. У бошини чайқаб ўгит қила кетди:

— Йигитлик ёшидир асли йигирма.

Эсинг бўлса зинҳор ўттизга кирма!

— Хўп, холажон, кирмайман ўттизга, оёғимни тираб туриб оламан,— деб кулдим. У эса, терговни давом эттирди:

— Ота-онагинанг ҳам, худога шукур, бақувватгинадир-а?

— Онамни уч йил олдин тупроққа...

Гапимни тугатмасдан «оҳ!» деди-ю, бошини яна сарак-сарак қилишга тушди.

— О-о, бевафо дунё, бебақо дунё! Бировдан ватан аямайсан, бировдан кафан! Во, дариг! Ишқилиб, ўғлим, мана бош фарзандман дединг, худойим отагинангга тавфиқ берсин. Эркакнинг бели боғлиқ, кўнгли чоғлиқ бўлади, болам. Худо кўрсатмасин, уйингга бир сигирмижоз келиб қолса борми, тирик етим бўлганинг ана шунда билинади! — у дарров хаста, йиғлоқи бир оҳангда хиргойи қила кетди:

Ой ёнида бир юлдуз ойга пана,
Мен ўлсам, йиғлармикан ўгай она-а?
Йиғласа ўгай она ўз бошига-а,
Кўш тегирмон юргизай кўз ёшига-а!...

Худо, худо; ишқилиб, бадбахт ўгай онадан асрагин-а, деб тила, холагинанг бўйларингга қоқиндиқ!

Офтоб хола «Пачкамар» совхозига етай деганда тушиб қолди. Анча ергача ўйланиб бордим. Ростини айтсам, шунча йил «кампирунос» бўлиб, бугунгидай узоқ хаёлга толмаган эдим.

Эртасига яна станцияга сут топширгани бордим. Навбат кутиб кабинада ўтирсам, олдимга жаккакина бир кампир келди.

— Болам, мошинанг қаёққа юради?— деди тортинбгина.

— Қаёққа бурсангиз кетаверади-да, холажон!— дедим. Кампир дадилланди.

— Қамашигача борсанг, туша кетайми девдим!

Яна йўл-йўлакай эрмаклашиб кетдик. Ўғлиникдан келаётган экан. Тойчоқдеккина неваралари бор эмиш. Ўғли эсли-хушли, юмшоқ супургидеккина эмиш. Лекин келини ҳақида индамади. Шунинг учун атайлаб сўрадим.

— Келин қалай, хола, келин?

— Келин зоти, ман санга айтсам, қовоқ арига ўхшайди. Арининг уясини кавламасанг, чақмайди. Келиннинг тилини қичитмасанг, тегмайди. Энди бурунгилардан қолган бир гап бор: «Қум-қум келин, чим-чим қиз»,— дейдилар. Шуниям эшитиб қўй. Дунёда манга ўхшаган бир кампир бор экан. Унинг сандек ёлғиз ўғли бор экан. Кампир шўрлик бошини баркаш, елкасини обкаш қилиб юриб, ўғлини уйлабди, қизини чиқарибди. Энди она нима қилади? Бир кун ўғлиникига боради. Бир кун қизиникига. Тўғрими? Тўғри. Борса, келини қайнасанининг косасига қасддан қум солиб қўярмиш. Онаси шўрлик нима қилади? Ўлганнинг кунидан ичади. Ичмаса келини зуғум қилади ўғлига. Она-да... «Қўй, ўғлим билан келинимнинг иттифоқи бузилмасин», деб овқатга қўшиб, қумниям ютаверади... Хўш, қизиникига борса-чи? Қизи нуқул онасининг пинжига кириб олиб,

«кўп овқат еманг, куёвингиз қайнанам баднафс экан, демасин», деб биқинидан чимчилаб ўтирармиш. Шунинг учун ҳам машойихлар билиб айтган: «Қум-қум келин, чим-чим қиз»,— деб. Энди тушундингми, болам?

— Ҳа, тушундим, холажон, тушундим.

— Тушунган бўлсанг, ҳув анави теракни кўрдингми, ана ўшанинг ёнида тўхтат мошинангни. Ман тушаман, сен тугунчақларими олиб берасан.

Кампир қўлларини очиб, тикка турганича узундан-узоқ дуо қила бошлади. Ортимда машиналар қаторлашиб кетди. Тинмай дудутлашади. Дуо тамом бўлай демайди. Ниҳоят, кампир менга «сувдан сулув қаллиқ» тилаб жўнади.

Умуман, менга кампирларим бағишлаётган дуоларнинг тўқсон фоизи «қаллиқ»қа тўғри келади. Бир куни Деҳқонободдан келаётган эдим шекилли. Ёнимда ҳар вақтдагидай доимий ҳамроҳим.

— Ишқилиб, бола-чақангнинг роҳатини кўргин, ўғлим, мушкулимни осон қилдинг-да!— деб қолди йўлга чиқишимиз билан.

— Ҳали келингизнинг ўзи йўқ, холажон,— деб кулдим.

— Оҳ-оҳ-оҳ, холанг сўзларингдан ўргилсин, ҳали ўнг гулидан бир гули очилмаган гунча экансан-ку! Қани энди пишиб турган қизим бўлса-ю, сенга икки қўллаб тутқазсам! Куёвинг борми — бор, деб болаларингни боқиб ўтирсам,— дейди.

— Нима, қиз масаласи чатоқроқми сизда? — гап қўшдим.

— Чатоғи нимаси, болам, сираям бечатоқ! Раҳматлик қайнанам ҳам қарғагани-қарғаган эди. «Сен ичингда нуқул қиз қамагансан, ўғилга қисирсан!»— дегувчи эди. Йўқ, худо бераман деса, ҳеч гап эмас экан. Етти қиз, икки ўғил кўрдим. Етти қизимдан бештаси нобуд бўлди. Бир ўғлим гирмон билан урушда ўлди... Мана, энди қолганларнинг умрини берсин, деб ўтирибман.

Ҳа, майли, хафа бўлма, болам. Бир қиз неварам бор, сенга шуни олиб бераман. Ўзи дўхтирликка ўқийди. Лекин, қизмисан — қирмизмисан, яна икки-уч йилгина тишингни-тишингга қўйиб чидасанг — бўлди, гижбадабанг тўйни бошлаб юбораман.

Кампир тушмагур яна анча гапирарди шекилли, тушадиган жойи келиб қолди. Кўнгли учун:

— Неварангизга айтинг, хола, яхшилаб ўқисин, — деб ҳазиллашиб қўйдим. У гапимга астойдил ишонди.

— Айтаман, болам, айтаман, айтаман. Буёғидан кўнглинг тўқ бўлаверсин. Яхши ўқийди. Хайр, хайр, холанг айлансин...

Тағин «совчиларингиз кампирлар экан», деб кўнглингизга келмасин. Асосий гапни ҳали айтганимча йўқ. Қулоғингизга айтсам шуки, ўзимизнинг қишлоқда бир қиз бор. Номи ҳалиги, Моҳирўй. Гоҳо-гоҳо ўша билан кўз уриштириб юрамиз. Бир куни:

Моҳирўй, қилиқларинг қил ёради,
Сўзларингни шарбати тил ёради.
Қошларинг подшо бўлиб юрт сўраса,
Кипригинг жаллод бўлиб жон олади!—

деб кампирларимдан ўрганган бир қўшиқни айтувдим, балога қолдим.

— Ҳо-о!.. Боринг ўша кампирларингизга! Кўплашиб ҳаракат қилишса, битта қиз... туғиб беришар!— деди-ю, тескари қараб кетди. Вожаб, дедим ўзимча, қизнинг қиздан рашк қилиши бор, лекин йигитни кампирдан ҳам қизганишадими? Қиз болаям дейман, шундай но-зикки, чертсанг узилади-қолади-я...

Моҳирўй шу кўйи қачон мени кўрса, йўлини терс соладиган қилиқ чиқарди. Индамай юравердим. Йўқ, ҳозир хийла тузук. Тасодифан колхоз идорасидами, кўчадами учрашиб қолсак, лов-лов қизаради-ю, еекингина, ширингина қилиб: «Яхши юрибсизми, Шербек ака!»— деб қўяди. Юрагим дук-дук уриб кетади...

Гаплар ана шунақа, биродар. Энди бизга рухсат. Сиз шу ерда тушиб, ҳув кўчадан ўнгга қараб юрсангиз, тўғри колхоз идорасидан чиқасиз.

Биз йўлни чапга соламиз. Тўғри кетаверсам ҳам бўларди-ю, кампирларимни кўзим қиймаяпти. Қўш тегирмон томонда автобус юрмайди. Бувижонларим сумкаларини олдига қўйиб, уззуқун машина пойлаб ўтиришади. Ола кетай. Ҳам қизиқ ҳангомалар эшитаман, ҳам дуо оламан. Ахир, боболаримиз олтин олма — дуо ол, деган-ку, тўғримми? Хўп, хайр, хайр. Хайр, биродари азиз!..

ТАҚСИМОТ

Тунов куни бошим оғриб, кўк гумбаз тагидаги ошхонага бориб қолдим. Қарасам, гупиллаб лағмоннинг ҳиди келиб турибди. Ке, қоринни алдаб олайлик, деб бурилдим.

Ичкарида жой йўқ экан, айвонга чиқиб бир бурчакка бориб ўтирдим. Рўпарамдаги столда беш панжадай бўлиб беш киши гурунг қиялпти. Гап-сўзларига қараганда ёзувчиларга ўхшайди. Нуқул адабиётдан, ким нима ёзганидан гапиришади. Кейин билсам, бешаласи ҳам танқидчи экан. Секин разм солдим. Биринчиси семиз, олакўз, сув ҳўплаб олгандай лунжи осилиб кетган. Овози совуқда қолган чилдирма товушига ўхшайди. Ҳар сўзида «хўш-хўш» деб қўяди. Ораларида қатталари шу бўлса керак.

Иккинчи йигит — жингалаксоч. Худди бошига қўзи-чоқ терисини ёниб олгандек. Ўзи ҳам, сўзи ҳам чиройли. Лекин ғалати одати бор экан. Бир нима демоқчи бўлса, қўйнига қўл солади. Шапалоқдай чўтир дафтарчасини очади-да, ўшага қараб гапиради. Кейин яна чўнтагига солиб қўяди.

Учинчиси ўттиз-ўттиз беш ёшларга борган сапча-бош, ориқ одам. Бўйни ғўзапоядай қорамтир, бужур, Узига яраша ўжар шекилли, бўлар-бўлмасга тортиша-варади.

Қолган икки йигит менга тескари ўтиришарди, афтларини кўролмадим. Биттасининг бошида қундуз телпак, иккинчиси попукли берит кийиб олган.

«Хўш-хўш» домла кўк стакандаги шарбатдан бир хўплаб, тилга кирди:

— Мана, янги йил ҳам келиб қолди. Шундоқ экан, хўш келгуси вазифаларимизни белгилаб олсак. Янги йилда ким қайси ёзувчи ҳақида ёзади?

Қундуз телпак «Мен...» деб энди оғиз очган эди, домла унинг сўзини кесди:

— Дарвоқе, Қалонов, Бузрукхўжаев, Фармоновлар бундан мустасно. Бу ёзувчиларнинг янги асарлари ҳақида, хўш, ўзим туркум мақолалар қилмоқчиман. Редакциялар билан келишиб ҳам қўйганман. Хўш, гапирсинлар, Шодиев!

Шодиевнинг нафаси ичига тушиб кетди.

— Домла, ўша... айтганларингиздан биронтасини берсангиз бўлармиди. Бизга нуқул ҳаваскор болалар қоляпти...

— Ие, хўв!— деди кўзларини олайтириб домла.— Журнални бир варақлаб кўринг! Бойчечакдай потиллаб чиқяпти ёшлар! Хўш, Нишонов ҳаваскорми сизнингча? Қайнар Мирзо ҳаваскорми? Латифий-чи? Парвозий-чи?! Хўш?

— Майли-ю, домла... Ёз десангиз ёзаверамиз. Лекин Латифий-сатифийлар билан қачон ёруғликка чиқамиз-у... Ёзганга яраша сизга ўхшаб бундоқ чинорларни ёзсанг экан, баҳонада сояси тушиб қолса. Бир ёқда зашита яқинлаб турибди. Публикация масаласи...

— Зашита ҳам қиласиз, бобочинорларнинг соясида салқинлаб зерикасиз ҳали. Ҳозирча Парвозийнинг этагидан тутиб туринг,— деб ғулдиради домла.

Берет кийган йигит қундуз телпакни қувватлади:

— Мен бунақа тақсимотга қаршиман. Биров ўлгунча сурнайчи, биров карнайчи бўлиши керак экан-да? Принципиал нотўғри бу! Менинг бир таклифим бор,— у бошидан беретини олиб столга қўйди, — яхшиси қуръа ташлаймиз. Мана. беш кишимиз-а? Бешта лауреат ёзувчининг фамилиясини ёзамиз. Биттадан оламиз. Кимга қайси ёзувчи чиқса, ўша ҳақда мақола ёзди. Шунда ҳалол бўлади.

Йигит ёнидан қалам-қоғоз олди. Лекин домла жон ҳолатда беретни чангаллади.

— Шаккоклик бу, Тешаев!— деди пишиллаб,— Бузрукхўжаев ҳақида мен ўттиз йилдан бери ёзаман! Ушанда ҳатто аспирант ҳам эмасдим.

Сапчабош йигит ҳалитдан бери жўжахўрознинг оёғини кемириб индамай ўтирган эди, чидамай гап қўшди:

— Зато Султон Бузрукхўжаев ўшанда ҳам машҳур ёзувчи эди. Кечирасиз-у, домла, сизни Султон ака опичлаб шу даражага етказди...

Домла унга еб қўйгудек бўлиб қаради.

— Бетга чопар!— деди гижиниб.— Шу туришингиз бўлса, косангиз оқармайди, Алиев! Икки дунёда ҳам доктор бўлолмайсиз!

Жингалаксвч йигит ёнидан чўтир дафтарчасини олди, унга қараб гапира бошлади:

— Дўстларим! Аввало, суҳбатимиз гоят самимий ва дўстона вазиятда ўтаётганини таъкидлаб қўйишни муқаддас бурчим деб биламан ва ҳоказо. Тақсимот масаласига келсак, менда ҳам бир таклиф бор. Масалан, битта ёзувчи ё шоирнинг янги китоби ҳақида, айтайлик, менми ё мана, Тешаевми, Алиевми мақола ёзсакда, авторнинг ўзига элтиб берсак. Мана, биз сенинг ижодингни пропаганда қиляпмиз, энди буёғига сен ҳам ўз граждандлик бурчингни бажар, бир иложини қи-

либ мақолани чиқариб ол, десак-чи? Қалай бўларкин?
Ахир одам одамга дўст, ўртоқ ва биродар-ку?

— Расво бўлади!— деди Алиев.

— Тўғри,— деди Тешаев:— Уша ёзувчининг эси бўлса, мақолангдаги танқидий жойларни тушириб қолдиради-ю, бостириб чиқаради. Кейин ўқувчилар маддоҳ экан, деб орқангдан кулади, Шамсиев!

— Қизиқ, неча йилдан бери мен шундай қиламан,— деб ажабланди Шамсиев,— биров кулганини кўрмадим.

— Чунки сиз ҳеч қачон ортингизга қарамайсиз-да, деб кесатди сапчабош Алиев, — доим олға қараб, кимсан — Хуршид Замоннинг савлатига маҳлиё бўлиб юрибсиз, азизим!

Шодиев икки энлик қоғозга нимадир ёзиб домланинг олдига қўйди. Домла сирли кулимсиради, кейин қоғозни дарровғижимлаб, киссасига тикди.

— Бўпти, Шодиев, зашитанг ўтгунча сенга Фармоновни бериб тураман,— деди керилиб, лекин фақат бир сафарга! Яйраб ёзиб ол. Шарт шу: менинг монографиямдаги фикрларга қарши чиқмайсан. Фармонов ўқиб қолса, бу шаддод бола қайдан келди, деб хафа бўлиши мумкин. Уқдингми?

— Уқдим, домла, — хурсанд бўлди Шодиев,— сизга ўла қолсам қарши чиқмайман. Фикрларингизни ривожлантираман, узун-узун цитаталар келтираман.

Домла билагига қаради-ю, тараддудланди:

— Ие, вой, вақт кетибди-ю! Соат тўртда Султон акам билан учрашмоқчи эдик. Қани, Тешаев, ёз! Янги йилда кимга қайси объект. Каминага ҳалиги ёзувчилар, плюс битта юбиляр.

— Домла, ўзимга ҳам битта юбиляр ёзиб қўяй, бари бир студентлар билан учрашув ўтказамиз-ку?

— Сен ҳам қитмирсан, майли. Хўш, иккита драматургни ҳам қўшиб ол. Баҳонада театрга бориб турсан. Ёздингми? Хўш, Шодиевга, бир марта Фармонов.

ҳақида ёзиш ҳуқуқи берилсин. Қолганига Парвозий, Қайнар Мирзо, Мубтало. Сен Шодиев ҳаваскор ёшлар деган гапингни қўй. Ҳозир ўша ҳаваскорлар ичидан шунақа жўжахўрозлари чиқяптики, анов-манов даканингни бир чўқишда қочиради. Беш-ўн йил ўтсин, кўрасан. Мубталони ким кашф этган — Шодиев кашф этган, деб ноғора қилишади... Кимга келдик? Ҳа, Шамсиев. Унинг объекти тайин. Хуршид акаси бор. Унга талантли ёшларимиздан Осмоновни қўшиб қўй. Осмонов ўсадиган бола, яқинда редактор бўлиб кетиши мумкин...

Алиев навбат ўзига келганини кўриб, муғамбирона илжайди:

— Менга ҳеч ким керак эмас. Мен энди мақола ёзмайман.

Домла ҳайротомуз елка қисди:

— Қанақасига ёзмайсиз? Ахир адабиёт олдидаги бурчингиз...

— Мен ёзувчи бўлмоқчиман,— деди тўсатдан Алиев ва энгашиб портфелидан семиз папка олди.— Мана. Биринчи романим. Нашриётда ўқиб маъқуллашди. Бир оз ишлаш керак экан.

Алиев папкани баланд кўтарди-ю, қайта портфелига солиб қўйди.

— Шунақа, домла, биз энди у рўйхатдан бу рўйхатга ўтиб қолдик.

— Ие, ие, қуллуқ бўлсин,— деди домла қизариб,— айтдим-а, кейинги пайтда матбуотда кўринмай қолдилар деб. Зимдан ётиб олиб полотно яратаётган эканлар-да? Яхши, яхши...

Шамсиев, Шодиев, Тешаев учаласи Алиевни табриклаган бўлдилар.

Улар ўринларидан туриб пастга тушдилар. Домла анчагача Алиевга нималарнидир уқтириб турди. Кейин бирин-кетин тарқалишди. Домла бошлиқ тўрт мунаққид бир тарафга, Алиевнинг ўзи бир томонга кетди.

ЎЗИМ ЁМОНМАН

Каминангиз район газетасининг пешқадам ходимларидан. Каминангизнинг жуфти ҳалоли эса, ўша газетанинг анча пешқадам машинисткаларидан. Кўпроқ ҳажвий нарсалар машқ қиламиз. Фельетонларни Абдулла Қодирий билан Ғафур Ғулом даражасига олиб боролмасак ҳам кучимиз етган ергача олиб борамиз. Факт топилмай қолса, ҳикоя ёзамиз. Ҳикоянинг ғалваси йўқ, биров ғиринг-пиринг қилса, бу тўқима, уйдирма гап деб қутулиб кетаман.

Эрталаб ишга келдим-у, корректор йигит билан икки қўл шахмат сурдим. Кейин нима ёзсам экан, деб папирос бурқситиб ўтиргандим, шефимиз чақириб қолди. Кирдим.

— Шанба сонига битта ҳажвия ёзиб берасиз, қариндош,— деди редактор. У ҳаммани, ҳатто онасини ҳам қариндош деб чақирарди.— Темаси... темаси эркаклар ҳақида бўлсин. Ёмонларни бир дўппослаб беринг, қариндош.

— Кечирасиз-у, Тоир ака, ҳадеб эркакларни ураве-рамизми? Бечораларнинг соғ жойи қолмади-ку?

— Ураверинг!— деди шеф.— От тепкисини от кў-таради. Хотинларни танқид қилсангиз, гапга қоламиз. Редактор эркак бўлгани учун хотинларга кун бермаяпти, дейишади.

Хуллас, муштипар эркакларнинг бошида икки кун-лик калтак синдирдим. Қаҳрамоним Қодир Мирзаевич кўп ичади, ишини эплай олмайди, бировнинг номини сотиб мақтанади, пул қарз олса бермайди...

Ниҳоят ҳажвия битди. Уни оппоқ қоғозга кўчирдим-у, хотиннинг олдига ташладим.

— Мана, хоним ўқинг-чи, Сизга ёқармикан? Оддий машинистка бўлсангиз ҳам, дидингиз чакки эмас.

Хотин биринчи варақни ўқиди-ю, ялт этиб юзимга қаради.

— Ўзингдан чиққан балога — қайга борай давога!— деди кесатиб.— Келиб-келиб, менинг акамни ҳажвияга қўшдингизми? Сизга нима ёмонлик қилган эди?

— Қайси, акангиз?— дедим тушунмай. Хотин тутоқиб кетди:

— Қодир акамлар-чи! Ишини эплай олмайди деб-сиз. Эплай олмаса, райкультурага бошлиқ қилиб қўйишармиди? Мана, саккиз йил бўлди, балодай эплаб келяпти!

— Ахир хотинжон, сизнинг акангиз Қодир Мавлонович, бу Қодир Мирзаевич. Акангиз бадий асарни тушунар дейман.

— Акам адабиётни сув қилиб ичиб юборган. Лекин... бари бир хафа бўлади.

Хуллас, рафиқамнинг тазйиқи билан «Қодирни» «Ботир» деб ўзгартирдим.

— Бу бошқа гап, деди хотин илжайиб. Кейин «Вой, деб, чинқариб юборди.

— Ҳа, нима бўлди?

— Ахир Ботиржон кўздай қўшнингиз-ку! Биласиз, ўзи ичкилик ўлгурга бир қадам яқинроқ... Кўнглига келиши мумкинми, дейман-да, адаси...

«Тўғри айтасиз, хоним», деб «Ботир»ни «Шокир» қилиб қўйдим.

Этиб уйқум келмади. Шокир деган исм таниш туюлаверди. Э, бўлди, ахир Шокир — институтда беш йил бирга ўқиган оғайним-ку! Унинг отаси йўқ эди, қийналиб ўқиган эди. Доим қарздор бўлиб юрарди. Чироқни ёқиб, Шокирнинг отини Ҳусанга алмаштирдим.

Азонда эру хотин узун-қисқа бўлиб идорага бордиқ, Ҳикояни хотинимнинг олдига ташлаб хонага кирдим. Бир айланиб чиқсам, хотин қоғозга қараб тумтайиб ўтирибди.

— Ҳа, хоним, кўчирмайсизми? Номерга тушиши керак.

Хотин кўзига ёш олди.

— Кўчирмайман! Улиб кетган одамни ҳақорат қилгунча, мард бўлсангиз, мени ёзинг эди! Раҳматлик отамни гўридаям тинч қўйманг...

Қарасам Ҳусан — қайнотамнинг исми экан.

— Майли, Ҳасан бўлақолсин, — дедим. Хотин бунга ҳам кўнмади.

— У, амаким-ку? Умрида оғзига арақ олган эмас.

— Хўп, ана Собир.

— Бўлмайди. Собир — ўртанча тоғамнинг ўғли. Магазинда ишларди, яқинда бўшади. Поччамиз пойлаб юрган экан дейди.

— Унда Тўлқин бўлсин, майлими?

— Майли-ю, лекин... Тўлқин холамнинг куёви-да. Божангизни ёмонласангиз айб бўлади. Тўйингизда уч кун тикка туриб хизмат қилган.

— Бўлмаса Хошимжон деб қўяқолинг.

— Вой, афандимисиз! Ҳошимжон ака ёнимиздаги ошхонанинг директори-ку? Ёмоннинг кучи япалоққа етибди демайдами?

Жаҳлим кўзиди. «Боринг, билганингизни ёзинг, фақат тезроқ кўчиринг!» деб чиқиб кетдим.

Икки соатларда ҳикоя тайёр бўлди. Хотин «Ҳусан Мирзаевични» «Искандар Зоирович» деб ўзгартирибди. Қўрқиб кетдим. Зоир — редакторимиз Тоир аканинг акаси-ку! Хотиннинг калласи ишламаган-да. Дарров «Зоирович»ни «Ғойибович» қилдим.

Бўлим мудирини ҳикоямга қўл қўйиб берди. У «Искандар»ни «Самандар» қилибди. Масъул котибдан «Ғойибович», «Назарович» бўлиб чиқди. Редактор ўринбосаридан кейин қаҳрамоним «Тўйчи Муродович» редактордан сўнг «Сафар Эралиевич» бўлиб, босмахонага тушиб кетди.

Тушдан кейин телефон жиринглади. Ҳарф терувчимиз Сафархўжа ака экан. У астойдил ранжиди:

— Ҳа, укам, бизда ҳусуматингиз бормиди, пиллатўнга қўшибсиз?

— Фельетон эмас, ҳикоя,— дедим чўчиброқ.

— Бари бир пиллатўн ҳикоя,— кўнмади, ҳарф терувчи,— гоҳо-гоҳо юз грамм отсак, бирга отамиз. Сиз айтганча чираниб мақтанмаймиз. Худога шўкр, бировдан тилимиз қисик эмас...

— Сизни эмас, бетайин бир одамни ёзувдим. Майли, отини ўзгартира қолинг,— дедим.

Сафархўжа ака қаҳрамонимга «Бўрибой Қорабоев» деб исм қўйиб берибди. Корректурга ўқилаётганда редактор чақиртирди.

— Бу қанақа ўзбошимчалик, қариндош?— деди жеркиб.— Нега мен қўйган исмни ўзгартирасиз?

— Мен эмас, ҳарф терувчимиз...

— Ие, қачондан бери у редакцияга хўжайин бўлиб қолди?

Редактор кабинетига бутун редакция коллективини тўплади. Кўплашиб менинг нотавон қаҳрамонимга ном излай бошладик.

— Урмон Азизович,— деди кимдир. Шефимиз унга еб қўйгудек бўлиб қаради.

— Эс борми ўзи! Катта хўжайиннинг оти Азиз-ку!

— Омон Бердиевич...

— Бўлмас-ов,— чайналди фотомухбир.— Омон ака телефонларнинг хўжайини. Керакли одам.

— Ғайрат Камолович...

Бу катта бир колхознинг раиси эди.

— Шуни қўйинглар,— деди масъул котиб,— Ғайрат ака жиртаки одам, бир марта ҳаммомни танқид қилиб, балога қолганман.

— Нурмат Одилович.

Бунга редактор муовини қарши чиқди:

Райфинотдел бошлиғининг фамилияси Нурматов.

Гумонсираб юрмасин. Пул ўтқазмай қўяди. Шундоқ ҳам янги босмахоманиз битмаяпти.

Редактор хуноб бўлди:

— Топинглар бўлмаса! Нима деймиз, Одам Одамович деймизми?

Қишлоқ хўжалик бўлими уялинқираб луқма ташлади:

— Қизиқ, «селхозтехника»да ҳам Адам Аронович деган киши бор...

— Тоир ака, топдим!— деб бақирдим.— Қаҳрамоннинг исмини Саъдулла Саъдуллаевич қўямиз!

Ҳамма кулиб юборди:

— Жим!— деди редактор.— Авторнинг таклифига нима дейсизлар? Менимча у келишмаган нарсани гапирди. Юқоридагилар ўйлашмайдими, редакция ҳам анархия бўлиб кетибди деб?

Қасбдошларим чувиллаб менинг тарафимни олишди.

— Хўп дейқолинг, Тоир ака!

— Боланинг ўз гуноҳи ўзига.

— Газетага сенсация ҳам керак-ку?

Хуллас, кўпчилик устун келди. Тоир ака бир оз иккиланиб бўлса-да, корректурага қўл қўйди.

Ҳикоям босилиб чиқди. Биров табриклади, биров кулди. «Саъдулладан бошқа ном қуриб кетганмиди?» деб хоним лабини бурди. Аммо гапнинг йўғони кейин чиқди. Душанба кун қабулхонада газета титкилаб ўтирсам, телефон жиринглади. Телефон параллел эди, билмай трубкани олиб қўйдим. Районимизнинг катталаридан экан. У Тоир акани сўроққа тута бошлади:

— Менга қаранг, сизда Саъдулла Саъдуллаевич деган бола ишлайдими?

— Ҳа, ҳа, ишлайди, Азиз ака...

— Уша болани газетага уриб чиқишибди-ку?

— Ким урибди? Қаерда?

— Ўзларингда.

— Э, бу ҳазил, Азиз ака! Ҳзи ёзган. Ҳз-ўзини танқид маъносида.

— Ҳз-ўзини танқид бўлса, бу болани коллектив орасида муҳокама қилиб, чора кўриш керак! Бизнинг орамизда бунақа пианиста, эгоист ва ҳоказоларга ўрин йўқ! Сиз қандай чидаб келяпсиз, ҳайронман!

— Тўғри-ю, лекин... Биласизми, Азиз ака... бу, ҳалиги пелетон эмас, ҳажвия, яъни... адабиётда шунақароқ...

— Адабиётни биз ҳам биламиз! Адабиёт ҳаётдаги бор нарсаларни ёзади. Гап тамом, тезда ўша Саъдуллаевнинг масаласини кўриб, қарорини бизга юборинг. Шахсан ўзимга!

— Ҳўп бўлади, Азиз ака... Алб... албатта юборамиз...

Аввал нариги томонда, сўнг биз тарафда трубка қўйилди. Мен эса, трубкани чангаллаганча қотиб қолдим.

ТАНИШИМНИНГ ТАНИШИ

Ҳидоят биби саҳар туриб, кўмирхонага борди. Қараса, шифтнинг элакдай ери ўпирилиб, туйнук очилиб қолибди. Остона ҳатлагани юраги дов бермади. Хаёлида том босиб қоладигандай эди.

У ҳокандоз-пақирни даранглатиб изига қайтди. Келиб, чолига зуғум қилди:

— Неча марта айтдим сизга, шу савил кўмирхонани тузатиб қўяйлик, деб. Телевизорга ёпишиб қолдингиз! Ана энди тепасидан юлдуз кўриниб турибди.

Бурҳон ота ётган ерида жавради:

— Жазза керак сенга! Дўмга кўчганинда юз-қўлингни қора куяга бўяб юрмасдинг. Сен ҳам супрадай ҳовлига ёпишиб қолдинг.

Илгари бу ҳовли обод эди. Чол-кампир кенжа ўғил-

лари Зариф билан туришарди. Ҳидоят бибига келини қўл-қанот, Бурҳон отага неваралари эрмак эди. Бир йилдирки, ўгли давлатнинг уйига кўчиб кетди. У кўнгил учун ота-онасини таклиф қилди. Чолнинг кўчгиси бор эди-ю, қирқ йиллик маҳалласини кўзи қиймади. Кампир: «Шу ерга келин бўлиб тушганман, ўлигим ҳам шу ердан чиқади», деб туриб олди.

Ота инқиллаб-синқиллаб, кўмирхонани кўриб келди.

— Энди уёққа қадам босма,— деди кампирига,— керагингни ўзим ташиб бераман. Қариганда бева бўлиб қолмай тагин.

Чойдан кейин Бурҳон ота ойнага қараб, ҳафсала билан кийинди. Кейин мўйсафидлик кўрки учунгина ушлаб юрадиган ҳассасини ўйнатиб йўлга тушди.

Чол паст кўчани қўйиб, рост кўчадан юрди. Наманганнинг азамат чинорлари мудроқ уйқуда. Япроқлари қип-қизил, худди бирор эринмай битта-битта бўяб кетгандай. Икки тарафдаги баланд иморатлар осмонни тўсиб турибди. Уларнинг нон саватдай келадиган айвонларида кир ёйиб юрган хотинлар кўринади. Бурҳон ота яна кўмирхонасини ўйлади. Кўнглида куёвлари, невараларини ҳашарга айтиб қўйди.

Бирор соатдан кейин ўғлининг олдида тикка бўлди. Зариф телефонда ким биландир уришиб турган экан. Отасини кўриб «келинг» дегандай калла қимирлатди. Бурҳон ота тўрға яқинроқ бориб ўтирди. Зариф телефондаги киши билан уришиб бўлиб, трубкани тақ этказиб ташлади-ю, отасига ўгирилди:

— Келинг, дада, тинчликми?

— Тинчлик болам,— деди чол, ўғлининг қўлини олиб,— шу десанг, кўмирхонамиз ярамай қолди. Бу йил қишдан чиқмайдиганга ўхшайди. Шунга элликта шипр билан ўнта ёғоч берасанми, деб келувдим.

Зариф кулди. Унинг кулгиси мурувват қилавериб чарчаган одамнинг камтарин кулгисига ўхшарди.

— Кўнглингизга келмасин-у, лекин иложи йўқ,

дада. Бу давлатнинг мулки бўлса. Қандай қилиб эликта шифер билан ўнта ёғоч бераман сизга? Беролмайман.

Ота, ҳассасини тиззаларига қисиб, ёнини кавлади.

— Текинга эмас-да, болам, ўз пулига. Онанг икковизим пенсиямиздан йиғиб-териб, қирқ етти сўм қилибмиз,— чол дастрўмолга тугилган пулни олиб столга қўйди.— Мана, етмаса, жиндай қўшиб турасан-да, болам. Кейин суришиб кетармиз...

— Иложи йўқ, дада. Ўз пулигаям беролмайман. Хафа бўлмайсиз.

Бурҳон отанинг кайфияти бузилди. Ҳалитдан бери кўнглида янграб турган қўшиқ сўнди. У мунғайиб ўғлининг кўзларига боқди:

— Ҳечам чораси йўқми? Нима қилдик энди? Кўмирхона ўйилиб, ўртасига тушиб ётаверсинми?

— Билмадим,— деди ўғил ва энгашиб кулдондан тўкилган кулни пуфлади,— бунақа ишларни домком орқали қилиш керак. Маҳалладан беш-олти киши кириб, кўмирхонангизни кўрсин. Кейин акт тузиб райисполкомга олиб борасиз. Райисполком решение чиқариб беради. Решениени бизга олиб келсангиз... биз ёғочпоғоч беришимиз мумкин. Тушундингизми?

— Тушундик,— деди чол ва индамай чиқиб кетди.

Ҳидоят биби эшикда чолини кутиб ўтирган эди, унинг қорасини кўрди-ю, лик этиб ўрнидан турди. Бурҳон ота етиб келганда ялтоқланиб сўради:

— Келдингизми, дадаси? Нима деди, бераман дедими?

Чол гап-сўзсиз ичкари ўтди. Чакмон билан қундуз телпақни ечиб, отиб урди. Кейин уҳ тортиб, кўрпачага чўзилди.

— Кўнмади баттол,— деди пешана терини артиб,— қоғоз қилиб келасан, дейди.

— Вой, шўргинам курсин! Бетини қаттиқ қилиб шу-

нақа дедими, а? Отанг бұламан-ку, Зарифжон, демарингизми?

— Э-э, сен ҳам гапирасан-да: Отаси эканимни танимади, дейсанми? Балодай ганиб турибди..

Ҳидоят биби иссиқ-иссиқ чой қуйиб бериб, чолини ҳовуридан туширди. Анчагача гунгур-гунгур қилиб ўтирдилар. Бурҳон ота «Нима қилдик энди, онаси?» дегандай мўлтираб кампирига тикилди.

— Фуломжонга йўлиқиб кўрмайсизми,— деди Ҳидоят биби,— кўздай қўшнимиз. Қачон қарасанг, бировларнинг ҳожатини чиқариб юради. Зора топиб берса.

— Қўлидан келармикан? Ўз ўғлинг эплай олмайпти-ю...

— Сиздан нима кетди? Хўп деса — хўп, бўлмаса, қайтиб кирасиз. Дўппингизни олиб қолармиди?

Фуломжон Бурҳон отанинг гапини эшитиб, қўлини кўксига қўйди.

— Бўпти, тоға! Менинг Қиличбек деган яхши бир дўстим бор. Ўзи институтда муаллим. Шунинг танишларини ишга соламиз. Ишқилиб, ўғлингизни юрагига йўл топамиз-да. Ҳозир ҳамма гап йўл топишда қолган. Уёғи осон кўчаверади.

Чол хурсанд бўлди:

— Улма, ўғлим. Қадамингга гул битсин.

Икки кундан кейин Фуломжон Қиличбекни излаб институтга борди. Лекциядан чақириб дардини айтди.

— Шошма, қайси Бурҳон ота?— деди Қиличбек,— Зариф деган сўхтаси совуқнинг отасими?

— Уша.

— Э, омон бўл! Чолинг ғалати экан-у... Ўғли базага директор бўлса. Дарёнинг лабида ўтириб чанқадим, дейдими? Ҳовучлаб-ҳовучлаб олиб ичавермайдими?

— Дарё бўлгани билан тўғони бор экан-да, дўстим...

Қиличбек пайров қилди:

— Тўғони бўлса, бир амаллаб очиш керак. Ҳа, май-

ли. Мен ўртанча божамга айтиб кўраман. Анча эсли йигит. Унинг Муҳит деган укаси бор. Гўшт дўконида ишлайди. Ҳалиги Зарифинг ўша Муҳит билан доим бир лагандан ош еб юради.

Хуллас, Қиличбек божасига айтди, божаси — қас-соб укасига. Муҳит эса, ҳуши келганда ҳамтовоғи Зарифга телефон қилиб, акасининг илтимосини етказди. Унгача ўн саккиз кун ўтди. Ун саккиз кун Бурҳон ота чойхонага чиқмади, кампирига печка ёқишиб турди. Бу орада бир-икки ёмғир ёғиб, кўмирхонанинг яраси каттая борди. Элакдай туйнук ғалвирдай бўлди.

Ниҳоят, Зариф Муҳитга қўнғироқ қилди:

— Гўштилло, чолингга айт, келсин.

Муҳит бу хабарни акасига айтди, акаси Қиличбек-ка, Қиличбек Фуломжонга, Фуломжон оёғини қўлга олиб, Бурҳон отаникига югурди.

— Ишингиз битди, тоға,— деди ҳансираб,— азонлаб ўғлингизнинг олдига борасиз. Муҳит қассоб сен билан гаплашган экан, дейсиз. Машинани ҳам тўғрилаб берадиган бўлишди.

Эртасига чол яна ҳассасини тўқиллатиб ўғлининг ҳузурига кириб борди.

— Ҳа, дада, келинг, дунёда нима гап?— деди ўғил эснаб.

— Гап шуки, яна кўмирхона важдан келувдим...

Зарифжон жеркмаса ҳам, жеркигандан баттар қилди:

— Уша кун айтдим-ку мен сизга «иложи йўқ», деб! Исполкомнинг решениеси борми?

— Йўқ...

— Унда бекор овора бўлибсиз,— деди Зариф чўрт кесиб,— мен қонунни бузолмайман. Хафа бўлмайсиз, дада, хизматчилик...

Бурҳон ота ён-верига қараб олиб, ўғли томон энгашди-ю, паст овозда деди:

— Болам, мени Муҳит қассоб юборди...

Зариф лов қизарди, кейин гул-гул очилди, кейин қулочини ёйиб, хитоб қилди:

— Муҳит айтган чол сизмидингиз? Уни қатдан танийсиз?

— Таниймиз-да. — керилди чол, — одамлар сўраб-сўраб Маккани топган экан.

Ўғил тавозе билан чой қуйиб узатди.

— Қани, чойга қаранг... Оббо, сиз-ей, дадам! Шундай қилиб, Муҳит билан қалинмиз, денг? Тузук, тузук... Илгарироқ айтмабсиз-да шуни. Хўш... Элликта шифер, ўнта тахта, дегандингиз-да? Элликта нима бўлади, юзта қилиб берақолай?

— Шу етади, ўғлим, ақчам ҳам озроқ эди...

Зариф яна муруватли кимсага айланди:

— Э, беш-ўн сўм нима деган гап! Қўлнинг кири... Мана, биз қўшиб турамиз. Бир-биримизда қолармиди...

У ўринбосарини чақириб кўрсатма берди. Сўнг отасини даҳлизгача кузатиб чиқди.

— Бўпти, дада, мана шунақа... келиб туринг. Муҳитни кўрсангиз, салом денг.

— Хўп, хўп, кўрсам, албатта салом айтаман,— ота мўйловида кулиб қўйди.

— Кампирингизга ҳам биздан дуо деб қўйинг.

...Бурҳон ота дарвозадан бақириб-чақириб кирди:

— Онаси! Ҳов, онаси, қайдасан? Суюнчини чўз!

Ҳидоят биби келинчакдай ўйноқлаб, чолининг истиқболига борди.

— Вой, суҳанингизга садақа, болагинам кўндими-а?

— Кўниш ҳам гапми? Айтганингдан зиёда қилиб ўзлари олиб келиб берадиган бўлишди. Аммо-чи, онаси, ҳалиги Муҳит қассоб дегани жуда зўр экан. Номини айтишим билан ўғлинг сапчиб туриб кетди, дегин.

Ҳидоят биби анграйиб чолининг оғзига тикилди.

— А-а? Утирган еридан сапчиб туриб кетдими, а, дадаси?

— Ҳа-а! Сапчиб туриб кетди!

- Ана, айтмадимми! Таниш-билишнинг бори яхши. Бурҳон ота ҳассасини осмонга ўқталди.
 - Танишим — тилла тишим, деган экан бир бечора.
 - Илоё, ўша тилла тишларингиз омон бўлсин, дадаси!
 - Танишларимнинг танишлариям...
 - Уларнинг танишлариям, ҳамма, ҳаммалари омон бўлсин!
 - Айтганинг келсин, онаси,— деди Бурҳон ота бош силкиб,— айтганинг келсин.
- Чол билан кампир ҳовлининг ўртасида туриб олиб, бир-бирига илжаяр, уларнинг наздида ҳозир икковидан бахтли киши йўқдай эди...

ЭРКАКЛАР ЭРТАГИ

(АЁЛЛАР УҚИСА ҲАМ МАЙЛИ)

Хотин — аямажиз эмас. Биз хотиндан қўрқмаймиз. Биз уни ҳурмат қиламиз. Шунинг учун дунёдаги жамики мағрур эркаклар сингари биз ҳам хотиннинг айтган гапидан, чизган чизигидан чиқолмаймиз.

Ҳаммаси эсимда. Янги йил арафаси эди. Уйга ой чиққанда қайтдик. Хурсандмиз, уч хоналик уйга ордер олган отадай, юрагимиз дук-дук уради. Хоним башарамизга қараб, истеҳзоли кулди:

— Хуш кўрдик! Келсинлар...

— Келдик, раҳмат... Шу, янги йил баҳона... оғайнилар билан бир сўм, бир сўм қилиб... уэр энди...

Хотин, афтингизга қаранг, деб кафтдай кўзгу келтириб берди. Афтимизга қарадик. Унг бетимда қипқизил бўлиб, гунчадек лабнинг ўрни турибди.

— Қизиқ,— дедим минғирлаб,— бу қаёқдан келиб қолдийкин-а?

— Ҳалиги ўртоқларингизнинг биттасиникидир-да!— лабига учуқ тошгандай илжайди хоним.— Тавба, шу замоннинг эркакларига қойил эмасман! Лабига бўёқ суртибди-ю, импортнийсини тополмабди.

Мен жонҳолатда ўнг бетимни ишқалай бошладим.

— Э, бўлди, топилди!— дедим суюниб.— Ҳали трамвайда бир кампирга жой берувдим. Шунда у, яша ўғлим, сен ҳам менинг ёшимга ет, деб чўлп этказиб ўпиб олса бўладими?

Хотин совуқ егандай дағ-дағ титради.

— Уялинг! Ҳатто ёлғонни ҳам эплаб гапиролмай-сиз! Бошқаларнинг ёлғон гапи чинга ўхшайди, сиз ростни ростга ўхшатолмайсиз. Ечининг!

Ечиндим. Шипиллаб ичкари уйга қуён бўлмоқчийдим, хотин ушлаб олиб диванга ўтқизди.

— Сизнинг тарбиянгиз билан ўзим шуғулланмасам бўлмайдиганга ўхшайди. Бузилиб кетяпсиз. Эртагаёқ заводдан паттангизни олиб келинг. Бизга ўтасиз. Бухгалтернинг ўрни бўш турибди. Директоримиз, ўрта яшар бир одам керак, иложи бўлса, эмизикли боласи йўғидан топинг, деб юрувди. Мана, сиз жуда лойиқсиз.

Хотин модалар уйида ишлайди. Модалар уйи — аёллар уйи. Шунга ўйлаб, чўчиброқ оғиз очдим:

— Майли-ку... Лекин мен ёлғиз бўлсам... хотинлар чўқиб ташлашмасмикан?

— Қўрқманг, мен борман!— деди хотин кўкрагига муштлаб.— Ўзининг яккаю ягона эрини чўқитиб қўйиб, қараб ўтирадиган қанақа номард хотин экан?!

Шундай қилиб, инон-ихтиёримизни хотин келинчаклигида берган рўмолчага тугдиг-у, ма, деб яна ўзининг қўлига топширдик. Энди хоним эрталаб бизни эргаштириб кетадилар, кечқурун эргаштириб келадилар.

Хотинлар билан салом-алик қилиш бошқа-ю, бир жойда ўтириб ишлаш бошқа бўларкан. Ҳар куни вақтли келаман. Олдимга қоғозларимни ёйиб қўйиб, чўт

қоқишга тушаман. Бирин-кетин ҳамкасабаларим пайдо бўлишади. Ана, қақилдоқ Гулнора, писмиқ Сайёра, эркакшода Шаҳноза... Улар сумкачаларини тақ-туқ эткизиб столга қўйишади-ю, лабларини қийшайтириб пардоз қилишади. Кейин кечаги воқеалардан бир-бирига ахборот беришади. Сайёра уч йил бурун бировнинг лозиматига икки метр баҳмал олиб борган экан, кеча ўзига қайтиб келибди. Баҳмал четидаги яшил сиёҳдан таниб қолибди; Гулноранинг овсини бетига аччиқ тош эритиб суртар эмиш, шунда одамнинг юзига ажин тушмас экан; Шаҳнозанинг қайнонаси кеча пайғамбар ёшини тўй қилибди. Қимдир баланд пошнаги туфли совға қилган экан, кияман деб кампир йиқилиб тушибди ва тўпиғи чиқиб кетибди...

Ҳадемай аёлларнинг қолгани ҳам келади. Олти хотин ачом-ачом қилиб, роса ўпишади. Хонани чулдираган чашманинг овози босиб кетгандай бўлади. Қайта бошдан «сўнгги ахборот» бошланади. Мен чидайман, қоғоздан бош кўтармай, қўш бармоқлаб, чўт қоқаман. Бироқ ўн саккизни ўн саккизга қўшсам, яккаш қирқ олти чиқаверади.

Ниҳоят, ярим соатларда маҳалла-кўй мавзуидаги маҳаллий обзор тугайди. Ҳамма ишга ўтиради. Арифмометрларнинг фижиллаши, ёзув машиналарининг шақиллаши эшитилади.

Шу зайлда тахминан йигирма минут ўтади. Бир вақт Дилдора пиқ этиб кўлади. Мен хавотирланиб, дастрўмол билан юз-кўзимни артаман. Сайёра маъноли товушда «ҳм!» деб йўталади. Мен дарров тугмаларимни текшираман. Ҳаммаси жойида.

Яна ўн-ўн беш минут ўтади. Энди қақилдоқ Гулнора гап кўзғайди:

— Хосият,— дейди столдан бош кўтармай,— бир нарсага ҳайронман. Нега хотинларда соқол йўқ, а?

— Айтардим-ку, Роҳатиллака бор-да!— дейди Хосият. Мен пинагимни бузмайман.

— Роҳатилака, бирпас чекиб келмайсизми? — дейди Латифа.

Мен тихирлик қиламан:

— Вақтим йўқ. Ишим, бошимдан ошиб ётибди.

Аёллар ёлворишга тушади:

— Хўп дея қолинг, жо-он Роҳатиллака...

— Одамнинг юраги сиқилиб кетди. Бир кулишиб олайлик.

Ноилож кўзгаламан. Эшикни ёпар-ёпмас, ортимда гур кулги кўтарилади.

Шундай қилиб, кунлар ўтаверади. Хотинлар билан иноқ бўлиб кетдик. Кўпинча бирга тушлик қиламиз. Улар мени нуқул ширинлик билан сийлашади. Кексдан «Красная Москва»нинг ҳиди келади, тортга лаббўёқ суртилганга ўхшайди, патир есам — упа ялагандай бўламан.

Гоҳо улар мени овқатлантиргани кўчага ҳам олиб чиқишади. Олти хотиннинг ўртасида майда қадам қилиб кетавераман. Уткинчилардан баъзилари учирик қилишади:

— Олти малика ва бир шаҳзода! Даврингни сур, давронбек!

Алам қилсин, дейман ва керилиб аёлларни маҳкам-роқ қўлтиқлайман.

Ошхонага кирамиз. Ундан чиқиб, магазин оралаймиз. Ҳамкасабаларим аёллар бўлимидан ўзларига керакли нарсалар сотиб олишади, мен бир четда тамаки тутатаман.

Хотинтўралар сумкаларини қаппайтириб идорага қайтишади-ю, дарров... йўқ, ишга киришмайди. Ҳалиги кийимлару буюмларни ўлчаб ё кийиб кўрмоқчи бўлишади. Бироқ мен борман. Мени тагин кўчага ҳайдагани уялишадими, эшикка қоровул қўйишади-ю, «Роҳатиллака, сиз ўзимизники бўлиб қолдингиз, тескари қараб тура қолинг», дейишади. Мен столнинг бу томонига ўтиб ўтираман. Аёллар қий-чув қилиб кийимларини

алмаштиришади. Мен хўмрайиб чўт қоқаман, лекин каллам ишламайди. Йигирма бешни йигирма бешга қўшсам, нуқул эллик олти чиқаверади.

Бу орада директоримиз Маъсуда опа кириб қолади:

— Ие, ҳа, Зухранинг эрини хафа қилиб қўйдингларми, нега тескари қараб ўтирибди?— деб кулади у.

— Ўзлари,— дейди Дилдора,— бурнингизни кўп тортар экансиз, десак араз қилиб қолдилар.

Ҳазил-ҳазилу, лекин бундоқ танамга ўйлаб қарасам, ростдан ҳам бурнимни нормадан ортиқроқ тортар эканман. Хотинларнинг танбеҳидан кейин бурун тортишни кескин камайтирдим. Ҳозир кунига икки ё уч мартагина тортаман.

Бобом раҳматлик, одам ҳадеб гулга қарайверса ўзи мулойимлашиб, ранги ҳам бошқача бўлиб қолади, дегувчи эдилар. Мана, аёллар орасида салкам қирқ кун ишлаяпман-у, уларнинг кўп хислатини ўрганиб олганимни билмай қолибман. Чой ичсам, жинжалоғимни кўтариб тураман, кулсам, оғзимни юмиб куламан, ичиш-чекишни унутиб юбордим, бедана юриш қилиб йўрғалаб юраман. Ҳатто ўрнимдан турсам, орқамни бир силаб қўядиган қилиқ чиқардим. Эркак оғайниларимни учратсам, «кўришиб турайлик, ўргилай», деб юбораман. Уйда эса, хотин билан тез-тез тошойна талашиб қоламиз.

Илгари эмансипация, деса тушунмасдим. Бу хотин пошшо дегани экан. Бундоқ ўйлаб қарасам, ана шу эмансипация гирдобида фарқ бўлиб кетай деган эканман. Бу гирдобдан мени яна хотиннинг ўзлари қутқариб қолдилар. Бир куни уйда биқинларига ўтқаздилару, кўзларимга тикилиб сўрадилар:

— Сиз аёл билан эркакнинг фарқини биласизми?

— Биламиз, — дедим тугилиброқ, — хўш, аёл, бу аёл, эркак,— эркак...

— Сизда мана шу фарқ йўқолиб кетяпти,— дедилар

хоним,— на бир гапни кесиб гапира оласиз, на мундоқ зардангиз бор! Ҳатто кўринишингиз ҳам эркакка ўхшамайди. Манг, афтингизга бир қаранг!

Хоним кўзгучасини бердилар. Олиб афтимизга қарадик. Кўзгуда икки бети нақш олмадек қип-қизил, ибликкина, чуваккина йигит кўз сузиб турарди.

— Нима қилай... айтинг?— дедим ерга қараб.

Хоним жиғибийрон бўлди:

— Ана, мустақил фикрингиз ҳам йўқ! Яна заводга борасиз. Эркак деган мундоқ ўзига ярашган ишни қилиши керак.

Хўп, деб дарров паттаминизни олдик. Хотинлар кичкина зиёфатча уюштириб, мен билан хайрлашдилар. Аёлгиналар билан оқ мусалласдан қиттай-қиттай қилдик. «Ўлсин, мунча тахир,— дейман ичимда,— эркаклар ароқни қандай ичишар экаң-а?»

— Роҳатиллака, зерикканда келиб туринг, ҳасратлашиб, кўнгил ёзиб кетасиз,— дейишди ҳамкасабахонларим.

— Вой, келмай ўлипманми, албатта келаман, қоқиндиқлар!— дедим ва хотинларнинг султониға эргашиб уйга қараб йўрғаладим.

Қайтиб, қадрдоң заводимга бордим. Ҳозирча эркакчасига катта-катта қадам ташлаб, залворли юришни машқ қиляпман. Эски улфатларим омон бўлса, ҳадемай қиттай-қиттай ичишниям ўрганиб оламан.

МАВЛОНО РУБОИЙ

Тунука чойнак, оташкурак, ҳокандоз ва шунга ўхшаш нарсалар ишлаб чиқарадиган артель тугатилгач, унинг директори Мирғиёсов беиш қолди. Район раҳбарлари «сал дамингизни олиб, ўзингизга келинг,— дейишди унга,— кейин сизбоп бирон иш топармиз».

Мирғиёсов аста-секин ўзига кела бошлади. Ниҳоят, юрса ерни ёндириб, кирса уйни ёндирадиган даражага етганида, уни чақириб, район газетасига, редактор қилиб қўйишди.

Собиқ артелчи бу ерда ҳам ўзига ҳос абжирлик билан иш бошлаб юборди. Бир куни у секретари киритган газеталарни варақлаб ўтириб, катта мақолага кўзи тушиб қолди. Мақола Навойга бағишланган эди. «Эҳ!— деди Мирғиёсов ва тап этказиб столни урди,— Навой кампанияси бошланибди-ку, биз нима қилиб ўтирибмиз?!» У зудлик билан қўнғироқ тугмачасини босди. Секретарь қиз кирди:

— Югуринг,— деди Мирғиёсов,— адабиёт бўлимидаги болани чақиринг!

Сал ўтмай «адабиёт бўлимидаги бола» етиб келди.

— Ҳозир қанақа кампания бошланган, биласизми?— деди. Мирғиёсов унинг кўзларига тикилиб. Ходим талмовсираниб, елкасини қисди.

— Билмайсиз!— таъна қилди Мирғиёсов.— А, билиш керак! Ҳозир Навой кампанияси бошланган!

«Навой кампанияси»ни эшитиб, ходим кулиб юборай деди. Бироқ ўзини тутди. Мирғиёсов кўрсатма берди:

— Гап бундай. Биз ҳам ўз клиентларимизга Навойни таништириб боришимиз керак, — у билагадаги соатига қаради,— ҳозир соат ўн бир-а? Соат тўртга, йўқ, соат учга Навой тўғрисида мақола олиб кинг. Ёзган ҳикоя-пикояларидан ҳам қўшинг. Тушунарлими?

Ходим, худди ҳозиргина тишини олдириб келган одамдай, қйналиб, ғўлдиради:

— Тушунарли...

Орадан икки соат ўтар-ўтмас ходим уёқ-буёқни қоқиштириб, Навой ижоди ҳақида кичикроқ бир мақола тайёрлади, шоирнинг машҳур ғазаллари ва рубойларидан бир туркум сайлаб, Мирғиёсовга киритиб берди.

Мирғиёсов мақола билан шеърларни ўқиб чиқиб ходимни чақиртирди.

— Умуман олганда чакки эмас,— деди у креслога чалқайиброқ ўтираркан,— мақоланинг чоклари яхши. Аммо... жиндай шошма-шошарлик қилибсиз.

Ходим ўтирган ерида бир қимирлаб қўйди. Мирғиёсов йўғон қизил қалам олиб, қоғозга энгашди.

— Мана бу ерда «Ушшоқ» дебсиз. Ушшоқ эмас, ушоқ бўлади. Ноннинг ушоғи, одамнинг ушоғи. Тушунарлими?

— Тушунарли,— деди ходим ва қилт этиб тупугини ютди.

Мирғиёсов давом қилди:

— Иккиламчи гап шуки, биз Навойни пропаганда қиляпмиз, тўғрими?

— Тўғри...

— Отангизга раҳмат... Рас Навойни пропаганда қилаётган эканмиз, орага аллақандай Рубойни тиқиштириш шартмикан?

Ходим аввалига тушунмади. Кейин Мирғиёсовнинг фикрини ҳазм қилиб, миясига яшин ургандек бўлди: бошлиғи Рубой бурунги замонда ўтган бир шоир бўлса керак, деб ўйлар экан! Ходим аста ўрнидан турди. Синчков назар ташлаб турган Мирғиёсовнинг кўзларига меҳр билан боқиб, ним табассум қилди:

— Домла, Рубой Навойнинг замондоши, ҳатто қалин оғайниси бўлган...

Мирғиёсов «Эсим қурсин, билиб туриб сўраяпман-а?» дегандай, шаҳодат бармоғини шифтга ўқталди.

— Э, бу ўша Рубойми?

— Ҳа, домла, ўша Рубой!— деди ходим гул-гул очилиб. Мирғиёсов ҳам кўпни кўрган донишмандлардай камтарингина илжайди:

— Қайсики, Навой билан самоварда ош қилиб юрган?

— Ош қилиб юрган!

— Қайсики, Навоий уйланганда совчиликка борган?

— Совчиликка борган!

— Уша, худо урсин ўша!— деди Мирғиёсов, худди йўқотган боласини топган отадай қувониб. Кейин ўрта белига арабча рақс тушаётган қизнинг сурати солинган авторучкасини олиб, панжарагулчин имзо чекди.

— Уша Рубойининг китобини топиб келинг, биз ҳам бир ўқиб чиқайлик,— деди Мирғиёсов.

— Бўпти домла, топиб келаман!— аскардай ғоз туриб жавоб берди ходим.— Шу ўн кун ичида ё Рубойининг китобини топаман, ё ўзим бўшаб кетаман.

Ходим сўзининг устидан чиқди. Бир ҳафта деганда Мирғиёсовнинг маҳкамасини ҳувиллатиб кетди.

БЕПАРВО БЎЛМОҚЧИМАН

Кейинги пайтда сал инжиқроқ бўлиб қолдим. Тик этган товуш ёқмайди. Икки одамнинг кулишиб турганини кўрсам, ғашим келади. Илгари унча-мунча ишни ҳазил-ҳузул билан битириб кетардим. Энди арзимаган нарсага жаҳлим чиқади, асабийлашаман.

Ҳар куни ишдан келаману, диванга таппа ташлайман. Бошим лўқиллаб оғрийди. Дорига ҳужум қиламан. Седальгин, равнатинин, пентальгин...

Ахири бўлмади. Судралиб докторга бордим. У энди ўттиздан ошган, паст бўйли, дум-думалоқ йигит экан. Юзлари қип-қизил. Гапирганда негадир одамнинг кўзига қарамасликка интилади.

— Қаерда хизмат қиладилар? — четга боқиб сўради у.

— Мактабда ишлайман, — дедим, — завучман.

— У-ў, олижаноб касб эгаси экансиз,— кулимсиради доктор.

«Сен бу касбнинг тузини тотиб кўрмагансан, гапи-
раверасан-да», дедим ичимда.

Доктор мени тикка қилиб қўйиб, резинка болғачаси билан тиззамга бир урди. Сесканиб тушдим. Иккинчи тиззамга урганда чўккалаб қолдим.

— Анетга ўтиринг,— деди у оппоқ кушеткани кўрсатиб. Утирдим. Доктор энгагимни кўтарди. Кейин кўрсаткич бармоғини ҳавога ўқталиб нари-бери сурди.

— Буёққа қаранг! Энди буёққа! Яна буёққа!

У дўмбоққина панжалари билан бошимни сиқиб кўрди. Соч ивитаётган сартарошдай калламни обдаи гижимлади. Кейин полга бир оёқлаб турғазиб қўйди. Гоҳ чап оёқда, гоҳ ўнг оёқда туриб, аранг ўнтагача санадим.

Ниҳоят, докторим болғачасини тап этказиб столга ташлади-ю, бурчакка бориб қўл ювди. Жойига келиб ўтирди. Бошини чайқаб, уҳ тортди. Биринчи дафъа кўзимга қараб деди:

— Танобингиз сал бўшашибди, домла...

Индамадим. «Танобим бўшашганини ўзим ҳам билман, сен даводан кел, укам!» дедим ичимда. Доктор мендан бир кунлик ишимни, уйқумни, иштаҳамни сўради. Шошилмай, битта-битта айтиб бердим. У киприк қоқмай тинглади. Сўнг туриб, қўлларини кўксига чалиштирди-ю, нари-бери юра бошлади.

— Гапингизга қараганда ишда кўп асабийлашар экансиз,— деди лекция ўқиётган профессордай салмоқлаб,— бу эса сизга мутлақо мумкин эмас. Бир ўқувчингиз ал-Хоразмийнинг кимлигини билмагани учун икки соат бўғилибсиз. Сизга аввало нима зарур? Ал-Хоразмийми, саломатликми?

— Гапингиз қизиқ бўлди-ю, доктор,— дедим фиғоним чиқиб,— бир киши жон керакми, жононми, деган экан...

— Ўша киши тўғри айтибди. Жон бўлмаса жононни бошингизга врасизми?

— Узининг кимлигини, ота-бобосининг кимлигини билмайдиган ўлик жонни нима қиламан?— деб бақирдим.— Пишириб ейманми?

Энди докторнинг жаҳли қўзиди.

— Менга қаранг, ўртоқ бемор,— деди рўпарамга келиб,— бу ерга нимага келгансиз ўзи? Мен билан афсона талашганими ё даволанганими?

— Кечирасиз, даволангани. — дедим сал паст тушиб. Докторнинг оқиш ранги тагин қизарди.

— Унда гапга қулоқ солинг,— у яна лўмбиллаб хона кеза кетди,— сизга маслаҳатим шуки, бўлар-бўлмасга куйиб пишаверманг. Юракни кенгроқ қилинг. Кенга — кенг дунё, торга — тор дунё, деб қўйибдилар. Тушунаман, ҳозир бола ўқитиш қийин бўлиб кетган. Акселерация ва ҳоказо... Аммо сиз бепарвороқ бўлишга урининг. Зигирдек камчилик кўрсангиз, лов этиб кетадиган одатингиз бор экан. Бу одатни ташланг. Бир ўзингиз кучанганингиз билан узоққа боролмайсиз. Ҳаётни мукамал қиламан деб сиздан олдин ҳам не-не одамлар бош қотирган. Ҳозир ҳамма нарсани коллектив ҳал қилади. Сиз коллективга суянинг, шунда умрингиз узоқ бўлади.

Чидамай гап қўшдим:

— Демак, ўртамиёна одам бўлиб... қумурсқадай судралиб юраверишим керак экан-да?

Докторнинг қизил ранги бирдан оқарди. У гурс-гурс юриб тепамга келди-ю, «бедаво экансиз-ку!», дегандек менга олайиб тикилди.

— Узр,— деб ерга боқдим. Доктор остонагача ваъз айтиб борди.

— Шоирлар айтгандек, хаёлингизни доим гулга буркаб юринг. Кўпроқ очиқ ҳавода ухланг. Миянгизни толиқтирадиган даражада қаттиқ ишланг. Тоғларга тез-тез сайр қилиб туринг. Хафа бўладиган ерларга борманг. Кулгили китоблардан ўқинг. Ётишдан олдин

оғир овқат еманг. Сут-қатиқдан кўпроқ ичинг. Ибн Сино қатиқ ичган одам юзга киради, дейди...

Эшикни зичлаб ёпдим. «Китобни роса ўқибсан,— дедим,— менинг ёшимга ет, кейин сўзлашаман сен билан».

Эртадан бошлаб бепарвороқ бўлишга қасд қилдим. Саҳар турдим-у, кайфиятни сошлаб мактабга жўнадим. Тилимда хиргойи. Гоҳо телбадай ўзимдан-ўзим илжайиб қўяман. Йўлда таниш-билишлар учраса, хуш-хандон кўришаман, ярашса-ярашмаса ҳазил қиламан. Улар менинг тажанглигимга ўрганиб қолмаганми, ажабланиб боқишади.

Енгил оёқ билан мактабга ҳам келдим. Зинадан кўтарилиб ўқитувчилар хонасига бурилдим. Қарасам, шундоққина эшик тагига биров ботмондай қилиб нос тупуриб кетибди. Таққа тўхтадим. Илгариги даврим бўлса, «Бу қайси ҳайвоннинг иши?!» деб бақириб берардим. Бу сафар ўзимни қўлга олдим. Ҳовлига чиқиб, фаррош хотинни чақириб келдим.

— Хуршида опа, мановини... опташанг,— дедим иложи борича тиржайишга ҳаракат қилиб. Фаррош хотин афтимга чўчиброқ қаради-ю, носкашни койиб-койиб, остонани супуриб олди.

Узун-қисқа бўлиб ўқитувчилар келишди. Уларнинг саломига ўлганимнинг кунидан кулиб алик оляпман. Бироқ ичимни ит кемиряпти. Хамон ўша бефаросат носкашни ўйлайман. Орамизда беш киши нос чекади, қоровул тоға билан олти киши. Қоровул атай ҳужрасидан келиб, бу ерга тупуриб кетмайди. Демак, бу ўзимизникиларнинг қилиғи. Бирам тилим қичияптики... Қани энди кеча докторга бормаган бўлсаму, оғзига ел тушкур носкашни топиб, таъзирини берсам!

— Уртоқлар,— дедим сиполик билан ўрнимдан туриб,— бу ер колхознинг картошка омбори эмас, мактаб. Илтимос, коридорга тупурилмасин. Нос чекадиган-

лар ҳовлига чиқиб чексин. Мабодо чўнтакка тупуришга ор қиладиган бўлсалар, мана, идиш.

Гулга сўв қўядиган банка ёнимда эди, носкашлар тарафга сурдим.

Ғала-ғовур бошланди:

— Биз культурниймиз,— деди бир носкашимиз,— уйда нос, мактабда папирос чекамиз.

— Агар шапалоқдай бўлса, Йигиталининг маҳсулоти,— деди иккинчи носкаш,— у ҳар отганда кафтини тўлдириб отади.

— Носнинг маркасини аниқлаш керак,— деди учинчиси, мабодо «Холмат-78» бўлса, Тиловбердининг оғзидан тушган.

...Хаёл суриб ўтирибман. Бир вақт Билолов деган ёшгина тарих ўқитувчимиз қўнғироқдан кейин лўкиллаб кириб келди. Афти ангорига қараб бўлмайди. Соқол икки энлик, қўйлак-шимиғим... Индамасам ҳе йўқ, бе йўқ, синф журналини қўлтиқлаб жўнамоқчи.

— Кечирасиз, бир минутга,— дедим. Билолов тўхтади.— Қаерда ишлашингизни бир оғиз айтиб кетсангиз, ўртоқ Билолов?

У аввалига «Завучимиз масхара қиляптими», дегандай ҳайрон бўлди, сўнғ ҳазил аралаш жавоб берди:

— Бемалол, домла. Районимиздаги 5-мактабда педагогман...

— Негадир педагоглингизга ишонмаяпман,— дедим мен ҳам кулимсираб,— рафторингизга қараб унчалик завқим келмаяпти. Синфга муаллим бўлиб кираяпсизми?

— Уришмайсиз, домла,— деди у бир қадам олга босиб,— сизгир подадан қолиб кетган экан, шуни қўшдим у югуравердим...

— Бўпти, сиз уйга бориб ўқитувчига ўхшаб келинг, дарсингизни мен ўтиб тураман,— деб унга жавоб бериб юбордим.

Билоловнинг дарсига кирдим. Йўқлама қилдим.

Баъзи ўқувчилардан кечаги дарсни сўрадим. Доскага Туробов деган бола чиқди. У булбул бўлиб кетди:

— Чингизхоннинг икки юз мингга яқин яхши қуролланган аскарлари бор эди. Лекин Амир Темур қўрқмай Чингизхон билан урушмоқчи бўлди...

— Шошманг, Туробов, — дедим, — Темур қачон ўтган?

— Амир Темур... қхм, Темур Улуғбекдан олдин ўтган, муаллим.

— Чингизхон-чи?

— Чингизхон...Амир Темурни ёмон кўрган...

Жаҳлим чиқди. Туробовга шартта «икки» қўйиб бердим. У жойига бориб ўтирди-ю, кундалигини очиб кўриб, қўл кўтарди:

— Муаллим, менга «икки» қўйибсиз-ку?

— Ҳм, «бир» қўйиш керакмиди?

— Бизнинг ўқитувчимиз ҳеч ҳам «икки» қўймасдилар. Бу баҳонингизни райондаги катталар кўрса, сизга гап тегмайдими, муаллим?

Гуп этиб миямга қон урди. «Бу ақлни сенга қайси аҳмоқ ўргатди?» деб бақирмоқчи бўлдим-у, ҳали пенсиям узоқлигини ўйлаб, тилимни тишладим.

— Гап тегса, икковимиз бўлишиб оламыз, тушундингми? — деб, бошқа ўқувчини доскага чақирдим.

Эртасига мактабга келсам, милиционер кутиб ўтирибди. Бойхонов деган биология ўқитувчимиз бор эди. Уч кун аввал «Бешариқдаги тоғам ўлибди, бориб келай», деб кетган эди. У қишлоқдан чиқибдию, йўлни тўғри Нанайга солибди. Белига ўн-ўн беш рўмолни ўраб олиб, чайқов бозорида бемалол олди-берди қилиб юрган эмиш. Аламимдан дод деб юборай дедим. Кўз олдимга бақалоқ доктор келди. Бир амаллаб ўзимни босдим.

Эртасига Бойхонов йўрғалаб кабинетга кирди.

— Қалай, тоғангизни омон-эсон кўмиб келдингизми? — дедим жиддий.

— Раҳмат. Омонатини топширдик,— деди у ғамгин товушда. Бойхоновнинг кўзига тик боқиб сўрадим:

— Таъзиядан... қанча пул ишладингиз?

У типирчилаб қолди:

— Гапингизга тушунмадим, Кабиrow ака? Нима, мени... ёлғончи деяпсизми?

— Йўқ, Бойхонов, сиз қип-қизил ростгўйсиз,— деб, олдига милиция қолдирган ҳужжатларни ташладим. Бойхонов қоғозларга кўз югуртирди-ю, ялтоқланиб кулимсиради.

— Аммо ўн етти рўмол сотди, деганлари ёлғон, Кабиrow ака, ўн олти эди.

Узимни туюлмадим. «Бас, уятсиз!» деб бақириб юбордим. Уёғи нима бўлганини билмайман. Кўзимни очсам, хона бурчагидаги диванда ётибман. Биров юзимга сув сепаяпти, биров валедол тишлатаяпти.

Мактабдан тўғри касалхонага жўнадим. Осуда шароит билан дори-дармоннинг кучими, уч-тўрт кунда ўзимга келиб қолдим. Уйда дорисиз ухлай олмасдим. Энди шундоқ ётаману, донг қотиб қоламан.

Бир кун и ана шундай ноз уйқуда ётган эканман. «Бемор Бакиrow укол!» деган товушдан уйғониб кетдим. Қарасам, тепамда шприцини шипга ўқталиб ҳамшира қиз турибди. Дарров чап биқинга ағдарилдим. Ҳамшира жизиллатиб укол қилдию, «ана энди уйқуни қолган еридан олаверинг», деб жўнади. Қуймичимни сийпалаб бирпас ётдим. Қулоғимга таниш овоз чалинди. Унг ёғимга ағдарилдим. Тўрт қадам нарида ҳув поликлиникадаги доктор йигитим илжайиб турарди. Уни ҳам яқинда укол қилишган шекилли, билагини шимариб, тирсагини букиб олибди.

— Йе, домла, нима бўлди?— деди кўришиш учун қўл чўзиб. Уколнинг заҳридан жоним оғриб турган эди, қийналиб бўксамни кўтардим.

— Сизнинг муолажангиздан кейин... шу ерга келиб қолдик,— дедим инқиллаб,— ўзларидан сўрасак?

Докторнинг кайфияти ёмон шекилли, «саломим»га яраша «алик» олди:

— Биз ҳам сиздақа... касалларни даволай-даволай, етган еримиз шу бўлди, домлажон...

Бир вақт юрагим санча бошлади. Салдан кейин бошим гир-гир айланди. Пўп этиб каравотга ўтириб қолдим. Доктор югуриб ёнимга келди. Томиримни ушлади-ю, лўкиллаб чиқиб кетди. Бир зумда ҳамшира кирди. У қалин дафтарчасини очиб кўриб:

— Сиз Бакировмисиз?— деди менга.

— Бакиров мен, бу киши Кабилов!— жеркиб берди доктор. Ҳамшира «Вой шўрим!» деб бошини чангаллади. Қўлтиғидаги дафтар шалошлаб ерга тушди.

— Ана, медикларнинг аҳволи,— дедим докторга, оғзимга таблетка ташлаётиб,— ҳавас қилинг.

Бакиров ҳам гапга чечан экан, дарров жавоб берди:

— Узингиз ўқитган болалар-да, домлажон, ҳар қанча ҳавас қилса арзийди...

Мен энди оғиз жуфтлаган эдим, Бакиров «Иҳ!» деди-ю, қорнини чангаллаб қолди. Уни суяб каравотга ётқиздим. Кейин навбатчи врачни чақиргани зингиллаб кетдим.

«ОВОЗИНГДАН АКАНГ!»

Қишлоғимизда Давлат ака деган қўшнимиз бор. Эсимни танибманки, сувчи. Ўзи жуда қизиқ одам. Юрган йўлида ерга қараб хиргойи қилиб юради. Лекин биронта ашулани охиригача билмайди. Қандай қўшиқ бошласа ҳам, «Э, севгонидин айрилмасин!» деб тугади.

Ҳар сафар қишлоққа борганда Давлат аканинг қўлини олиб, икки оғиз гаплашиб кетаман. У кишининг

турган-битгани саргузашт. Бу гал ҳам кечлатиб уйига ўтдим. Ҳовлида ҳеч ким йўқ, ичкарида гангур-гунгур товуш эшитилади. Давлат ака неча йилдан бери уй солиб битиролмас эди. Томи ёпилган чала иморатга тикилиб туриб қолдим. Катта уйда янгам билан Давлат ака гаплашар эди.

— Машина олишга пул керак эмас, хотин,— дейди Давлат ака,— ҳаммаям қарз-қавала қилади. Мундоқ каллангни бир ишлатиб кўр. Маҳалланинг ярми машиналик бўлди. Кўчанинг у бошидан Холтой пучуқ билан Жуман сариқ қолди, бу бошидан биз. Хўп деявер, онаси.

— Шу тўрт оёқли темирнинг ўрнига битта соғин сигир олсак-чи, адаси,— дейди янгам,— қайтанга яхши эмасми? Қиши билан болалар сут-қатигини ичишади. Ёзга чиқиб сотсангиз, бузоғи ёнингизга қолади.

— Афандимисан? У сигиринг туғадими ҳали, туғмайдами? Қисир сигирнинг думига қараб ўтиргунча, ол, деганда янги «Жигули» олиб қолмайсанми, нодон? Томоқ қириб секин кириб бордим.

— Ана, мухбир бола айтсин!— деди Давлат ака менга қўл чўзиб.— Ке, иним. Мана, янганга ўзинг тушунтирмасанг, жаврайвериб оғзим қуриб кетди. Кеча идорага борувдим. Машина бўлишаётган экан. Раис мени кўриб, Давлатбойга ҳам беринглар, шунча йил бадалига битта палос ҳам олгани йўқ, деди. Хотинга суюнчи айтиб чиқсам, олмайман, деб оёғини тираб турибди-да. Ана энди сен сўйла, иним!

Мендан аввал гапни янгам илиб кетди:

— Манави эгасиз қолмагур уйнинг ётиши бу! Беш йилда аранг томини ёпдик. Қўрада қўй, катакда товуқ қолмади. Кассада шумшайиб беш сўм олтмиш тийин ётибди. Комиссия келса нимани кўрсатасиз, тўрт деворними?

— Қанақа комиссия?— деб Давлат акага қарадим. Янгам жавоб берди.

— Колхозда бир комиссия бор экан. Кимки машина оламан деса, шунга ариза берармиш. Кейин икки одам келиб, туриш-турмушини кўрармиш. Уй рўзгорингиз бут бўлса, кассада беш-ўн танга йиғиб қўйган бўлсангиз, майли, олсин деб хат қилиб берармиш. Бизга ўхшаб қарзга ботиб ўтирганларга қўя туринг дермиш.

— Яхши ўйлаб топишибди, Давлат ака,— дедим.— Бир оз сабр қилиб турсангиз бўларкан. Қийналиб қоласиз-ку?

Давлат аканинг аччиғи келди:

— Э, сабр қилсам, юз йилда ҳам ололмайман! Комиссиянинг хати билан берилса, молдўхтир олади, сельпонинг экспедитори олади, семун ташийдиган шопир ҳам олади! Сувчи Мирдавлат аканг икки қўлини бурнига тиқиб қолаверади!

— Майли, мен розиман,— деб ҳазиллашдим,— лекин янгам айтмоқчи, комиссияга нимангизни кўрсатасиз?

Давлат ака муртидан кулди:

— Ҳе, мени ким деб юрибсан? Содда бўлганим билан аҳмоқ эмасман. Йўлини топиб қўйганман. Ўзимизда йўқ нарсаларни қўшнилардан олиб турамиз. Саиджонникида яхши гилам кўрганман, шуни сўраймиз. Бир кунга йўқ демас, ўлибдими? Хўш, ерга иккита палос керак. Уларни акангникидан олиб келармиз, онаси? Кичикроқ бўлсаям телевизоримиз бор. Энди битта кир ювадиган машина билан чангютқич топиш керак. Булар ҳам сенинг бўйнингда, хотин. «Жигули»нинг орқасида керилиб ўтираман десанг — топасан. Мен хозмагдаги болага ўн сўм закалат ташлаб чиқдим. Эртага тушгача катта қандилини бериб турадиган бўлди.

Давлат ака бошини қашлаб, пича ўйлаиб ўтирди.

— Ие, диван билан иккита кресло эсдан чиқай дебди-ку,— деди шошиб,— буларни... манави Қувноқбой топади,— Давлат ака менга ўгирилди,— сен ҳам

бир яхшилик қил, иним. Машиналик бўлиб қолсак, сени ўзим поездга обориб тураман.

Давлат ака тагин энса қўшиб, ўзича бировдан сир, бировдан биллур ваза, кимдандир чиройли стол-стул ундирган бўлди.

— Тамом!— деди ўрнидан туриб.— Битта рўзгор бўлса шунчалик бўлади-да, нима дединг, онаси? Худо хоҳласа, тўрт оёқли тойчоқ гижинглаб эшигингга келиб турибди-да! Ҳе, овозингдан аканг!

Янгам этак силтаб ташқарига йўналди.

— Кулгим келади,— деди бўсағада,— томингиз чала ёпилган. Ичи лойсувоқ. Ромларга ойна қўйилмаган. Лекин шипда биллур қандил, деворда афгон гилам. Ерда палосу, тўрда диван... Комиссия ҳам айтади-да, Давлат аканинг хотини жинни экан, деб.

Давлат ака ғадир-будир деворни негадир шапатилаб қўйди.

— Демайди. Барака топсин, Давлатнинг хотини сариштагина экан, дейди. Чала битган иморатни қўғирчоқдай қилиб ўтирибди, дейди. Мана кўрасан.

Бирпас ўтириб, қўзғалдим. Давлат ака тайинлади:

— Иним, азонлаб етиб кир. Номинг мухбир, комиссия келганда ёнимда турсанг, мен кесиб-кесиб гапирараман.

Қани, томоша нима билан тугар экан, деб эрталаб Давлат аканикига чиқдим. Қираверишга катта ола сир боғлаб қўйилибди. Сал нарида иккита қўчқор шох ташлашиб турибди. Кечаги чанги чиқиб ётган уйга гилам осилган, ерда қип-қизил палослар. Шипда театрга осиладиган шокилалик қандил. Столда ноз-неъмат тўла патнислар, вазалар. Бурчакда магнитофон «Эй, сарви равон»ни айтиб турибди.

Оғзининг таноби қочиб, Давлат ака кирди.

— Зўр-ку, ака,— дедим бировларнинг буюмларига имо қилиб,— бунақа дабдабани кўрган комиссия «Волга» бериб юборса ҳам ажаб эмас.

— Берсин-да, иним,— деб Давлат ака магнитофонни баландлатиб қўйди,— инсоф қилсанг, сен ҳам «Сувчи «Жигули» рулида» деб газетага бир нарса ёзарсан.

Ҳадемай комиссия аъзолари келишди. Бир қишлоқ совети раиси Восил ака, иккинчиси колхоз экономисти Йигитали. Меҳмонлар чой ичиб, ясатиғлиқ уйни томоша қилиб ўтиришди.

— Тузук, тузук,— деди ниҳоят Восил ака,— рўзгорни анча тиклаб олибсизлар. Аммо гиламнинг зўридан топибсиз, Давлатбой! Буюрсин. Енади-я жонивор.

Йигитали луқма ташлади:

— Худди шунақа гиламни Саиджонникида ҳам кўрувдим. Қизиқ...

Секин Давлат акага разм солдим. У Восил акага пиёла узатаётган эди, чой чалпиниб кетди. Бироқ қўшним ўзини йўқотмади.

— Саиджон иккаламиз бир ердан олувдик,— деди зўраки илжайиб,— беш-олти йил бурун Жалолободга борсак — турибди-да. Кўзни чирт юмиб...

Восил ака қоғоз-қалам чиқарди.

— Давлатбой, бу чорвадан ҳам борми?

— Бор, ака. Кўп эмас-у, лекин бор,— деди шошиб Давлат ака,— ана, йўлакда сигир билан қўчқорни кўрдингиз. Яна бир сигир подада. Саккизта қўй бор, қўзиси билан. Иккита оқ эчкимиз туғай деб турибди. Биласиз, жуни қиммат бўлади. Йилига беш-олти юз сўмлик сотяпмиз.

— Қассага кириб бировнинг пулини суриштириш одобдан эмас. Ўзингиз айта қолинг, жамғармангиз қанчага борди?

Қўшни довдираб қолди.

— Қассада ҳам пича бору... мен билмайман. Пулга хотин хўжайин. Уламан саттор, машина оберабсиз, деб хархаша қилаётган ҳам мана шу,— у нажот истаб янгамга қаради.— Хотин, пулинг қанча эди? Уч-тўрт мингга.

бордими? Ҳа, уч мингу етти юз қирқ сўм экан. Қолгани тилла заём.

Қишлоқ совети раиси шеригига юзланди:

— Йигитали, Давлатбойнинг рўзғори ёмон эмас-а? Машинага лойиқ деб ёзамиз-да?

— Майлингиз,— деди Йигитали атрофга аланглаб,— бироқ манави буюмлар негадир кўзимга иссиқ кўриняпти. Тавба.

Давлат ака ёлғондан хахолади:

— Заводи бир бўлгандан кейин иссиқ кўринади-да, иним. Мен буларни кечалари ухламай сув суғориб... битталаб, уҳ... сотиб олганман.

Йигитали яна «тавба» деб қўйди.

Меҳмонлар хайр-хўшлашиб ҳовлига чиқишди. Шу пайт Саиджоннинг Азиз деган кенжатоёғли чопқиллаб кирди.

— Давлат тоға, аям айтди, гиламимиз бўшаган бўлса тез берармишсиз. Бугун Манзура холамникига ҳам комиссия келармиш. Холам бизникида кутиб ўтирибди.

Восил ака ялт этиб Давлат акага қаради. Қўшним болани қулоғидан чўзиб эшикдан чиқариб қўйди.

— Жинними бу,— деди қизариб,— ҳеч замонда бировнинг гиламини ҳам биров уйига осадими?

Кўчанинг нариги бетидан Азизнинг йиғлагани, ойнисининг «одамларда уят қолмади, кўрпангга қараб оёқ узатмайсанми», деб шанғиллагани эшитилди.

Шох ташлаётган қўчқорлар қозигини суғуриб, уйларига қараб қочди. Кўчанинг бошида турадиган Самад чўтир кирди. У биз билан наридан-бери саломлашди-ю, «Давлат ака, сигирга харидор келиб қолди, хафа бўлмайсиз», деб говмишини етаклаб чиқиб кетди. Восил ака «ажаб дунё-ё...» деб қаламини дафтарига тўқ-тўқ урди. Давлат ака эндиги уринишлари бефойда эканини билдими, ерга қараб минғиллади:

— Биз ҳам бир «Жигули»жоннинг дарчасидан тирсак чиқариб юрсак, дегандик-да, э!

Восил ака эшикни тегиб очди:

— Бунақа қилиб машина олгунча... анави кетмон соғни миниб юрсанг ҳам бўлаверади, Давлатбой! Суф-е, сенга!

Давлат ака аввал «қуримсоқ бўлмай ўлларинг ило-йим», деб қўшниларини сўқди, кейин «комиссияши гап билан чалғитиб турмадинг-да», деб менга ёпишди. Сўнг кўчага чиқиб, қараб турди. Восил акаларнинг қораси ўчга; осмонга муштини ўқталиб бақирди:

— Бари бир машина оламан! Томни сотсам ҳам оламан! Дут, ду-дут! Ҳе, овозингдан аканг!

ҚИЗИЛ МАШИНА ҲАНГОМАСИ

Чори Ҳасан деган оғайнимиз билан Мингбулоққа машина кутиб ўтирибмиз. Чори шофёрни «ғизиллаб» бир ерга бориб келгани юборган. Кун забтига оляпти. Шофёр ҳали келади...

Йўлга тикиламан. Олдимиздан дам-бадам учиб енгил машиналар ўтиб турибди. Негадир кўпчилиги қизилга бўялган.

— Районларингда ўт ўчирувчиларнинг кўриги бўляптими?— дедим Чорига.

— Кўрик қаёқда!— деди у.— Ҳаммаси колхоз-совхозларники.

— Нега бўлмаса қизилга бўяб қўйишибди? Бошқа ранг қуриб қолганми?

Чори кулди:

— Бунга мен айбдорман...— У аста тирсагимдан тортди,— буёққа келинг.

Ҳайрон бўлдим: «Нега энди Чори айбдор бўлар

экан? Узи-ку, айтарли амалдор эмас... Бор-йўғи рай-комхозда бошлиқ. Бирор гап бўлса керак-да...»

Чеккароққа, катта харсангга бориб ўтирдик. Чори илжайиб гап бошлади:

— Фалакнинг гардиши билан бу йил бизнинг бошимизга машина битиб қолувди. Қарасам, тутдай тўкилай деб турибди. Шофёр икковимиз уёққа ялиниб, буёққа ялиниб юриб запчас ундирдик. Кам-кўстини тўғирлаб, чамандай қилиб олдик. Сал темир башара бўлди. Йигирма-ўттиз километрга қўрқмай бориб келамиз.

Бир кун катта хўжайин чақириб қолди. Бордим. У-бу нарсани сўраган бўлди, топшириқлар берди. Энди чиқиб кетаман, деб турсам:

— Машина қалай, машина?— деб қолди.

— Емон эмас, Қодир Тўраевич, қўлимизни узун қилиб қўйдингиз, раҳмат сизга!— дедим.

— Қани ўзи, шу ердами?

— Ҳа, шу ерда, ҳу, ана!— деб кўчани кўрсатдим. Қодир Тўраевич деразадан кўчага қаради. Худо уриб, шофёри тушкур машинани хўжайиннинг машинасига тақаб қўйган экан. Иккаласиям «ГАЗ-69. Иккаласиям қурбақаранг. Лекин яқинда бўялгани учунми, бизники янгироққа ўшарди... Қодир Тўраевичнинг ранги секин бўзара бошлади. Жаҳли чиққанда шунақа бўларди ўзи.

— Кўкка бўяпсан-да! Ҳасанип!— Хўжайин бирдан сенсирай бошлади.

— Йўқ... энди Қодир Тўраевич, базада бошқа хил бўёқ йўқ экан...— дедим хижолат бўлиб.

— Ҳали манави жойниям хоҳларсан?— Қодир Тўраевич ўтирган креслосининг ён суянчигига тап-тап урди.— Ма, ол керак бўлса! Ҳозир бўшатиб бераман.

Хўжайин шартта ўрнидан турди ва икки кафтини ёйиб, креслони кўрсатди. Менинг ҳам жаҳлим чиқди. Қаранг, кўнгли эгри-да, дарров фикри бузилибди. Узимни сал босиб олдим.

— Раҳмат, Қодир Тўраевич, ўзингизга буюрсин. Бизга оғирлик қилади, эплаёлмаймиз,— дедим. У гурс этиб жойига ўтирди. Кейин сал юмшаб:

— Шофёрингни чақир!— деди. Чақириб келдим. Хўжайин унга қараб тўнғиллади:

— Праванг борми?

— Бор...

— Нега бақрайиб турибсан? Ол буёққа!

Шофёр бечора ёнини титкилаб «права»сини олиб берди.

— Машинани қизилга бўяб, эртага олдимга келасан. Кейин правангни бераман. Бунақа ранг районда битта бўлиши керак, фақат менда! Уқдингни? Боринглар энди, менинг вақтим йўқ!

Судралиб чиқиб кетдик. «Жуда қизиқ бўлди-ку,— дейман ичимда,— ҳазилкаш оғайниларимга худо берди энди».

Айтганим келди. Бир куни Қаршига кетаётувдик, Хўжақул чиқди. Ўзи жуда қалин оғайнимиз. Шундоқ ёнимизда тўхтаб: «Ие, ҳа!— деб кулди.— Қизил кўйлак муборак!» Биз томонларда аёллар кўпроқ қизил кийишади. Шунга ишора қиляпти-да хумпар. «Мен ҳам эдим сендек, сен ҳам бўларсан мендек» дедим-у, ўтиб кетдим.

Каромат қилган эканман, Хўжақул ҳам кўпга бормади. Бир куни районга тушган экан, рўпарасидан лоп этиб Қодир Тўраевич чиқибди. Бир ўзининг, бир Хўжақулнинг машинасига қарабди-ю, «Қизилга бўялсин!» деб шартта буйруқ ёзиб берибди. Уникиям қурбақаранг эди-да...

— Хуллас, бир ойнинг нари-берисида райондаги машиналарнинг ярми қип-қизил бўлиб қолди...

Чори бир нафас жим қолди-ю, елкасини қисди:

— Бу дунёнинг ишларига сира тушунмайман...

Ҳадемай, қизғиш «ГАЗ-69» физиллаб келиб, шундоқ олдимизда тўхтади. Чорининг машинаси экан. Апил-та-

пил чиқиб олдик-да, Мингбулоқ қайдасан, деб жўнадик. Ен веримиздан ғув-ғув этиб қирмизи ранг «газик»лар ўтади. Ўтади-ю, олдинда қорайиб турган тоғни кўзлаб чопишади. Ғўё ўша тоққа ўт тушгану, ўчиришга шошилаётгандай, қуюндай учишади.

НОМАРД «ШО»

Шу думалоқ осмон остида исми «Шо»дан бошланган бир йигит бор эди. Унинг ортидан кўк пашша илашиб юрмас, гапирганда лабининг икки чети оқариб қолмас — хуллас, бир қарашда одамбашарага ўхшарди. Ўша йигит бир куни трамвайга осилиб кетаётиб, собиқ курсдошини кўриб қолди. Курсдошининг исми «Шо» билан бошланмасди, бироқ у «Жигули» дарчасидан тирсагини чиқариб борарди. Бу «Шо» га алам қилди. «Нега у «Жигули»да юради-ю, мен трамвайнинг пиллапоясида юраман? Бизда ҳам тирсак бор, биз ҳам чалпак ёққан куни туғилганмиз?»

«Шо» ғалвир шляпасини қорнига қўйиб, уч кун ўйлади. Ахири излагани топилди. «Олим бўлиш қийин,— деди ўзига-ўзи, лекин кандидат бўлиш мумкин».

У қариялар кўнгилчан бўлади, деб устозликка бир олимни танлади. Унинг чой-чилимига бел боғлади, мўрисидан кириб, ўчоғидан чиқди. Кекса олим, «Талантли кишиларга кўмаклашиш керак, талантсизлар ўз йўлини ўзи топиб кетади», деган гапни биларди-ю, бироқ мақолнинг ҳаммаси ҳам тўғри эмас, деб ўйларди. Шунинг учун у «Шо»нинг шижоатига ишонди. «Шо» эса олимнинг иноятига умид боғлади.

— Қовун экинг, ўғлим,— деди бир куни олим,— биз ёш вақтимизда қовуннинг қирқ хили бўларди. Энди камайиб кетди. Бир ғайрат қилсангиз, эл-юртнинг дуосини оласиз.

— Қовун эмас, совун эк десангиз ҳам экаверамиз, домла,— деди «Шо» энтикиб,— ишқилиб... тезроқ диплом олиб берсангиз бўлди.

Олим оғринди. Лекин «Шо»нинг беш боласини эслаб, шахтидан тушди. Уни эргаштириб чўлга олиб борди. Колхоз раиси олимнинг китобини ўқиб катта бўлган эди. Уларни қучоқ очиб кутиб олди.

Олим уч кун туриб кетди. «Шо» колхозда қолди. Раис ер берди, трактор берди, уч кетмончини ажратди. Аллақаердан асл қовунларнинг уруғини топтириб келди.

Уч деҳқон қовун экди. «Шо» дафтар-қалам олиб, «фалон кунни экдик», деб ёзиб қўйди.

— Қовун палак ёзганда «Шо» етиб келди.

— Энди нима қилиш керак?— деди у деҳқонга.

— Чопиқ қилиш керак мулла ака.

— Бўлмаса, чопинг!— деди «Шо» отаси тенги деҳқонга. Сўнг дафтарига «фалон кунни чопдик», деб қайд қилди.

Қовун найчалади, кейин хамак боғлади. «Шо» олисдан кўрсатма бериб турди: «Вақтида суғоринглар, вақтида чопиқ қилинглар, номерли тахтачалар йўқолмасин...»

Қовун пишганда раис уни чақиртирди. «Шо» вокзалдан битта такси олиб, тўғри далага учди. Ёнида ошпичоқ, тўрхалтасида сув ўтмас қоғоз.

Тонг. Қушлар энди уйғонган. Ёқимли кузак шамоли эсади. Одам ҳавони искаб тўймайди. Ҳаммаёқдан қовун ҳиди келади. Оқ уруғларнинг қарсиллаб ёрилиши юракка ларза солади. Бироқ «Шо»нинг кўзига ҳозир гўзаллик кўринмасди. Уни шакар қовунлар қаърига бекинган ноёб уруғлар қизиқтирарди. «Шо» ошпичоғини чўқариб челақдай-челақдай қовунларни тилка-пора қила кетди. У тобора шошар, ўғридай ён верига аланглаб, энг сара қовунларга пичоқ урарди.

Тахминан бир соатда «Шо» юзга яқин қовуннинг

«оғзидан қонини келтирди». Уруғини халтага йиғиб олди-ю, негадир энгашганча югургилаб бориб таксига ўтирди ва «Вокзалга», деб бақирди.

...Кун ёйилганда қовун полизига раис келди. У «олим йигитнинг тажриба участкасини бир айланиб кўрмоқчи эди. Марза бошига борганда биров мясига калтак билан ургандек бўлди. «Оҳ, номард!» деди-ю, ўтириб қолди. Расвоси чиққан қовунлар икки-уч бўлак бўлиб тупроққа қоришиб ётар, улардан сизиб чиқаётган шарбат офтобда кўз ёшидек жимирилди. Сал нарида бир-икки кучук гулоб ғажийди, бир гала қора қуш оқновват билан гурвакни чўқилайди.

Ҳаллослаб бригадир келди, чайла тарафдан қоровул тушди.

— Бунн... қайси ҳайвон қилди?— ҳансираб сўради раис.

— Ҳали-замон олим йигит кўрингандай бўлувди,— деди қоровул,— ўша боланинг ишига ўхшайди.

Раис индамай юзини чангаллади. Сўнг йиғлагудай бўлиб, «Вой, ҳароми...» деди уч марта. Қоровул кўзини артиб, лабини тишлади, бригадир ғазабдан гапиролмай қолди.

Итлар думини қисиб жўнади, қушлар учиб кетди. Марза бошида уч деҳқон аза тутиб унсиз турарди. «Шо»-чи, дейсизми? Бу пайт «Шо» сув халтадаги уруғларини тагига босиб шаҳарга шошар, тезроқ фаи кандидати бўлиб, «Жигули»дан тирсак чиқариб юрадиган кунларни ўйлаб, телбадек ўз-ўзига ишшарди.

«ДАДАНГГА САЛОМ АЙТ!..»

Тунов куни билет олгани вокзалга чиқсам, собиқ курсдошим Элмуродни кўриб қолдим. Қўлида катта сариқ портфель, вокзалнинг нақши-нигорли шифтида ан-

қайиб турибди. У телеминиатюрада чиқадиган бақалоқ йигитга ўхшаса-да, доим елиб-югуриб юрадиган қувноқ йигит эди. Шунинг учун кўпинча ҳазиллашиб уни Елмурод дердик.

Секин бориб биқинидан туртдим:

— И-и, оғзингни юм, Елмурод, пашша киради.

Элмурод ялт этиб ўтирилди.

— Ҳалиям қитмирлигинг қолмабди, ҳарфхўр!— деди ёлғондан қовоқ солиб. Қучоқлашиб кўришдик.

Элмурод Наманганнинг олис бир қишлоғида ўқитувчи бўлиб ишлар экан. Уч кунлик семинарга келибди.

— Уйга обкетай, оқаси,— дедим жиғига тегиб,— офтобда ўтириб бир қатиқ ялашамиз.

У қўл силтади:

— Ке, қўй, бошимни қотирма. Ҳозиргина биттасининг ўтакасини ёриб келяпман. Жуда кўнглинг ийиб турган бўлса, иккита морожний олиб бера қол. Ичим ёниб кетяпти. Унгача поезд ҳам келиб қолади.

Анҳор бўйидаги кафега бориб, четроққа ўтирдик. Элмурод кула-кула бояги «ўтакаси ёрилган» одамни айтиб берди.

— Болаларга совға-салом олиб кетай деб «Болалар дунёси»га кирсам, Миржалилни учратиб қолдим.

— Қайси, анави мирзатеракми? Олифта?

— Ҳа,— деди Элмурод қошиқча билан морожнийни аралаштириб, қўлини орқасига қилиб айланиб юрибди.

— Унинг иши йирик,— дедим,— профессорнинг қизига уйланган. Кандидат бўлмоқчи.

— Шунақа экан. Хуллас, мени кўрди-ю, уйга опкелтаман, деб ёпишиб олди.

Ўқиб юрганимизда Элмурод билан Миржалил кўп ҳам чиқишавермасди. Ҳайрон бўлдим.

— Ҳм, тинчликми? Қаёқдан кун чиқибди? Миржалилнинг бунақа... одати йўқ эди-ку?

— Қоса тагида нимкоса бор, дўстим,— деб кулди Элмурод,— баҳорда у хотини билан дам олгани Чортоққа борган экан. Мени йўқлатибди. Қўлимдан келганича хизмат қилдим. Поччаотага олиб чиқдим, Саричелакни кўрсатдим. Ғовасойларни айлантирдим. Ишқилиб, хурсанд бўлиб кетишди шекилли.

— Тушунарли. Энди мен ҳам одамгарчилик қилай, дегану, сени қўярда-қўймай уйига олиб кетган. Топдингми?

— Йўқ,— бош чайқади Элмурод,— олдинга ҳадеб қистайверди. «Хотин ҳалигача сени тилидан тушурмайди. Мақтагани-мақтаган. Бизникига кетамиз. Зўр-зўр оғайниларим бор. Беш-олтитасини чақирамиз. Новчасидан битта олиб келиб, тонг отгунча майдалаб ўтирамиз», деб туриб олди. Кейинги сафар борарман десам, хафа бўладиган. Соатга қарасам — икки. Кечқурун-гача бўшман-ку, деб рози бўлдим. «Майли, Мирзатерак! Сенинг гапинг сингунча шайтоннинг бўйни узилсин», демайманми? Бирдан Миржалилнинг қовоқ-тумшуғи осилиб кетди-ку!

Мен кулиб юбордим.

— Ҳалиям соддалигинг қолмаган-да! Шунинг қуруқ манзиратига ишониб ўтирибсанми, овсар?

Курсдошим уҳ тортди:

— Қайдан билай. Аввал ишондим. Кейин олифтарчилигини пайқаб қолдим-у, қайсарлигим тутди. Шу қилганингга, поездан қолсам ҳам уйингга борганим бўлсин, дедим.

Элмурод битта ликопчани бўшатиб, нари суриб қўйди. Олдига иккинчисини тортиб давом этди:

— Хуллас судралишиб кўчага чиқдик. Трамвайда кетамизми, жўра, десам, биз томонда трамвай нима қилади, деб жеркиб берди. Унда автобусга чиқайлик дедим. Миржалил менга, бу жинни бўлганми, дегандай қаради.

— Шунақа пайтда автобусга чиқиб бўладими?

Одамни қара! Минди-минди бўлиб ётибди. Бу сенга Чортоғнинг эмас. Тошканнинг бир маҳалласида ўнта Чортоқнинг одами туради.

— Ҳай, унда энг осони такси. Ҳозир тўхтатаман,— дедим-у, йўлни кесиб ўтмоқчи бўлдим. Миржалил енгимдан тортиди.

— Тайёр таксини пишириб қўйибдим сенга? Узим зўрға грузовойда келиб олдиму...

— Ҳм, тинчликми?— дедим хавотирланиб, Миржалил ҳозиргина жанозадан келаётган одамдай ғамгин товушда деди:

— Иш расво. Шу десанг, кичик ўғлимиз жуда шўх чиқди. Эрталаб кўчада футбол ўйнаётган экан, бир бола оёғига тепибди. Тўпиғи ёрилиб кетибди. Шунга мўмнэ излаб кетаётган ерим эди.

— Э, чакки бўпти,— дедим кўнгли учун,— палакатда, палакат. Иссиқ-иссиқ шўр пахта босса, тузук бўлиб кетади.

Миржалил мени ўғлидай уришиб берди:

— Шўр пахта қайнатишга олов керакми ахир?

— Газ ўтмаганми уйларингга?

— Худога шукур, оқма газим бор,— деб керилди у,— бироқ уч кундан бери келмай қолди. Чой қўйиб ичишга ҳам зор бўлиб ўтирибмиз.

— Электр бордир?

— Икки кун бўлди у ҳам йўқ. Кабель узилганмиш.

Миржалил мени етаклаб битта ола курсига олиб бориб ўтқизди. Енидан «Кент» олиб тутатди.

— Э, дўстим, бизнинг кўрган кунимизни сўрама,— деди афсусланиб,— уй совуқ. Учоқ ёқишга ўтин қолмабди. Магазиндан консерва-понсерва олиб кириб еймизу, қоронғи тушмасдан кўрпага шўнғиймиз. Уч бола, эр-хотин, ҳаммамиз бир уйда тиқилиб ётибмиз. Иморат чала. Бирёқда уста ишляпти. Шунақада меҳмон келиб қолмаса гўрғайди, деб хотин ташвишда.

• Қарасам, у мени остонасига ҳам йўлатмайдиган. Аҳ-

моғингни топибсан, бари бир уйингга бораман, деб қўйдим ичимда.

— Менга қара, Миржалил,— дедим,— ҳозир тўғри Эски жувага тушамиз. Мен икки кило гўшт, тўртта шам, битта керогаз, беш литр керосин оламан. Студентлик йилларимизни эслаб бир яйраб ўтирамыз. Биласан, мен унақа нозик меҳмонлардан эмасман. Кетдикми?

Миржалил чайналди:

— Майли-ю, лекин, биласанми, кейинги пайтларда ошқозон ҳам сал чатоқроқ... Ичолмаяпман.

— Ким сенга ич, деяпти? Ҳали айтган оғайниларинг бор-ку? Машина тўхтатайми?

— Шошма-чи,— деди Миржалил иккиланиб. Кейин шап этказиб пешанасига урди,— ие, бугун уйда хотин йўғ-у! Азонлаб ойимларни кўриб келаман, деб ўтирувди.

— Унда йўл-йўлакай келинни ҳам ола кетамиз.

— Қизиқмисан? Қачон менга машина келар экан, деб кутиб ўтирибдими у? Ойисиникидан акасиникига ўтиб кетган бўлиши керак. Қайноғам Франция, Италия қилиб айланиб келибди. Ҳали ўзим ҳам кўролмадим.

— Жуда соз!— деб ўрнимдан турдим.— Бир йўла табриклаб ўтамыз. Хурсанд бўлади. Машина тўхтатайми?

Миржалилнинг нафаси ичига тушиб кетди.

— Майли-ю, мен меҳмондан қочадиган номард эмасман, биласан. Лекин...

Ўткинчи машинага қўл кўтаргани энди йўл четига чиқувдим. Миржалил бақриб юборди:

— Ие, оғайни! Мановини қара!!!— У чўнтагидан бир шода калит олди.— Эрталаб эшикни қулфлаб чиқаверибман! Видеомагнитофоним сайраб ётганди, рангли телевизоримиз ҳам ўчмаган эди! Уйим куйди! Кечирасан оғайни, мен бормасам бўлмайди.

У шоша-пиша қўлимни қисди-ю, лўкиллаб кетди. Кўчанинг нариги бетига ўтиб олиб қичқирди:

— Хув, Элмурод, бемалол бўлиб бир келгин-а, дўстим? Етиб олиб отамлашамиз! Албатта кел! Хайр! Дадангга салом де!..

— Хуллас, профессорнинг кўёви қочиб кетди,— деди Элмурод ва соатига қаради-ю, ирғиб турди.— Ие, Наманганнинг поезди ҳам қочиб кетишига сал қолибди-ку!

У чўлп этказиб манглайимдан ўпди, сўнг портфелини кўтариб югурди. Анча ерга бориб ўгирилди:

— Хув, қитмир, бемалол бўлиб бир боргин! Сув қўшилмаган қатиқдан бир ичиб келасан!

Мен қўл силкидим:

— Бораман. Дадангга салом айт, Елмурод!

БИР ҲИКОЯ ЁЗУВДИМ

Бир ҳикоя ёзувдим. Унда мустақил фикри йўқ, ким нима деса ўшанга эргашиб кетаверадиган баъзи бир одамларни танқид қилмоқчи эдим. Ҳикояни қўлтиқлаб редакцияга кириб бордим.

— Келинг, хизмат,— деди ходим.

— Кичкина бир ҳикоя олиб келувдим...

— Ташлаб кетинг. Қўлим текканда ўқиб қўяман.

Ташлаб кетдим. Бир ойдан кейин ўша ходимнинг олдида тикка бўлдим.

— Ҳикоянгизни ўқидим,— деди,— шахсан менга маъқул. Лекин бошлиққа ҳам бир кўрсатиб олиш керак.

— Майли, кўрсатиб олинг,— дедим.

Икки ой деганда бошлиқнинг ҳузурига кирдим.

— Ҳикоянгиз менда яхши таассурот қолдирди,— деди бошлиқ,— умуман, берса бўладиганга ўхшайди. Аммо кичкина хўжайин ҳам бир ўқиши керак.

— Майли, ўқисин,— деб чиқиб кетдим.

Уч ой ўтиб кичкина хўжайиннинг висолига эришдим. У мени ўрнидан туриб қаршилади.

— Табриклайман сизни! Боплабсиз, мустақил фикри йўқ одамларни найза учига олибсиз. Бунақа ҳикояларни тез-тез ёритиб туришимиз керак. Бироқ аввал катта хўжайин танишиб чиқишлари шарт.

— Майли танишиб чиқсин,— дедим.

Тўрт ой деганда катта хўжайинни ушлаб олдим. Изидан эргашиб хонасига кирдим.

— Биладан, биладан, — деди катта хўжайин, — мен ўқидим ҳикоянгизни. Бироқ унда диссонанс билан ассонанс мос эмас. Корризия етишмайди. Стерженни гапирмай қўя қолай, ҳатто динамика йўқ. Тушундингизми?

Ҳеч балони тушунмасам-да, кўзимни лўқ қилиб «ҳа, тушундим», дедим.

— Ҳикоянгизни фалончига бердим. Чапдан иккинчи эшик,— деди катта хўжайин.

Чапдан иккинчи эшикка кирдим.

— Келинг, йигит,— деди кичик хўжайин,— ҳикоянгизни албатта чиқармоқчи эдик, лекин унда диссонанс йўқ, акаси. Лаббай? Ҳикоями? Бўлимга ўтказдим. Ушардан оласиз.

Бўлимга кирдим:

— Қаранг, илгари пайқамаган эканмиз. Ҳолбуки, бу ҳикоянгизда ассонанс бутунлай йўқ. Бу танқидимизни ҳисобга олиб, бошқатдан ёзиб келинг, хўпми?— деди бошлиқ.

— Хўп,— дедим.

— Нариги хонага чиқинг. Ҳикоя ҳалиги бизнинг ходимда бўлса керак.

Нариги хонага ўтдим. Ходим жойида экан.

— Мен сизга бошидаёқ айтганман. Шахсан менга маъқул ҳикоя. Аммо ўйлаб қарасам унда стержень етишмас экан. Ҳай, келинг, стерженлик қилиб, бошқасини ёза қолинг,— деди ходим.

— Майли, ёзаман,— дедим. Бироқ стержень нима-лигини шу бўйи тушунмай қолавердим.

Мана, ҳикояни қўлтиқлаб уйга кетяпман. Миямда гувуллаб бояги сўзлар айланади: ассонанс, диссонанс, корризия, стержень... Ўзимча ҳадеб «стержень, стержень» деб пичирлаганман шекилли, автобусда биров «нима?» деди башарамга қараб.

— Стержень,— дедим,— стержень нима дегани, ака?

— Ўқ, араванинг ўқи, — деди ҳалиги киши ҳамон кўзимдан кўзини узмай.

Уйга келдим, укамнинг катак дафтаридан тўрт варақ йиртиб олиб, кичкина бир ҳикоя ёздим. «Стерженьсиз одамлар» деб сарлавҳа қўйдим. Қайта-қайта ишладим. Кейин, беш-олти кун ўтказиб яна ўша редакцияга кўтариб бордим. Ҳикояни ходимнинг олдига қўйдим.

— Мана, айтганингиздай қилиб, стерженьлигидан ёзиб келдим.

Ходим ҳикояга тикилиб қолди. У шундай бошланарди: «Дунёда ҳамма нарсанинг стержени, яъни ўқи бўлади. Ернинг ҳам ўқи бор, тегирмоннинг, соатнинг... Лекин баъзи бир одамларда мана шу стержень ё мўрт бўлади, ёки...»

— Яхши,— деди ходим менга жилмайиб,— аргументларингиз анча позитив. Бироқ бошлиқ ҳам бир ўқисин-а, кейин гаплашамиз. Нима дедингиз.

— Майли, ўқисин,— дедим.

Лекин унинг нима дейишини биламан. Ҳозирдан кўнглим сезиб турибди...

ТОЛИБИЙ ШҶРПО

(ПАЗАНДА МАСЛАҲАТИ)

Маълумки, ҳозир айрим ўқув юртларида қишки имтиҳон сессияси давом этмоқда. Имтиҳонлардан қоқилмай-йиқилмай ўтиб олиш учун студент жисмонан бақувват бўлиши, унинг кўнгли сайраб туриши керак. Бунинг учун ошхонанинг овқати камлик қилади. Шаҳримиздаги студент укаларимизга амалий ёрдам тариқасида биз тубанда сессия даврида тановул этилади-ган таомнинг бир турини келтирмоқчимиз. Бу таом толибий, яъни студент шўрпо деб аталади.

Толибий шўрпо қандай пиширилади? Бунинг учун саҳрода ўсган қора қўйнинг чап биқинидан бир килоча кесиб оласиз. (Эслатма: пичоқни аввал қайнатиб, сўнг тоза спирт билан артинг. Муаллиф.) Ундан кейин ҳисори қўйнинг гарт думбасидан ярим килодан мўлроқ олинг. Қўйруқни қанддек катталиқда тўрт бурчак қилиб тўғранг. Сўнгра Сўх (Фарғона область, Риштон район) картошкасидан бир кило, Гиждувон сабзисидан ярим килоча (сабзини кўп истеъмол қилманг, уйқунгиз қочади. Муаллиф.) арчиб, паррак шаклида тўғраб қўйинг. Энди пиёз қолди. Уни Ҳоразмдаги «Ал-Хоразмий» совхозидан олганингиз дуруст. Чунки «харес» пиёз таомни тотли қилади.

Масаллиқ тайёр бўлгач, ер ўчоққа чўян қозон осиб, Ғазалкент сойининг сувидан ярим пақир қуясиз. Гўшт-ёғ, сабзи, картошка, пиёзни қозонга солиб, аста қайнатасиз. Утинга Қизилқумнинг қўнғир саксовулидан ишлатишни маслаҳат берамиз. Таом бир қайнаганда Яккабоғнинг қизил тузидан бир қошиқ ташлаб юборинг.

Толибий шўрпо қайнатаётганда студентлар китоб очиб, қозон атрофида ўтиргани мақсадга мувофиқдир. Негаки, бир социолог айтганидай, қозондан умидвор

киши стипендиядан ҳам умидвор бўлади, демак яхши ўқишга тиришади.

Таом пишди. Энди нима қилиш керак? Энди Бойсун районида ўсадиган кийик ўтдан бир чимдим, Наманганнинг Чодак тоғларида бўладиган меҳригиёдан (буни ибн Сино «ябриҳуссанам» дейди. Муаллиф.) икки чимдим ташланг, Меҳригиё студентларнинг бир-бирига ва шўрпога бўлган муҳаббатини янада кучайтиради.

Толибий шўрпога темир қошиқ уриш мутлақо ярамайди. Бунинг учун Татаристоннинг Оқ Эдил қишлоғида ясаладиган ёғоч қошиқдан топиш керак. Иложи бўлса, косаларни ҳам санъат музейидан олиш тавсия этилади. Зеро, бир филолог айтганидай, атала ичсанг ҳам тилло идишда ичган мақбул.

Бу таом суюқ бўлганлиги учун уни нон билан ёки нонсиз танаввул қилиш мумкин. Нонхўр студентлар шўрпога Самарқанднинг нони осиедидан (Ҳар косага тахминан биттадан. Муаллиф) бўктириб есалар, нафслари ором олиши мумкин.

Толибий шўрпонинг бир хосияти шуки, у кишини чанқатади. Бундай пайтда Ўзганнинг (Қардош Қирғизистоннинг Ўш областида) қора шўра сувидан икки пиёла шимириб, сўнг тўшакка киринг. Эртасига имтиҳондан кўз юмиб ўтолмасангиз, мени толибий шўрпо урсин!

Эслатма: Толибий шўрпо стипендия ололмай ва кунига уч марта почтахонага зир югуриб, уйдан пул кутиб юрган студентларга мўлжалланади.

Пазанда: С. Карноқли

Охирги эслатма: Мабодо толибий шўрпо пишса, бизни ҳам чақирсинлар, ўзимиз ҳам ҳали бу лаззатли таомнинг тузини тотиб кўрмаганмиз.

КУЙГАНЛАР КУЛГИСИ

Америкада аёлларни кулишга ўргатадиган институт очилибди.

Х а б а р.

Кекса масхарабоз Марк Стеффорд остонада ўзини яна бир карра кўздан кечирди. Костюмининг этакларини тортиб қўйди, галстугининг тугунини ушлаб кўрди ва ним таъзим билан эшикни очиб ичкари кирди.

— Салом, муҳтарама хонимлар!

Ҳар ер ҳар ердан «Салом» деган товушлар эшитилди. Стеффорд дадил қадам билан дераза ёнидаги столга яқинлашди. Узун, ориқ панжаларини столга тираб аудиторияга тикилди. Юмшоқ ўриндиқлар қўйилган кенг, ёруғ хонада йигирма чоғли хотин-қиз ўтирарди. Улар икки овора, уч овора бўлиб суҳбатга берилган. Баъзи хонимларнинг лабида узун, ингичка сигарета тутайди. Хонани кўкимтир дуд, турфа хил атир, упаэлик, янги чармнинг ёқимсиз ҳиди босиб кетган. Кўча тарафга ўрнатилган улкан «кондейшин» бу ҳидларни ютиб улгурмаяпти.

Стеффорд аста томоқ қирди ва:

— Азизлар...— деди илтижо оҳангида. Бунга жавобан бурчакдаги аёллар қийқириб юборди. Стеффорд довдираб уларга қаради. Тўрт-беш хотин оёқларини чалиштирганча шангилаб бир нимани муҳокама қиларди. Муаллим панжасининг сирти билан столни урди. Бир нечта хонимнинг диққатини тортгач, дарҳол муддаога кўчди:

— Танишиб олайлик. Каминангиз бугундан этиборан сизларга назокатли кулги хусусида сабоқ беришга муаққал этилганман.

«О, кей! Биз ҳам бахтиёрмиз!» деган хитоблар янги

ради. Стеффорд уёқдан-буёққа юриб, маърузасини бошлади:

— Дунёда кулгининг хили кўп: ишшайиш, илжайиш, ҳиринглаш, хахолаш ва ҳоказо.

Стеффорд ҳазил-мутойиба ҳақида, хушвақтлик ва дилкашлик, Бернард Шоу, Чаплин, Марк Твен каби машҳур санъаткорларнинг узоқ яшаш сирлари ҳақида гапирди.

— Жаноб Стеффорд, ўзлари қанча йил умр кўришни мўлжаллаб қўйганлар,— деди орқароқда ўтирган парикли озғин аёл.

— Бу сизга боғлиқ,— деди Стеффорд дарҳол. Аёл кулди:

— Мабодо мен эртага ўзимни оссам-чи, унда нима қиласиз?

— Уйингизга бориб таъзия билдираман.

Хотинлар хандон ташлади. Стеффорд гапни улаб кетди:

— Дарсдан мақсад — мана шунақа юракдан, самимий кулишни ўрганиш. Кейинги вақтда одамлар чин инсоний кулгини унутиб қўйишди. Меланхоликлар, пессимистлар кўпайиб кетди. Биров башарангизга қараб тиржайса, сизга ачинаптими, ўлим тилаяптими, билиб бўлмайди.

Стеффорд ўртароққа қўйилган креслога суянди.

— Қани, хонимлар, яна бир марта болаларча қотиб-қотиб куламиз. Бир, икки, бошладик! — У Фантамасга ўхшаб сунъий хахолади. Аёллар дув кулги кўтаришди. Улар кулгилари қистагани учун эмас, кекса масхарабознинг қилиғига кулаётган эдилар. Буни Стеффорд сезди, аммо пинагини бузмади.

Ниҳоят, муаллим кулгисевар хонимлардан бирини креслога таклиф қилди. Уриндиққа қирқлардан ошган, эгни-бошидан фақирнамо бир хотин келиб ўтирди. «Икки юз доллар тўлаб муқом билан кулишни ҳавас

қилгунча чорингни янгиламайсанми, нодон!» деди ичида Стеффорд.

— Ҳайрон бўлманг, жаноб,— деди хотин унинг фикрини сезгандай,— мен бир бечора одамман. Эрим икковимиз кўча супурамыз. Бизда икки юз доллар нима қилсин. Беш боламыз бор. Таниш-билишлар кўплашиб-кўмаклашиб эллик доллар тўплаб беришди. Мен атиги беш марта дарсга қатнашаман. Менга шафқат қилинг, ёвуз душманларимнинг аччиқ таъналаридан қандай қутулай, икки оғиз маслаҳат беринг.

Хотин чўнтак қовлади. Стеффорд дарҳол ёнидан қоғоз рўмолча олиб узатди. Аёл миннатдор бўлиб кўзини артди.

— Ҳиксинманг, хоним,— юпатди муаллим,— бу дунёда бир ўлимдан бошқасининг чораси бор. Гапиринг, қулоғим сизда.

— Эрим шўрлик бир куни саҳар пайти кўча супураётиб, бир халта пул топиб олибди. Уйга олиб келдигу, эшикни қулфлаб, санай бошладик. Ё, парвардигор! Халтадан ярим миллион доллар пул чиқди. Тасаввур қилиясизми, ярим миллион доллар-а?!

Аёллар оҳ тортиб юборишди. Орқароқда «кинг сайс» сигаретини тутатиб ўтирган чиройли жувон эса: «Бе... Ярм миллион ҳам пулми? Менинг бир ҳафталик маишатим-ку!» деб қўйди. Фаррош хотин давом этди: «Эр-хотин ўтириб ўйладик. Нима қилиш керак? Агар исини чиқармай еб ётсак, бир умрга етади. Ҳатто бола-чақаларимизга ҳам қолади. «Ўғирлаб олганим йўқ,— деди отаси — худонинг ўзи етказди. Ке, бировга билдирмай қўя қолайлик. Ўлгунча қашшоқликдан қутуламиз!» Олдинига кўнгандай бўлдим. Майли, олло раҳм қилибди, биз ҳам одамга ўхшаб тирикчилик қилсак, қилайлик, дедим. Кейин, ўйлаб-ўйлаб қўрқдим. «Ҳаром юқмайди, отаси,— дедим,— болаларингизга касри тегаети. Асли худо бизни камбағал қилиб яратган шекилли, пулни полицияга олиб бориб топширинг», дедим. «Худо-

ни ўртага солма,— деб отаси уришиб берди,— ҳозирги замонда пулинг бўлса, худониям сотиб олиш мумкин. Худо камбағал қилиб яратган эмиш... Ким айтди сенга бу аҳмоқона гапни! Ҳамма одам бир одам. Ҳаммасиям Одам Атодан тарқаган. Фақат фарқимиз шуки, мен фаррошман, Никсон — президент. Хамиртуриш жуда бемаза нарса, оғизга олиб бўлмайди. Лекин муштдай хамирни у ёстиқдай қилади. Хамиртуриши йўқ одамнинг шўри қурисин... Йўқ, пулни бермайман, мен инсонман, ҳамма қоплаб олаётганда мен ҳовучлаб олсам, нима қилибди?»

Эримнинг феълени биламан, ўлгудай ўжар. Йўқ, деб оёғини тираб олади. Йиғладим-сиқтадим, бўлмади. Тақдирга тан бердим. Бу орада катта ўғлимизни машина босиб кетди. Ҳайтовур, бахтимизга ўлмади, босган одамнинг ўзи госпиталга обориб даволатиб берди. Қўнглимга гулгула тушди. Фалокатни ҳалиги харом пулдан кўрдим. Бир куни идиш-товоқ ювиб туриб қайноқ сувга қўлимни куйдириб олдим. Ун икки йилдан бери миқ этмай турган мурвати отилиб кетиб, икки қўлим ғовва қавариб кетди. Эрим ҳам тобора тажанглашиб борарди. Уйга киради — уҳ тортади, кўчага чиқади — уҳ тортади. Кечалари ёнига болта қўйиб ётади. Бир куни тушимда пулни буёққа бер, деб бошига қора мугуз кийган одам бўғиб қолди. Дод деб уйғониб кетдим.

Бўлмайди. Пул эмас, бир қоп ташвиш топиб олибмиз, деб отаси халтани қўлтиқлаб кетди.

Хуллас, полиция маҳкамасига пулни топшириб қайтди.

— Жинни! — чинқириб юборди бир хотин. Стеффорд унга эътибор қилмади, фаррош хотинга мулойим боқиб сўради:

— Кейин нима бўлди?

— Бояги хоним тўғри айтди,— йиғламсиради фаррош,— одамлар бизни жиннига чиқарди. Полицияхона-

да бир гўрсўхта репортёр турган экан, эрим пул топшираётганда шиқ этказиб суратини олибди-ю, оти-зотини, адресларимизни ёзиб олиб, газетага берибди. Балонинг каттасига қолдик. Хўжайин эримни чақириб, «Мен сизни тузук одам деб юрардим, ғирт аҳмоқ экан-сиз-ку?» дебди. Бир йўлакда турадиган қўшнимиз газета кўтариб кириб келди. «Ростданам шунча пулни полицияга топширдингларми?» «Ҳа», дегандим елкадан ошириб тупурди-ю», «Мен минбаъд ақлдан озганлар билан гаплашмайман», деб тескари қараб кетди.

Кўринган киши устимиздан кулади. Бир ойда икки минг хат олдик. Ит эшитмайдиган гапларни ёзишибди. Марк Твен тирик бўлганида сенларни яна бир китоб¹ қиларди, дебди чикаголик киши... Тунов куни кичик ўғлимизни мактабга киритмабдилар. Бутун Американи шарманда қилган жинни фаррошнинг боласига ўрин йўқ, деб бўсагадан ҳайдашибди.

Аёл жимиб қолди. Стеффорд унга далда берган бўлди:

— Йиғламанг, хоним. Одамларнинг томоғи ҳаромга ўрганиб кетди. Сиз ўксиманг. Жомакорингизнинг енги билан пешана терингизни артиб топаётган нонингизнинг ширинлигини ўйлаб, севининг. Телба — сиз эмас, ҳаром-харишдан ҳазар қилмайдиганлар телба. Сиз улардан кулинг.

— Ва яна пул топиб олсангиз, аҳмоқлик қилманг! — луқма ташлади ҳали «жинни» деб қичқирган аёл. Кулги кўтарилди.

Қреслога ёшини билиб бўмайдиган, юпқа шойидан эркакчасига кўйлак-шим кийган, кулча юзли, қоши йўқ аёл келиб ўтирди.

— Менинг уч йилу саккиз ой умрим қолди, жаноб Стеффорд, — деди у оғир тин олиб.

— Бўни сизга ким айтди? — шошиб сўради муал-

¹ Марк Твеннинг «Гадо ва шаҳзода» китобига ишора.

лим. Аёл собиқ қошларининг ўрнини кериб «лаббай» деди, сўнг тараддудланиб, сумкачасидан чой қошиқдай аппарат олди-да, қулоғига қистирди.

— Узр,— деди у маъюс жилмайиб,— қулоқ масаласи... Агар адашмасам, сиз ўлимингизни ким башорат қилди, деб сўрадингиз. Ўзим биламан. Қолган пулимга қараб ҳисобладим.

Аёл даҳшатли достонини бошлади:

— Эҳтимол, менинг номимни эшитгансиз, мен Ф. хоним бўламан — у машҳур бир кино юлдузини атади.— Бир вақтлар мен Голливуднинг¹ гули эдим. Ҳусн баҳор гулларидай ўткинчи экан, тез келиб, тез кетар экан. Мана, Голливудни тарк этганимга ҳам йигирма йил бўлибди. Асли ўшанда шерга ем бўлиб кетаверсам маъқулмиди... Бир марта Африкада кинога тушаётганимда мени шернинг чангалидан аранг қутқазиб қолишган.

Алқисса, жаноб, мана бир йилдан бери бировни қийнаб роҳат қиладиган имонсиз садистларнинг зулмига йўлиқдим. Бир куни телефон жиринглади. Трубкани олсам, «Муҳтарам миссис! Маъзур кўргайсиз, шай бўлиб туринг, эртага соат бешда фалон кино-театр олдида жаҳаннамга жўнайсиз», дейди йўғон овоз. Шу-шу кино-театр томонга қадам босмайман. Яна бир куни хат олдим. «Бугун кечқурун 2-гайд парктаги кичик гумбазнинг тарновига 100 доллар қўйишингизни илтимос қиламиз. Собиқ мухлисларингиз!» дейилибди. Ендим, қовурилдим, бироқ ҳеч кимга айтмадим. Пулни ҳам обормадим. Кечаси телефон бўлди. «Юз доллар, ё ўлим — қайбири афзал?» Гамлетона савол беришди. Қўрққанимдан эртасига кечқурун олиб бордим. Бугалар орасидан қуролланган икки йигит чиқди-ю, қип яланғоч қилиб ечинтириб, суратимни олишди. Эгни бошимни ҳам беришмади. Тонг отгунча дилдираб ўти-

¹ Г о л л и в у д — Америкадаги йирик киностудия.

риб чиқдим. Уч кундан кейин, ё парвардигор, ўзинг паноҳингда асра, кийим-бошим, 97 доллар ва... ўн етти ёшимда тушган суратим билан кечаги шармандали расм келди уйга. Сурат тагига «Кино юлдузи фалончи хоним. Осмонда ва ерда», деб ёзилибди.

— Сўзамол йигитлар экан, яхши ном топишибди,— қиқирлади хотинлар. Бечора аёл давом этди:

— Бугун эрталаб эшик қоқилди. Чиқсам, дафн этиш бюросининг агенти. «Сиз марҳума бўлибсиз, мана бу — мухлисларингиздан», деб қора гулчамбар билан хат узатяпти. Ўзимга бағишланган таъзияномани ўзим қабул қилиб олдим. Шунақасини ҳеч эшитганмисиз, жаноб?

Стеффорд бош чайқади, аёл уҳ тортди.

— Кейинги пайтда ўзимни кийимдан, овқатдан қисиб, шахсий қўриқчи ёлладим. Бор пулимни унга бағишладим. Ҳисоблаб кўрсам уч йилу саккиз ойга етар экан... Одамлар бунча бешафқат, бунча ёвуз! Менинг гуноҳим нима? Бир вақтлар юртимизнинг шуҳратини оламга ёйганимми?

— Сизнинг гуноҳингиз талантли бўлиб туғилганингизда,— деди Стеффорд.

— Илтимос қиламан, сиз менга далда берманг,— деди аёл,— мен бу ерга юпанч ахтариб эмас, сизга дашном бергани келдим. Сиз, болаларча беғубор кулинг, дейсиз. Кулги ҳам соғ одамга ярашади. Бизда ҳамма касал-ку, ахир! Жамиятни кулдириш учун, аввало уни даволаш керак, жаноб Стеффорд!

— Афсуски, мен психиатр эмасман,— деди мунгайиб муаллим.

— Мен психиатрман!— ўртароқдан янгроқ овоз келди. Олдинга жилпанглаб гўзал жувон чиқди. Унинг эгни-боши, тақинчоқлари; ўзини тутиши, кибру ҳаво билан кулишидан олий табақага мансуб эканлиги кўриниб турарди. У товус қанотидай рангдор, кенг юбка-

сининг этагини ҳимариб оппоқ сонини очиб ўтирди ва ноз билан жилмайиб Стеффордга қаради:

— Жаноб, нуқул йиғлоқи хотинларни йиғибсиз-ку? Бу ер ҳасратхонами ё кулги институтими? Мана, менинг заррача ғам-андухим йўқ. Оғзим тўла кулги. Табассумнинг тўқсон тўққиз хилини биламан. Хоҳласангиз сизга ҳам ўргатиб қўйишим мумкин. Йўқса, нега келдингиз, дейсизми? Шунчаки, эрмак учун. Мен ҳаводаги қушлардай эркинман. Бугун Штатдаман, эртага Японияда, индин Австрияда, яна уч кундан сўнг Швеция ўрмонларида... Мен дунёдан зериккан бир одамман. Мен учун ҳеч нарсаинг қизиги йўқ. Мен, алам, хўрлик, очлик, кураш, хиёнат, риёзат деган гапларга тушунмайман. Менинг назаримда дунё фақат яшил ва мовий рангга бўялган, яъни еру осмондангина иборат. Бирон мақсадим ҳам йўқ, яшашдан мақсад яшаш. Тушундингизми, жаноб? Ана энди ўтириб бир оз дамингизни олинг, мен сизга ва толибаларингизга кулгининг қанақа бўлишини бир кўрсатай.

Жувон ирғиб турди, креслони тегиб нари сурди ва қорнини чангаллаб қийқириб кулди. Бу папуасларнинг кулгиси,— деди у,— энди суахиллар қандоқ кулишини томоша қилинг,— жувон қўлларини олға чўзиб хайрлашаётгандай силкитди ва оғзини юмиб қиқирлади.

Жувон җаҳондаги турли халқ ва элатларнинг таомилларига тақлид қила кетди. У ерга ўтириб, инжиқ боладай оёқларини типирчилатар, сўнг ўрнидан туриб, тиззаларига шап-шап уриб эгилиб кулар, гоҳ чапак чалиб, тилини чиқарар, гоҳ улоқдай ирғишлаб осмонга қараб хахоларди. Аёллар ичаклари узилгудай бўлиб кулар, кўз ёшларини артиб, бурунларини тортар эдилар.

Ниҳоят, гўзал жувон чарчади. Унинг пуштиранг па-тила сочлари манглайига ёпишиб қолган, оғзини кап-кап очиб ҳансирарди. Жувон шилқ этиб креслога чўк-ди-ю, аллақайси ёввойи қушга ўхшатиб «Қиёв-ви-и!..»

деб қўйди. Хотинлар тагин сонларини чимчилаб кулишга тушдилар. Стеффорднинг гаши келди. «Телба... Телба дунё фарзандлари», пичирлади у алам билан. Муаллим столни чертди. Кейин қаттиқроқ тиқиллатди. Хотинлар ўриндиқда ялпайиб ўтирган жувонга қараб мориқиб кулардилар. Муаллим столни ура бошлади. Баттар кулги кўтарилди. Стеффорднинг кўзлари олайди, у ғазаб билан столни икки қўллаб муштлади. Бунга жавобан хотинлар шипни ларзага келтириб хахолай бошлади. Стеффорд «Бас! Бас!!!» деб бақирди. Лекин кулги тобора авжига чиқар, бу даҳшатли қаҳқаҳани Стеффорд эмас, дунёдаги жамики муаллимлар, психиатрлар, донишмандлар... ҳеч кимса тўхтатолмас эди.

МУНДАРИЖА

ҲИКОЯЛАР

Ёзда момақалди роқ	5
Ғалати бир нарса	27
Сарвиноз	36
Икки хил ариза	51
Ой бориб, омон келинг	55
Оғир вазнли жанжалкаш	66

ҲАЖВИЯЛАР

Ҳурматли ўртоқ рафиқам	97
Кампиршолар	104
Тақсимот	110
Ўзим ёмонман	115
Танишимнинг таниши	120
Эркаклар эртаги	126
Мавлоно Рубой	131
Бепарво бўлмоқчиман	134
«Овозингдаң аканг!»	141
Қизил машина ҳангомаси	147
Номард «Шо»	150
«Даданга салом айт!»	152
Бир ҳикоя ёзувдим	157
Толибий шўрпо	161
Куйганлар кулгиси	163

Сиёев, Саъдулла.
С 53 Эркаклар эртаги. Ҳикоялар ва ҳажвиялар.— Т.,
«Еш гвардия», 1984.— 176 б.

Сияев Сагдулла. Сказки для мужчин. Рассказы.

Ўз2

САГДУЛЛА СИЯЕВ
СКАЗКА ДЛЯ МУЖЧИН
Рассказы

На узбекском языке

Ташкент, издательство «Еш гвардия»,
1984 г.

Редактор А. Обиджонов
Рисом А. Мамажонов
Расмлар редактори Р. Зуфарова
Техн. редактор Л. Буркина
Корректор С. Сайдолимов

ИБ № 1391

Теришга берилди 16.11.83 й. Босишга рухсат
этилди 31.01.84. P-13019. Формати $70 \times 108^{1/2}$.
№ 3 босма қоғозга «Литературная» гарни-
турада юқори босма усулида босилди.
Шартли босма листи 7,70. Нашр листи 7,55,
Тиражи 40000. Буюртма № 2350. Баҳоси 45 т.
Шартнома № 32—83.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«Еш гвардия» нашриёти, Тошкент, 700129,
Навоний кўчаси, 30.

Ўзбекистон КП Марказий комитети
нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ
орденли босмаҳонаси. Тошкент, «Правда
Востока» кўчаси, 26.

**ЎЗБЕКИСТОН ЛКСМ МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ «ЕШ ГВАРДИЯ»
НАШРИЁТИДА ЧОП ЭТИЛГАН ҚУЙИДАГИ КИТОБЛАР СОТУВГА
ЧИҚАРИЛДИ:**

Эркин Воҳидов.
«Келажакка мактуб»
Шеърлар

Ҳожиакбар Шайхов.
«Олмос жилоси»
Фантастик қиссалар

Кавсар Турдиева.
«Варрак»
Шеърлар

Раъно Қамбарова.
«Булбулигўё»
Ҳажвиялар